Gerold'sche Classiker-Ausgaben

Caesaris Commentarii de bello gallico. Recogn. Em. Hoffmann. 16$^1/_2$ Bogen. kart. 1 *K* 60 *h*

— — **de bello civili.** Accedunt comment. de bello Alexandrino, Afr... ...n. kar... *h*

Ciceron... ...r. Mit... *h*

— — **C...** ...ex nom... *h*

— — **L...** ...m. 3$^1/_2$... *h*

— — **O...** ...ge **Dei...** ...n. kar... *h*

— — **p...** ...lit Inde... *h*

— — **d...** ...m. 13 ... *h*

— — **in...** ...r- nit... *h*

— — **in...** ...r- nit... *h*

— — **Or...** ...it Inde... *h*

— — **Or...** ...d. Al. ... *h*

— — **in...** ...r- nitz... *h*

— — **Oratio pro P. Sestio.** Ed. Al. Kornitzer. Mit Index nom. 8$^1/_2$ Bogen. kart. 90 *h*

— — **pro L. Murena oratio.** Ed. Al. Kornitzer. Mit Index nom. 5$^3/_8$ Bogen. kart. 80 *h*

Demosthenis orationes selectae. Ed. Franciscus Slameczka. Accedunt ex orationibus XVIII et XIX Excerpta. Adiecta est tabula. Cum indice nominum. 9 Bogen. kart. 90 *h*

C. IULII CAESARIS

COMMENTARII

CUM SUPPLEMENTIS

A. HIRTII ET ALIORUM.

TERTIUM EDIDIT

EMANUEL HOFFMANN.

VOL. II.

COMMENTARII DE BELLO CIVILI.

ACCEDUNT

COMMENTARII DE BELLO ALEXANDRINO, AFRICANO, HISPANIENSI.

VINDOBONAE.

SUMPTIBUS ET TYPIS CAROLI GEROLD FILII.

MDCCCLXXXXVIII.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO CIVILI

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 705.] Cum Caesari a senatu denegatum esset, ut absens consulatum peteret, legionesque duae per causam belli Parthici ei essent detractae et Pompeio traditae, res iam eo deducta erat, ut bellum civile immineret. Caesar ultimum pacis sustentandae periculum fecit missis ad senatum de compositione litteris. De quibus quominus ad senatum referretur obstant consules c. 1. Caesar exercitum dimittere iubetur c. 2. Urbe militibus completa cum libere decernendi potestas singulis eriperetur, neglecta etiam tribunorum intercessione fit SCtum videant consules, praetores, tribuni plebis quique pro consulibus sint ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat c. 3—5. Provinciae Pompeianis committuntur, tota Italia delectus habentur c. 6. Caesar Ravennae apud milites contionatus cum voluntatem eorum cognovisset c. 7, Ariminum proficiscitur, ubi et tribunos, qui Roma ad eum profugerant, obvios habuit et qui a Pompeio mandata ad eum perferebant L. Caesarem et L. Roscium c. 8. Quos cum Pompeio renuntiare iussisset, paratum se esse ad controversias per colloquia componendas, iniquissimae pacis condiciones Caesari a Pompeio proponuntur c. 9. 10; quibus repudiatis Caesar Arretium, Pisaurum, Fanum, Anconam, Iguvium occupat; toto Piceno delectum habet c. 11. 12; Auximo potitur c. 13. Summa omnium perturbatione, cum Caesar iam ad urbem

adesse nuntiaretur, Pompeius ex urbe ad legiones proficiscitur, Lentulus consul Capuam profugit ibique Caesaris gladiatores armat c. 14. Asculo recepto Caesar ex delectibus Pompeianis cohortes auget c. 15. Domitium Corfinii obsessum tenet c. 16. 17; interim Sulmonenses Caesari portas aperiunt c. 18. Domitius, qui frustra auxilium a Pompeio petiverat, cum fugam moliretur, a militibus custoditur c. 19. 20; de tradendo oppido agitur c. 21. 22, quo facto Caesar duces captivos dimittit, milites sacramento adigit, in Apuliam proficiscitur c. 23. His rebus cognitis Pompeius Brundisium confugit ibique a Caesare obsessus c. 24. 25, colloquium cum eo recusat c. 26, Dyrrhachium elabitur c. 27. Brundisini Caesarem intra moenia recipiunt c. 28. Omisso Pompeium insequendi consilio Caesar Hispanias sibi conciliare statuit; Sardiniam per Valerium legatum, Siciliam per Curionem recipit c. 29. 30. Tuberoni, Africam provinciam sortito, Varus resistit c. 31. Caesar Romae aliquot dies commoratus, cum frustra in senatu de pace componenda deque legatis ad Pompeium mittendis egisset, in Galliam ulteriorem contendit c. 32. 33. Domitii suasu Massilienses Caesari portas claudunt c. 34; frustra eos a bello dehortatus c. 35, Caesar C. Trebonium et D. Brutum Massiliam terra marique oppugnare iubet c. 36; ipse occupatis per Fabium Pyrenaeis saltibus c. 37 in Hispaniam contendit, quam obtinebant Pompei legati Afranius et Petreius c. 38. Copiae quae Pompeianis, quae Caesari fuerint indicantur c. 39. Ad Sicorim flumen prope oppidum Ilerdam pluribus proeliis certatur c. 40—47. Caesariani aquarum inundatione commeatibus interclusi magna rerum necessariarum inopia conflictantur c. 48—52, quare Pompeianorum partes firmantur, de victoria sibi gratulantur c. 53. Sed navibus comparatis Caesar copias flumen transmittit, et colle occupato adituque commeatibus patefacto rem feliciter gerere coepit c. 54. 55. Interea Massilienses proelio navali superantur c. 56—58, qua re ad Ilerdam nuntiata fortunae fit commutatio c. 59. Deficiunt ab Afranio aliquot Hispaniae populi Caesaremque frumento et iumentis adiuvant c. 60. Iam Caesar Sicoris parte aversa

Afranium et Petreium terret eosque, cum bellum in Celtiberiam translaturi locis excederent, summa militum contentione subsecutus itinere intercludit c. 61—70. Militibus proelium postulantibus Caesar obsequi noluit sperans, sine proelio rem se esse confecturum c. 71. 72. Petreio et Afranio operis instituendi causa ex castris progressis milites cum Caesarianis de deditione agunt c. 73. 74. Regressus in castra Petreius colloquia interrumpit, Caesarianos, quos deprehendit, interficit, milites iureiurando ad fortiter resistendum obstringit c. 75. 76. Caesar contra Pompeianos salvos dimittit c. 77. Inopia coacti Pompeiani castra Ilerdam versus movent; in itinere a Caesare lacessuntur, denique ad deditionem coguntur c. 78—85. Ducibus ut libere ex Hispania excedant conceditur, exercitus pars statim, pars ad flumen Varum dimittitur c. 86. 87.

1. * * * Litteris ab eo [Caesare] consulibus redditis aegre ab his impetratum est summa tribunorum plebis contentione, ut in senatu recitarentur; ut vero ex litteris ad senatum referretur, impetrari
non potuit. Referunt consules de re publica [in ci- 2
vitate]. L. Lentulus consul senatui reique publicae se non defuturum pollicetur, si audacter ac fortiter
sententias dicere velint; sin Caesarem respiciant at- 3
que eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus, se sibi consilium capturum neque senatus auctoritati obtemperaturum: habere se quoque ad
Caesaris gratiam atque amicitiam receptum. In ean- 4
dem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo reipublicae non deesse, si senatus sequatur; si cunctetur atque agat lenius, nequiquam eius auxilium, si postea velit, senatum imploraturum.

2. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur Pompeiusque aderat, ex ipsius ore Pom-

2 pei mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem sen-
tentiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam
orationem, non oportere ante de ea re ad senatum
referri, quam delectus tota Italia habiti et exercitus
conscripti essent, quo praesidio tuto et libere sena-
3 tus, quae vellet, decernere auderet; ut M. Calidius,
qui censebat, ut Pompeius in suas provincias pro-
ficisceretur, ne qua esset armorum causa: timere
Caesarem ereptis ab eo duabus legionibus, ne ad
eius periculum reservare et retinere eas ad urbem
4 Pompeius videretur; ut M. Rufus, qui sententiam
5 Calidii paucis fere mutatis rebus sequebatur. Hi
omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagi-
tabantur. Lentulus sententiam Calidii pronuntiaturum
se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis
6 a sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, ter-
rore praesentis exercitus, minis amicorum Pompei
plerique compulsi inviti et coacti Scipionis senten-
tiam sequuntur: uti ante certam diem Caesar exer-
citum dimittat; si non faciat, eum adversus rem-
7 publicam facturum videri. Intercedit M. Antonius,
8 Q. Cassius, tribuni plebis. Refertur confestim de
intercessione tribunorum. Dicuntur sententiae graves;
ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita
quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur.

3. Misso ad vesperum senatu omnes, qui sunt
eius ordinis, a Pompeio evocantur. Laudat Pom-
peius atque in posterum confirmat, segniores casti-
2 gat atque incitat. Multi undique ex veteribus Pom-
pei exercitibus spe praemiorum atque ordinum evo-
cantur, multi ex duabus legionibus, quae sunt tra-

ditae a Caesare, arcessuntur. Completur urbs et [ius] 3
comitium tribunis, centurionibus, evocatis. Omnes 4
amici consulum, necessarii Pompei atque eorum, qui
veteres inimicitias cum Caesare gerebant, in senatum
coguntur; quorum vocibus et concursu terrentur in- 5
firmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere
decernendi potestas eripitur. Pollicetur L. Piso cen- 6
sor sese iturum ad Caesarem, item L. Roscius prae-
tor, qui de his rebus eum doceant: sex dies ad eam
rem conficiendam spatii postulant. Dicuntur etiam 7
ab nonnullis sententiae, ut legati ad Caesarem mit-
tantur, qui voluntatem senatus ei proponant.

4. Omnibus his resistitur, omnibusque oratio
consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem ve- 2
teres inimicitiae Caesaris incitant et dolor repulsae.
Lentulus aeris alieni magnitudine et spe exercitus
ac provinciarum et regum appellandorum largitioni-
bus movetur, seque alterum fore Sullam inter suos
gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem 3
eadem spes provinciae atque exercituum impellit,
quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio
arbitratur, simul iudiciorum metus, adulatio atque
ostentatio sui et potentium, qui in republica iudi-
ciisque tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab 4
inimicis Caesaris incitatus et quod neminem digni-
tate secum exaequari volebat, totum se ab eius ami-
citia averterat et cum communibus inimicis in gra-
tiam redierat, quorum ipse maximam partem illo af-
finitatis tempore iniunxerat Caesari; simul infamia 5
duarum legionum permotus, quas ab itinere Asiae

Syriaeque ad suam potentiam dominatumque conver terat, rem ad arma deduci studebat.

5. His de causis aguntur omnia raptim atque turbate. Nec docendi Caesaris propinquis eius spatium datur, nec tribunis plebis sui periculi deprecandi neque etiam extremi iuris intercessione retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur,
2 sed de sua salute septimo die cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni plebis ultimo denique mense suarum actionum
3 respicere ac timere consuerant. Decurritur ad illud extremum atque ultimum senatusconsultum, quo nisi paene in ipso urbis incendio atque in desperatione omnium salutis *contra perniciosae legis* latorum audaciam numquam ante descensum est: dent operam consules, praetores, tribuni plebis quique *pro* consulibus *sint* ad urbem, ne quid respublica detri-
4 menti capiat. Haec senatusconsulto perscribuntur a. d. VII. Id. Ian. Itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali et de imperio Caesaris et de amplissimis viris, tribunis plebis, gravis-
5 sime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni plebis seseque ad Caesarem conferunt. Is eo tempore erat Ravennae exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa, si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset.

6. Proximis diebus habetur extra urbem senatus. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese

paratas X; praeterea cognitum compertumque sibi, 2
alieno esse animo in Caesarem milites neque iis
posse persuaderi, uti eum defendant aut sequantur.
Statim de reliquis rebus ad senatum refertur: tota 3
Italia delectus habeatur; Faustus Sulla propere in
Mauritaniam mittatur; pecunia uti ex aerario Pom-
peio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius
sit atque amicus; Marcellus vero passurum in prae-
sentia negat. De Fausto impedit Philippus, tribunus
plebis. De reliquis rebus senatusconsulta perscri- 5
buntur. Provinciae [privatis] decernuntur duae con-
sulares, reliquae praetoriae. Scipioni obvenit Syria,
L. Domitio Gallia; Philippus et Cotta privato con-
silio praetereuntur, neque eorum sortes deiciuntur.
In reliquas provincias praetores mittuntur. Neque 6
exspectant, [quod superioribus annis acciderat,] ut
de eorum imperio ad populum feratur paludatique
votis nuncupatis exeant. Consules [quod ante id
tempus accidit numquam,] ex urbe proficiscuntur,
lictoresque habent in urbe et Capitolio privati contra
omnia vetustatis exempla. Tota Italia delectus ha- 8
bentur, arma imperantur; pecuniae a municipiis
exiguntur, e fanis tolluntur: omnia divina huma-
naque iura permiscentur.

7. Quibus rebus cognitis Caesar apud milites
contionatur. Omnium temporum iniurias inimicorum
in se commemorat; a quibus deductum ac deprava-
tum Pompeium queritur invidia atque obtrectatione
laudis suae, cuius ipse honori et dignitati semper
faverit adiutorque fuerit. Novum in republica intro- 2
ductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio

armis notaretur atque opprimeretur, quae superio-
3 ribus annis *ex* armis esset restituta. Sullam nudata
omnibus rebus tribunicia potestate tamen interces-
4 sionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa
restituisse videatur, dona etiam, quae ante habuerint,
5 ademisse. Quotienscumque sit decretum, darent ope-
ram magistratus, ne quid respublica detrimenti ca-
peret (qua voce et quo senatusconsulto populus
Romanus ad arma sit vocatus), factum in pernici-
osis legibus, in vi tribunicia, in secessione populi
templis locisque editioribus occupatis; atque haec
superioris aetatis exempla expiata Saturnini atque
Gracchorum casibus docet; quarum rerum illo tem-
pore nihil factum, ne cogitatum quidem [: nulla lex
promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla se-
6 cessio facta]. Hortatur, cuius imperatoris ductu VIIII
annis rempublicam felicissime gesserint plurimaque
proelia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniam-
que pacaverint, ut eius existimationem dignitatem-
que ab inimicis defendant. Conclamant legionis
7 XIII., quae aderat, milites — hanc enim initio tu-
multus evocaverat — [reliquae nondum convenerant]:
sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque ple-
bis iniurias defendere.

8. Cognita militum voluntate Ariminum cum
ea legione proficiscitur ibique tribunos plebis, qui
ad eum profugerant, convenit; reliquas legiones ex
2 hibernis evocat et subsequi iubet. Eo L. Caesar adu-
lescens venit, cuius pater Caesaris erat legatus. Is
reliquo sermone confecto, cuius rei causa venerat,
habere se a Pompeio ad eum privati officii mandata

demonstrat: velle Pompeium se Caesari purgatum, 3
ne ea, quae reipublicae causa egerit, in suam con-
tumeliam vertat. Semper se reipublicae commoda
privatis necessitudinibus habuisse potiora. Caesarem
quoque pro sua dignitate debere et studium et ira-
cundiam suam reipublicae dimittere neque adeo gra-
viter irasci inimicis, ut, cum illis nocere se speret,
reipublicae noceat. Pauca eiusdem generis addit cum 4
excusatione Pompei coniuncta. Eadem fere atque
eisdem verbis praetor Roscius agit cum Caesare sibi-
que Pompeium commemorasse demonstrat.

9. Quae res etsi nihil ad levandas iniurias per-
tinere videbantur, tamen idoneos nactus homines,
per quos ea, quae vellet, ad eum perferrentur, petit
ab utroque, quoniam Pompei mandata ad se detu-
lerint, ne graventur sua quoque ad eum postulata
deferre, si parvo labore magnas controversias tollere
atque omnem Italiam metu liberare possint. Sibi 2
semper primam reipublicae fuisse dignitatem vitaque
potiorem. Doluisse se, quod populi Romani bene-
ficium sibi per contumeliam ab inimicis extorque-
retur, ereptoque semenstri imperio in urbem retra-
heretur, cuius absentis rationem haberi proximis co-
mitiis populus iussisset. Tamen hanc iacturam ho- 3
noris sui reipublicae causa aequo animo tulisse: cum
litteras ad senatum miserit, ut omnes ab exercitibus
discederent, ne id quidem impetravisse. Tota Italia 4
delectus haberi, retineri legiones II, quae ab se simu-
latione Parthici belli sint abductae, civitatem esse in
armis. Quonam haec omnia nisi ad suam perniciem
pertinere? Sed tamen ad omnia se descendere pa- 5

ratum atque omnia pati reipublicae causa. Proficiscatur Pompeius in suas provincias, ipsi exercitus dimittant, discedant in Italia omnes ab armis, metus e civitate tollatur, libera comitia atque omnis res-
6 publica senatui populoque Romano permittatur. Haec quo facilius certisque condicionibus fiant et iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controversiae componantur.

10. Acceptis mandatis Roscius cum L. Caesare Capuam pervenit ibique consules Pompeiumque in-
2 venit; postulata Caesaris renuntiat. Illi deliberata *re* respondent scriptaque ad eum mandata per eos re-
3 mittunt; quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret; quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum.
4 Interea, quoad fides esset data Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros consules Pompeiumque delectus.

11. Erat iniqua condicio postulare, ut Caesar Arimino excederet atque in provinciam reverteretur, ipsum et provincias et legiones alienas tenere; exer-
2 citum Caesaris velle dimitti, delectus habere; polliceri se in provinciam iturum neque, ante quem diem iturus sit, definire, ut, si pacto consulatu Caesar profectus esset, nulla tamen mendacii religione
3 obstrictus videretur; tempus vero colloquio non dare neque accessurum polliceri magnam pacis despera-
4 tionem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus v Arretium mittit; ipse Arimini cum duabus [legionibus] subsistit ibique delectum

habere instituit; Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat.

12. Interea certior factus Iguvium Thermum
praetorem cohortibus v tenere, oppidum munire,
omniumque esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri
et Arimini habebat, mittit. Cuius adventu cognito 2
diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex
urbe reducit et profugit. Milites in itinere ab eo
discedunt ac domum revertuntur. Curio summa omnium voluntate Iguvium recipit. Quibus rebus co- 3
gnitis confisus municipiorum voluntatibus Caesar cohortes legionis XIII. ex praesidiis deducit Auximumque proficiscitur; quod oppidum Attius cohortibus
introductis tenebat delectumque toto Piceno circummissis senatoribus habebat.

13. Adventu Caesaris cognito decuriones Auximi
ad Attium Varum frequentes conveniunt; docent sui
iudicii rem non esse; neque se neque reliquos municipes pati posse C. Caesarem imperatorem, bene
de republica meritum, tantis rebus gestis oppido
moenibusque prohiberi; proinde habeat rationem in
posterum civitatis et periculi sui. Quorum oratione 2
permotus Varus praesidium, quod introduxerat, ex
oppido educit ac profugit. Hunc ex primo ordine 3
pauci Caesaris consecuti milites consistere coëgerunt.
Commisso proelio deseritur a suis Varus; nonnulla 4
pars militum domum discedit; reliqui ad Caesarem perveniunt, atque una cum iis deprensus
L. Pupius, primi pili centurio, adducitur, qui hunc
eundem ordinem in exercitu Cn. Pompei antea

5 duxerat. At Caesar milites Attianos collaudat, Pu-
pium dimittit, Auximatibus agit gratias seque eorum
facti memorem fore pollicetur.

14. Quibus rebus Romam nuntiatis tantus re-
pente terror invasit, ut, cum Lentulus consul ad
aperiendum aerarium venisset ad pecuniam Pompeio
ex senatusconsulto proferendam, protinus aperto
sanctiore aerario ex urbe profugeret. Caesar enim
adventare iam iamque et adesse eius equites falso
2 nuntiabantur. Hunc Marcellus collega et plerique
3 magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie
eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat,
quas a Caesare acceptas in Apulia hibernorum causa
4 disposuerat. Delectus circa urbem intermittuntur;
nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur.
Capuae primum se confirmant et colligunt delectum-
que colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti
erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi
Caesar in ludo habebat, ad forum productos Len-
tulus *spe* libertatis confirmat atque his equos attri-
5 buit et se sequi iussit; quos postea monitus ab suis,
quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, cir-
cum familias conventus Campaniae custodiae causa
distribuit.

15. Auximo Caesar progressus omnem agrum
Picenum percurrit. Cunctae earum regionum prae-
fecturae libentissimis animis eum recipiunt exerci-
2 tumque eius omnibus rebus iuvant. Etiam Cingulo,
quod oppidum Labienus constituerat suaque pecunia
exaedificaverat, ad eum legati veniunt quaeque im-
peraverit se cupidissime facturos pollicentur. Milites

imperat: mittunt. Interea legio XII. Caesarem con- 3
sequitur. Cum his duabus Asculum Picenum profici-
scitur. Id oppidum Lentulus Spinther X cohortibus
tenebat; qui Caesaris adventu cognito profugit ex
oppido cohortesque secum abducere conatus magna
parte militum deseritur. Relictus in itinere cum 4
paucis incidit in Vibullium Rufum missum a Pom-
peio in agrum Picenum confirmandorum hominum
causa. A quo factus Vibullius certior, quae res in
Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum di-
mittit. Item ex finitimis regionibus quas potest con- 5
trahit cohortes ex delectibus Pompeianis; in his
Camerino fugientem Lucilium Hirrum cum sex co-
hortibus, quas ibi in praesidio habuerat, excipit;
quibus coactis XIII efficit. Cum his ad Domitium 6
Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit
Caesaremque adesse cum legionibus duabus nuntiat.
Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis 7
et Pelignis, finitimis ab regionibus coëgerat.

16. Recepto Firmo *Asculoque* expulso Lentulo
Caesar conquiri milites, qui ab eo discesserant, de-
lectumque instituti iubet; ipse unum diem ibi rei
frumentariae causa moratus Corfinium contendit. Eo 2
cum venisset, cohortes V praemissae a Domitio ex
oppido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab
oppido milia passuum circiter III. Ibi cum antecur- 3
soribus Caesaris proelio commisso celeriter Domi-
tiani a ponte repulsi se in oppidum receperunt.
Caesar legionibus transductis ad oppidum constitit 4
iuxtaque murum castra posuit.

17. Re cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito praemio cum litteris mittit, qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Caesarem duobus exercitibus et locorum angustiis facile intercludi posse frumentoque prohi-
2 beri. Quod nisi fecerit, se cohortesque amplius XXX magnumque numerum senatorum atque equitum Ro-
3 manorum in periculum esse venturum. Interim suos cohortatus tormenta in muris disponit certasque
4 cuique partes ad custodiam urbis attribuit; militibus in contione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos iugera et pro rata parte centurionibus evocatisque.

18. Interim Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum a Corfinio VII milium intervallo abest, cupere ea facere, quae vellet, sed a Q. Lucretio senatore et Attio Peligno prohiberi, qui id oppidum VII
2 cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis XIII. cohortibus V. Sulmonenses, simulatque signa nostra viderunt, portas aperuerunt universique, et oppidani et milites, obviam gratulantes
3 Antonio exierunt. Lucretius et Attius de muro se deiecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus et Attio eodem die, quo profectus erat, revertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit
4 Attiumque incolumem dimisit. Caesar primis diebus castra magnis operibus munire et ex finitimis municipiis frumentum comportare reliquasque copias ex-
5 spectare instituit. Eo triduo legio VIII. ad eum venit cohortesque ex novis Galliae delectibus XXII equi-

tesque ab rege Norico circiter CCC. Quorum adventu altera castra ad alteram oppidi partem ponit;
his castris Curionem praefecit. Reliquis diebus oppi- 6
dum vallo castellisque circumvenire instituit. Cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi a Pompeio revertuntur.

19. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos, ne animo deficiant quaeque
usui ad defendendum oppidum sint parent. Ipse ar- 2
cano cum paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conventusque hominum fugeret, res diutius
tegi dissimularique non potuit. Pompeius enim re- 3
scripserat: sese rem in summum periculum deducturum non esse, neque suo consilio aut voluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse; proinde, si qua fuisset facultas, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione atque oppidi circummunitione fiebat.

20. Divulgato Domitii consilio milites, qui erant Corfinii, prima vesperi secessionem faciunt atque ita inter se per tribunos militum centurionesque atque
honestissimos sui generis colloquuntur: obsideri se 2
a Caesare, opera munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe atque fiducia permanserint, proiectis omnibus fugae con-

silium capere: debere se suae salutis rationem ha-
3 bere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt eam-
que oppidi partem, quae munitissima videretur, occu-
pant, tantaque inter eos dissensio exsistit, ut manum
4 conserere atque armis dimicare conentur; post paulo
tamen internuntiis ultro citroque missis quae igno-
5 rabant, de L. Domitii fuga, cognoscunt. Itaque
omnes uno consilio Domitium productum in publi-
cum circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo
numero ad Caesarem mittunt: sese paratos esse
portas aperire quaeque imperaverit facere et L. Do-
mitium vivum eius potestati tradere.

21. Quibus rebus cognitis Caesar, etsi magni
interesse arbitrabatur quam primum oppido potiri
cohortesque ad se in castra traducere, ne qua aut
largitionibus aut animi confirmatione aut falsis nun-
tiis commutatio fieret voluntatis, quod saepe in bello
2 parvis momentis magni casus intercederent, tamen
veritus, ne militum introitu et nocturni temporis
licentia oppidum diriperetur, eos, qui venerant, col-
laudat atque in oppidum dimittit, portas murosque
3 asservari iubet. Ipse iis operibus, quae facere insti-
tuerat, milites disponit non certis spatiis intermissis,
ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis
vigiliis stationibusque, ut contingant inter se atque
4 omnem munitionem expleant; tribunos militum et
praefectos circummittit atque hortatur, non solum
ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum ho-
5 minum occultos exitus asservent. Neque vero tam
remisso ac languido animo quisquam omnium fuit,
6 qui ea nocte conquieverit. Tanta erat summae

rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente
atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus,
quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret,
qui quosque eventus exciperent.

22. Quarta vigilia circiter Lentulus Spinther
de muro cum vigiliis custodibusque nostris collo-
quitur: velle, si sibi fiat potestas, Caesarem con-
venire. Facta potestate ex oppido mittitur, neque 2
ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in
conspectum Caesaris deducatur. Cum eum de salute 3
sua orat atque obsecrat, ut sibi parcat, veterem
*quo*que amicitiam commemorat Caesarisque in se
beneficia exponit; quae erant maxima: quod per 4
eum in collegium pontificum venerat, quod provin-
ciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in pe-
titione consulatus erat sublevatus. Cuius orationem 5
Caesar interpellat: se non maleficii causa ex pro-
vincia egressum, sed uti se a contumeliis inimicorum
defenderet, ut tribunos plebis in ea re ex civitate
expulsos in suam dignitatem restitueret, ut se et
populum Romanum factione paucorum oppressum
in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus 6
Lentulus, ut in oppidum reverti liceat, petit: quod
de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad
suam spem solatio; adeo esse perterritos nonnullos,
ut suae vitae durius consulere cogantur. Facta po-
testate discedit.

23. Caesar, ubi luxit, omnes senatores senato-
rumque liberos, tribunos militum equitesque Ro-
manos ad se produci iubet. Erant quinquaginta; 2
ordinis *senatorii* L. Domitius, P. Lentulus Spinther,

L. Caecilius Rufus, Sex. Quintilius Varus quaestor,
L. Rubrius; praeterea filius Domitii aliique com-
plures adulescentes et magnus numerus equitum
Romanorum et decurionum, quos ex municipiis Do-
3 mitius evocaverat. Hos omnes productos a contu-
meliis militum conviciisque prohibet; pauca apud
eos loquitur, quod sibi a parte eorum gratia relata
non sit pro suis in eos maximis beneficiis; dimittit
4 omnes incolumnes. HS LX, quod advexerat Domitius
atque in publico deposuerat, allatum ad se ab
IIII viris Corfiniensibus Domitio reddit, ne continentior
in vita hominum quam in pecunia fuisse videatur,
etsi eam pecuniam publicam esse constabat da-
5 tamque a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos
sacramentum apud se dicere iubet atque eo die
castra movet iustumque iter conficit VII omnino dies
ad Corfinium commoratus, et per fines Marrucinorum,
Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit.

24. Pompeius his rebus cognitis, quae erant ad
Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium
2 atque inde Brundisium. Copias undique omnes ex
novis delectibus ad se cogi iubet; servos, pastores
armat atque iis equos attribuit: ex his circiter CCC
3 equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum co-
hortibus sex profugit, Rutilius Lupus praetor Tarra-
cina cum tribus; quae procul equitatum Caesaris
conspicatae, cui praeerat Vibius Curius, relicto
praetore signa ad Curium transferunt atque ad
4 eum transeunt. Item reliquis itineribus nonnullae
cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites in-
cidunt. Reducitur ad eum deprensus ex itinere

N. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompei.
Quem Caesar ad eum remittit cum mandatis: quo- 5
niam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ipse Brundisium sit venturus, interesse reipublicae et communis salutis se cum Pompeio colloqui; neque vero idem profici longo itineris spatio, 6
cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur.

25. His datis mandatis Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis III et reliquis, quas ex novo delectu confecerat atque in itinere compleverat; Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. Reperit consules Dyrrhachium 2
profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus viginti; neque 3
certum inveniri poterat, obtinendine Brundisii causa ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare extremis Italiae partibus regionibusque Graeciae in potestate haberet atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset, veritusque, ne ille Italiam dimittendam non 4
existimaret, exitus administrationesque Brundisini portus impedire instituit. Quorum operum haec erat 5
ratio. Qua fauces erant angustissimae portus, moles atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat vadosum mare. Longius pro- 6
gressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices quoquo versus pedum XXX e regione molis collocabat. Has terra atque aggere intege- 7 (9)
bat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur. His perfectis collocatisque alias deinceps 8

7) 9 pari magnitudine rates iungebat. Has quaternis an-
coris ex IIII angulis destinabat, ne fluctibus move-
rentur; a fronte atque ab utroque latere cratibus
10 ac pluteis protegebat; in quarta quaque earum turres
binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab
impetu navium incendiisque defenderet.

26. Contra haec Pompeius naves magnas one-
rarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, ad-
ornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis erigebat
easque multis tormentis et omni genere telorum
completas ad opera Caesaris appellebat, ut rates
perrumperet atque opera disturbaret. Sic cotidie
utrimque eminus fundis, sagittis reliquisque telis
2 pugnabatur. Atque haec Caesar ita administra-
bat, ut condiciones pacis dimittendas non existi-
maret; ac tametsi magnopere admirabatur Magium,
quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se
non remitti, atque ea res saepe temptata etsi im-
petus eius consiliaque tardabat, tamen omnibus
rebus in eo perseverandum putabat. Itaque Cani-
3 nium Rebilum legatum, familiarem necessariumque
Scribonii Libonis, mittit ad eum colloquii causa;
mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur;
imprimis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, po-
stulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius
4 rei sit potestas facta, fore, ut aequis condicionibus
ab armis discedatur; cuius rei magnam partem laudis
atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo
5 auctore atque agente ab armis sit discessum. Libo
a colloquio Canini digressus ad Pompeium profi-
ciscitur. Paulo post renuntiat, quod consules absint,

sine illis non posse agi de compositione. Ita saepius 6
rem frustra temptatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicat et de bello agendum.

27. Prope dimidia parte operis a Caesare effecta diebusque in ea re consumptis VIIII naves a consulibus Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur.
Pompeius sive operibus Caesaris permotus sive etiam 2
quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu
navium profectionem parare incipit et, quo facilius 3
impetum Caesaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inaedificat, fossas transversas viis praeducit atque ibi sudes stipitesque praeacutos defigit.
Haec levibus cratibus terraque inaequat; aditus 4
autem atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus atque eis praeacutis praesaepit. His paratis rebus milites silentio 5
naves conscendere iubet, expeditos autem ex evocatis, sagittariis funditoribusque raros in muro turribusque
disponit. Hos certo signo revocare constituit, cum 6
omnes milites naves conscendissent, atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit.

28. Brundisini Pompeianorum militum iniuriis atque ipsius Pompei contumeliis permoti Caesaris
rebus favebant. Itaque cognita Pompei profectione 2
concursantibus illis atque in ea re occupatis vulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita Caesar scalas parari militesque armari iubet, ne quam rei
gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem 3
naves solvit. Qui erant in muro custodiae causa

collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur no-
4 tisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis
scalis muros ascendunt, sed moniti a Brundisinis,
ut vallum caecum fossasque caveant, subsistunt et
longo itinere ab his circumducti ad portum perveniunt
duasque naves cum militibus, quae ad moles Cae-
saris adhaeserant, scaphis lintribusque reprehendunt,
reprehensas excipiunt.

29. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotii
maxime probabat coactis navibus mare transire et
Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis
auxiliis confirmaret, tamen eius rei moram temporis-
que longinquitatem timebat, quod omnibus coactis
navibus Pompeius praesentem facultatem insequendi
2 sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus
regionibus Galliae Picenique et a freto naves essent
exspectandae. Id propter anni tempus longum atque
3 impeditum videbatur. Interea veterem exercitum,
duas Hispanias confirmari, quarum erat altera ma-
ximis beneficiis Pompei devincta, auxilia, equita-
tum parari, Galliam Italiamque temptari se absente
nolebat.

30. Itaque in praesentia Pompei sequendi ra-
tionem omittit, in Hispaniam proficisci constituit:
duumviris municipiorum omnium imperat, ut naves
2 conquirant Brundisiumque deducendas curent. Mittit
in Sardiniam cum legione una Valerium legatum,
in Siciliam Curionem pro praetore cum legionibus
duabus; eundem, cum Siciliam recepisset, protinus
in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam
obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato; Africam sorte

Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se 3
Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia
sua sponte Cottam ex oppido eiciunt. Ille perter-
ritus, quod omnem provinciam consentire intellegebat,
ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia 4
naves longas veteres reficiebat, novas civitatibus
imperabat. Haec magno studio agebat. In Lucanis
Bruttiisque per legatos suos civium Romanorum de-
lectus habebat, equitum peditumque certum numerum
a civitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene 5
perfectis adventu Curionis cognito queritur in con-
tione sese proiectum ac proditum a Cn. Pompeio,
qui omnibus rebus imparatissimis non necessarium
bellum suscepisset et ab se reliquisque in senatu
interrogatus omnia sibi esse ad bellum apta ac pa-
rata confirmavisset. Haec in contione questus ex
provincia fugit.

31. Nacti vacuas ab imperiis Sardiniam Valerius,
Curio Siciliam cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, 2
cum in Africam venisset, invenit in provincia cum
imperio Attium Varum; qui ad Auximum, ut supra
demonstravimus, amissis cohortibus protinus ex fuga
in Africam pervenerat atque eam sua sponte vacuam
occupaverat delectuque habito duas legiones effe-
cerat, hominum et locorum notitia et usu eius pro-
vinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis
ante annis ex praetura eam provinciam obtinuerat.
Hic venientem Uticam navibus Tuberonem portu 3
atque oppido prohibet neque affectum valetudine
filium exponere in terram patitur, sed sublatis an-
coris excedere eo loco cogit.

32. His rebus confectis Caesar, ut reliquum
tempus a labore intermitteretur, milites in proxima
municipia deducit; ipse ad urbem proficiscitur. Co-
2 acto senatu iniurias inimicorum commemorat. Docet
se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed
exspectato legitimo tempore consulatus eo fuisse
3 contentum, quod omnibus civibus pateret. Latum
ab x tribunis plebis contradicentibus inimicis, Catone
vero acerrime repugnante et pristina consuetudine
dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis
haberetur, ipso consule Pompeio; qui si improbasset,
cur ferri passus esset? si probasset, cur se uti po-
4 puli beneficio prohibuisset? Patientiam proponit suam,
cum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset;
in quo iacturam dignitatis atque honoris ipse fac-
5 turus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui,
quod ab altero postularent, in se recusarent atque
omnia permisceri mallent, quam imperium exer-
6 citusque dimittere. Iniuriam in eripiendis legionibus
praedicat, crudelitatem et insolentiam in circum-
scribendis tribunis plebis; condiciones a se latas,
7 expetita colloquia ac denegata commemorat. Pro
quibus rebus hortatur ac postulat, ut rempublicam
suscipiant atque una secum administrent. Sin ti-
more defugiant, illis se oneri non futurum et per
8 se rempublicam administraturum. Legatos ad Pom-
peium de compositione mitti oportere, neque se re-
formidare, quod in senatu Pompeius paulo ante
dixisset, ad quos legati mitterentur, his auctoritatem
attribui timoremque eorum, qui mitterent, signi-
ficari. Tenuis atque infirmi haec animi videri. Se

vero, ut operibus anteire studuerit, sic iustitia et
aequitate velle superare.

33. Probat rem senatus de mittendis legatis;
sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeque
timoris causa pro se quisque id munus legationis
recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in 2
senatu dixerat eodem se habiturum loco, qui Romae
remansissent et qui in castris Caesaris fuissent. Sic 3
triduum disputationibus excusationibusque extra.
hitur. Subicitur etiam L. Metellus, tribunus plebis-
ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat reli,
quasque res, quascumque agere instituerit, impediat-
Cuius cognito consilio Caesar frustra diebus aliquot 4
consumptis, ne reliquum tempus amittat, infectis iis,
quae agere destinaverat, ab urbe proficiscitur atque
in ulteriorem Galliam pervenit.

34. Quo cum venisset, cognoscit missum *in
Hispaniam* a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis
ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; pro 2
fectum item Domitium ad occupandam Massiliam
navibus actuariis septem, quas Igilii et in Cosano
a privatis coactas servis, libertis, colonis suis com-
pleverat; praemissos etiam legatos Massilienses do- 3
mum, nobiles adulescentes, quos ab urbe disce-
dens Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris
officia veterum suorum beneficiorum in eos memo-
riam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massi- 4
lienses portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros
homines, qui in eorum fide antiquitus erant mon-
tesque supra Massiliam incolebant, ad se vocave-
rant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex 5

omnibus castellis in urbem convexerant; armorum
officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem
reficiebant.

35. Evocat ad se Caesar Massilia XV primos;
cum his agit, ne initium inferendi belli a Massi-
liensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctori-
tatem sequi potius, quam unius hominis voluntati
2 obtemperare. Reliqua, quae ad eorum sanandas
3 mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius
orationem legati domum referunt atque ex auctori-
tate haec Caesari renuntiant: intellegere se divisum
esse populum Romanum in duas partes; neque sui
iudicii neque suarum esse virium discernere, utra
4 pars iustiorem habeat causam. Principes vero esse
earum partium [Cn. Pompeium et C. Caesarem]
patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum
Arecomicorum et Helviorum publice iis concesserit,
alter bello victos Sallyas attribuerit vectigaliaque
5 auxerit. Quare paribus eorum beneficiis parem se
quoque voluntatem tribuere debere et neutrum eorum
contra alterum iuvare aut urbe aut portibus re-
cipere.

36. Haec dum inter eos aguntur, Domitius na-
vibus Massiliam pervenit atque ab iis receptus urbi
praeficitur; summa ei belli administrandi permit-
2 titur. Eius imperio classem quoquo versus dimittunt;
onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt
atque in portum deducunt, parum clavis aut materia
atque armamentis instructis ad reliquas armandas
3 reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est
in publicum conferunt; reliquas merces commeatus-

que ad obsidionem urbis, si accidat, reservant.
Quibus iniuriis permotus Caesar legiones tres Mas- 4
siliam adducit; turres vineasque ad oppugnationem
urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. Quibus effectis armatisque diebus XXX, 5
a qua die materia caesa est, adductisque Massiliam
his D. Brutum praeficit, C. Trebonium legatum ad
oppugnationem Massiliae relinquit.

37. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone circumque ea loca hiemandi causa disposuerat, in Hispaniam praemittit celeriterque saltus Pyrenaeos occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio
legato praesidiis tenebantur. Reliquas legiones, quae 2
longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat 3
imperatum, adhibita celeritate praesidium ex saltu deiecit magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit.

38. Adventu L. Vibullii Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius et Petreius et Varro, legati Pompei, quorum unus Hispaniam citeriorem *tribus legionibus*, *alter ulteriorem* a saltu Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab Ana Vettonum agrum Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter
se partiuntur, uti Petreius ex Lusitania per Vettones 2
cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur, Varro
cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem
Hispaniam tueatur. His rebus constitutis equites 3
auxiliaque toti Lusitaniae a Petreio, Celtiberiae,
Cantabris barbarisque omnibus, qui ad Oceanum

4 pertinent, ab Afranio imperantur. Quibus coactis celeriter Petreius per Vettones ad Afranium pervenit, constituuntque communi consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci opportunitatem gerere.

39. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii tres, Petreii duae, praeterea scutatae citerioris provinciae et cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter LXXX equitumque utriusque pro-
2 vinciae circiter V milia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat VI. Ad illa auxilia peditum V milia, equitum III milia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, et parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat nominatim ex omnibus civitatibus nobilissimo quoque evocato, *et* hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam pro-
3 vinciam attingunt, *addiderat.* Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere confestimque esse venturum. Simul a tribunis militum centurionibusque mutuas pecunias sumpsit;
4 has exercitui distribuit. Quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit et largitione militum voluntates redemit.

40. Fabius finitimarum civitatum animos litteris nuntiisque temptabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos distantes inter se milia passuum IIII. His pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consump-
2 serat. Hoc idem fere atque eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroque inter se equestribus proeliis contendebant. Huc cum co-
3 tidiana consuetudine congressae pabulatoribus prae-

sidio prope priores legiones Fabianae duae flumen transissent, impedimentaque et omnis equitatus sequeretur, subito vi ventorum et aquae magnitudine pons est interruptus et reliqua multitudo equitum
interclusa. Quo cognito a Petreio et Afranio ex 4
aggere atque cratibus, quae flumine ferebantur, celeriter suo ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones IIII equitatumque omnem traiecit duabusque Fabianis occurrit legionibus.
Cuius adventu nuntiato L. Plancus, qui legionibus 5
praeerat, necessaria re coactus locum capit superiorem diversamque aciem in duas partes constituit,
ne ab equitatu circumveniri posset. Ita congressus 6
impari numero magnos impetus legionum equitatus-
que sustinet. Commisso ab equitibus proelio signa 7
legionum duarum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione et beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur. Quarum adventu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra.

41. Eo biduo Caesar cum equitibus DCCCC, quos sibi praesidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus;
hunc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum 2
natura ponti castrisque praesidio sex cohortes reliquit atque omnia impedimenta et postero die omnibus copiis triplici instructa acie ad Ilerdam proficiscitur et sub castris Afranii constitit et ibi paulisper sub armis moratus facit aequo loco pugnandi

3 potestatem. Potestate facta Afranius copias educit
et in medio colle sub castris constituit. Caesar, ubi
cognovit per Afranium stare, quo minus proelio
dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis
4 circiter passibus CCCC castra facere constituit et, ne
in opere faciundo milites repentino hostium incursu
exterrerentur atque opere prohiberentur, vallo mu-
niri vetuit, quod eminere et procul videri necesse
erat, sed a fronte contra hostem pedum XV fossam
5 fieri iussit. Prima et secunda acies in armis, ut ab
initio constituta erat, permanebat; post hos opus in
occulto a III. acie fiebat. Sic omne prius est per-
fectum, quam intellegeretur ab Afranio castra muniri.
6 Sub vesperum Caesar intra hanc fossam legiones re-
ducit atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit.

42. Postero die omnem exercitum intra fossam
continet et, quod longius erat agger petendus, in
praesentia similem rationem operis instituit singula-
que latera castrorum singulis attribuit legionibus
munienda fossasque ad eandem magnitudinem per-
fici iubet; reliquas legiones in armis expeditas contra
2 hostem constituit. Afranius Petreiusque terrendi
causa atque operis impediendi copias suas ad in-
fimas montis radices producunt et proelio lacessunt,
neque idcirco Caesar opus intermittit confisus prae-
3 sidio legionum trium et munitione fossae. Illi non
diu commorati nec longius ab infimo colle progressi
4 copias in castra reducunt. Tertio die Caesar vallo
castra communit; reliquas cohortes, quas in superio-
ribus castris reliquerat, impedimentaque ad se tra-
duci iubet.

43. Erat inter oppidum Ilerdam et proximum collem, ubi castra Petreius atque Afranius habebant, planicies circiter passuum CCC, atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paulo editior; quem si occu- 2
pavisset Caesar et communisset, ab oppido et ponte et commeatu omni, quem in oppidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. Hoc sperans 3
legiones III ex castris educit acieque in locis idoneis instructa unius legionis antesignanos procurrere atque 4
eum tumulum occupare iubet. Qua re cognita celeriter quae in statione pro castris erant Afranii cohortes breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur proelio, et quod prius in tu- 5
mulum Afraniani venerant, nostri repelluntur atque aliis submissis subsidiis terga vertere seque ad signa legionum recipere coguntur.

44. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent; si premerentur, pedem 2
referre et loco excedere non turpe existimarent cum Lusitanis reliquisque barbaris genere quodam pugnae assuefacti; quod fere fit, quibus quisque in 3
locis miles inveteraverit, ut multum earum regionum consuetudine moveatur. Haec tum ratio nostros per- 4
turbavit insuetos huius generis pugnae: circumiri enim sese ab aperto latere procurrentibus singulis arbitrabantur; ipsi autem suos ordines servare neque ab signis discedere neque sine gravi causa eum locum, quem ceperant, dimitti consuerant oportere. Itaque perturbatis antesignanis legio, quae in eo 5

cornu constiterat, locum non tenuit atque in proxi-
mum collem sese recepit.

45. Caesar paene omni acie perterrita, quod
praeter opinionem consuetudinemque acciderat, co-
hortatus suos legionem nonam subsidio ducit; hostem
insolenter atque acriter nostros insequentem suppri-
mit rursusque terga vertere seque ad oppidum Iler-
2 dam recipere et sub muro consistere cogit. Sed no-
nae legionis milites elati studio, dum sarcire accep-
tum detrimentum volunt, temere insecuti longius
fugientes in locum iniquum progrediuntur et sub
montem, in quo erat oppidum positum Ilerda, succe-
3 dunt. Hinc se recipere cum vellent, rursus illi ex
4 loco superiore nostros premebant. Praeruptus locus
erat utraque ex parte ac directus tantum in latitu-
dinem patebat, ut tres instructae cohortes eum locum
explerent, ut neque subsidia ab lateribus submitti
neque equites laborantibus usui esse possent. Ab
5 oppido autem declivis locus tenui fastigio vergebat
6 in longitudinem passuum circiter CCCC. Hac nostris
erat receptus, quod eo incitati studio inconsultius
processerant; hoc pugnabatur loco, et propter angu-
stias iniquo et quod sub ipsis radicibus montis con-
stiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur.
Tamen virtute et patientia nitebantur atque omnia
7 vulnera sustinebant. Augebatur illis copia, atque ex
castris cohortes per oppidum crebro submittebantur,
8 ut integri defessis succederent. Hoc idem Caesar
facere cogebatur, ut submissis in eundem locum co-
hortibus defessos reciperet.

46. Hoc cum esset modo pugnatum continenter
horis quinque nostrique gravius a multitudine pre-
merentur, consumptis omnibus telis gladiis destrictis
impetum adversus montem in cohortes faciunt, pau-
cisque deiectis reliquos sese convertere cogunt. Sub- 2
motis sub murum cohortibus ac nonnulla parte pro-
pter terrorem in oppidum compulsis facilis est nostris
receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque 3
latere, etsi deiectis atque inferioribus locis consti-
terat, tamen summa in iugum virtute connititur at-
que inter duas acies perequitans commodiorem ac
tutiorem nostris receptum dat. Ita vario certamine 4
pugnatum est. Nostri in primo congressu circiter
LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato
legionis XIIII., qui propter eximiam virtutem ex in-
ferioribus ordinibus in eum locum pervenerat; vul-
nerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur 5
T. Caecilius, primi pili centurio, et praeter eum cen-
turiones IIII, milites amplius CC.

47. Sed haec eius diei praefertur opinio, ut se
utrique superiores discessisse existimarent: Afraniani, 2
quod, cum esse omnium iudicio inferiores videren-
tur, comminus tam diu stetissent et nostrorum im-
petum sustinuissent et initio locum tumulumque te-
nuissent, quae causa pugnandi fuerat, et nostros
primo congressu terga vertere coëgissent; nostri autem, 3
quod iniquo loco atque impari congressi numero
quinque horis proelium sustinuissent, quod montem
gladiis destrictis ascendissent, quod ex loco superi-
ore terga vertere adversarios coëgissent atque in
oppidum compulissent. Illi eum tumulum, pro quo 4

pugnatum est, magnis operibus munierunt praesidiumque ibi posuerunt.

48. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. Tanta enim tempestas cooritur, ut numquam illis locis maiores aquas fuisse
2 constaret. Tum autem ex omnibus montibus nives proluit ac summas ripas fluminis superavit pontesque ambo, quos C. Fabius fecerat, uno die inter-
3 rupit. Quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim et Cingam, spatio milium XXX, neutrum horum transiri poterat, ne-
4 cessarioque omnes his angustiis continebantur. Neque civitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus reverti neque maximi commeatus, qui ex Italia Galliaque
5 veniebant, in castra pervenire poterant. Tempus erat autem difficillimum, quo neque frumenta ex hibernis
6 erant novaque multum a maturitate aberant; ac civitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris adventum Ilerdam convexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat; pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae civitates
7 longius removerant. Qui erant pabulandi aut frumentandi causa progressi, hos levis armaturae Lusitani peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniae consectabantur; quibus erat proclive tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant.

49. At exercitus Afranii omnium rerum abunda-
bat copia. Multum erat frumentum provisum et con-
vectum superioribus temporibus, multum ex omni
provincia comportabatur; magna copia pabuli sup-
petebat. Harum omnium rerum facultates sine ullo 2
periculo pons Ilerdae praebebat et loca trans flumen
integra, quo omnino Caesar adire non poterat.

50. Hae permanserunt aquae dies complures.
Conatus est Caesar reficere pontes; sed nec magni-
tudo fluminis permittebat, neque ad ripam dispositae
cohortes adversariorum perfici patiebantur. Quod illis 2
prohibere erat facile cum ipsius fluminis natura atque
aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum
atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat
difficile eodem tempore rapidissimo flumine opera
perficere et tela vitare.

51. Nuntiatur Afranio magnos commeatus, qui
iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse.
Venerant eo sagittarii ex Rutenis, equites ex Gallia
cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert
Gallica consuetudo. Erant praeterea cuiusque ge- 2
neris hominum milia circiter VI cum servis liberis-
que; sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum
suo quisque consilio uteretur atque omnes sine ti-
more iter facerent usi superiorum temporum atque
itinerum licentia. Erant complures honesti adule- 3
scentes, senatorum filii et ordinis equestris; erant
legationes civitatum; erant legati Caesaris. Hos
omnes flumina continebant. Ad hos opprimendos 4
cum omni equitatu tribusque legionibus Afranius
de nocte proficiscitur imprudentesque ante missis

equitibus aggreditur. Celeriter sese tamen Galli
5 equites expediunt proeliumque committunt. Ii, dum
pari certamine res geri potuit, magnum hostium nu-
merum pauci sustinuere; sed ubi signa legionum
appropinquare coeperunt, paucis amissis sese in pro-
6 ximos montes conferunt. Hoc pugnae tempus ma-
gnum attulit nostris ad salutem momentum; nacti
enim spatium se in loca superiora receperunt. De-
siderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites
pauci, calonum atque impedimentorum non magnus
numerus.

52. His tamen omnibus annona crevit; quae
fere res non solum inopia praesentis, sed etiam fu-
2 turi temporis timore ingravescere consuevit. Iamque
ad denarios L in singulos modios annona pervenerat,
et militum vires inopia frumenti deminuerat, atque
3 incommoda in dies augebantur; et tam paucis diebus
magna erat facta rerum commutatio ac se fortuna
inclinaverat, ut nostri magna inopia necessariarum
rerum conflictarentur, illi omnibus abundarent rebus
4 superioresque haberentur. Caesar iis civitatibus, quae
ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat fru-
menti copia, pecus imperabat; calones ad longinqui-
ores civitates dimittebat; ipse praesentem inopiam
quibus poterat subsidiis tutabatur.

53. Haec Afranius Petreiusque et eorum amici
pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos per-
2 scribebant; multa rumore fingebantur, ut paene bel-
3 lum confectum videretur. Quibus litteris nuntiisque
Romam perlatis magni domum concursus ad Afra-
nium magnaeque gratulationes fiebant; multi ex

Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur, alii, ut
principes talem nuntium attulisse, alii ne eventum
belli exspectasse aut ex omnibus novissimi venisse
viderentur.

54. Cum in his angustiis res esset, atque omnes
viae ab Afranianis militibus equitibusque obsideren-
tur, nec pontes perfici possent, imperat militibus
Caesar, ut naves faciant, cuius generis eum superi-
oribus annis usus Britanniae docuerat. Carinae ac 2
primum statumen alvei materia fiebant; reliquum
corpus navium viminibus contextum coriis intege-
batur. Has perfectas carris iunctis devehit noctu 3
milia passuum a castris XXII militesque his navibus
flumen transportat continentemque ripae collem im-
proviso occupat. Hunc celeriter, priusquam ab ad- 4
versariis sentiatur, communit. Huc legionem postea
traicit atque ex utraque parte pontem instituit, bi-
duo perficit. Ita commeatus et qui frumenti causa 5
processerant tuto ad se recipit et rem frumentariam
expedire incipit.

55. Eodem die equitum magnam partem flumen
traiecit. Qui inopinantes pabulatores et sine ullo
dissipatos timore aggressi magnum numerum iumen-
torum atque hominum intercipiunt cohortibusque ce- 2
tratis subsidio missis scienter in duas partes sese
distribuunt, alii ut praedae praesidio sint, alii ut
venientibus resistant atque eos propellant, unamque 3
cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem pro-
currerat, seclusam ab reliquis circumveniunt atque
interficiunt incolumesque cum magna praeda eodem
ponte in castra revertuntur.

56. Dum hae ad Ilerdam geruntur, Massilienses
usi L. Domitii consilio naves longas expediunt
2 numero XVII, quarum erant XI tectae. Multa huc
minora navigia addunt, ut ipsa multitudine nostra
classis terreatur. Magnum numerum sagittariorum,
magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum
est, imponunt atque hos praemiis pollicitationibusque
3 incitant. Certas sibi deposcit naves Domitius atque
has colonis pastoribusque, quos secum adduxerat,
4 complet. Sic omnibus rebus instructa classe magna
fiducia ad nostras naves procedunt, quibus praeerat
D. Brutus. Hae ad insulam, quae est contra Massi-
liam, stationes obtinebant.

57. Erat multo inferior numero navium Brutus;
sed electos ex omnibus legionibus fortissimos viros,
antesignanos, centuriones, Caesar ei classi attribuerat,
2 qui sibi id muneris depoposcerant. Hi manus ferreas
atque harpagones paraverant magnoque numero pi-
lorum, tragularum reliquorumque telorum se instru-
xerant. Ita cognito hostium adventu suas naves ex
3 portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. Pu-
gnatum est utrimque fortissime atque acerrime; neque
multum Albici nostris virtute cedebant, homines
4 asperi et montani, exercitati in armis; atque hi modo
digressi a Massiliensibus recentem eorum pollicita-
tionem animis continebant, pastoresque Domitii spe
libertatis excitati sub oculis domini suam probare
operam studebant.

58. Ipsi Massilienses et celeritate navium et
scientia gubernatorum confisi nostros eludebant im-
petusque eorum decipiebant et, quoad licebat la-

tiore uti spatio, producta longius acie circumvenire
nostros aut pluribus navibus adoriri singulas aut
remos transcurrentes detergere, si possent, conten-
debant; cum propius erat necessario ventum, ab 2
scientia gubernatorum atque artificiis ad virtutem
montanorum confugiebant. Nostri cum minus exer- 3
citatis remigibus minusque peritis gubernatoribus
utebantur, qui repente ex onerariis navibus erant
producti neque dum etiam vocabulis armamentorum
cognitis, tum etiam tarditate et gravitate navium
impediebantur; factae enim subito ex humida ma-
teria non eundem usum celeritatis habebant. Itaque, 4
dum locus comminus pugnandi daretur, aequo animo
singulas binis navibus obiciebant atque iniecta manu
ferrea et retenta utraque nave diversi pugnabant
atque in hostium naves transcendebant et magno
numero Albicorum et pastorum interfecto partem
navium deprimunt, nonnullas cum hominibus capiunt,
reliquas in portum compellunt. Eo die naves Massi-
liensium cum iis, quae sunt captae, intereunt VIIII.

59. Hoc primum Caesari ad Ilerdam nuntiatur;
simul perfecto ponte celeriter fortuna mutatur. Illi 2
perterriti virtute equitum minus libere, minus audacter
vagabantur, alias non longo a castris progressi spa- 3
tio, ut celerem receptum haberent, angustius pabu-
labantur, alias longiore circuitu custodias stationes-
que equitum vitabant, aut aliquo accepto detrimento
aut procul equitatu viso ex medio itinere proiectis
sarcinis fugiebant. Postremo et plures intermittere
dies et praeter consuetudinem omnium noctu con-
stituerant pabulari.

60. Interim Oscenses et Calagurritani, qui erant
cum Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos
2 seseque imperata facturos pollicentur. Hos Tarraco-
nenses et Iacetani et Ausetani et paucis post diebus
Illurgavonenses, qui flumen Hiberum attingunt, in-
3 sequuntur. Petit ab his omnibus, ut se frumento
iuvent. Pollicentur atque omnibus undique conqui-
4 sitis iumentis in castra deportant. Transit etiam
cohors Illurgavonensis ad eum cognito civitatis con-
silio et signa ex statione transfert. Magna cele-
5 riter commutatio rerum. Perfecto ponte, magnis
quinque civitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita
re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis le-
gionum, quae cum Pompeio per Mauritaniam ve-
nire dicebantur, multae longinquiores civitates ab
Afranio desciscunt et Caesaris amicitiam sequuntur.

61. Quibus rebus perterritis animis adversa-
riorum Caesar, ne semper magno circuitu per pontem
equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum
fossas pedum XXX in latitudinem complures facere
instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret
2 vadumque in eo flumine efficeret. His paene effectis
magnum in timorem Afranius Petreiusque perve-
niunt, ne omnino frumento pabuloque interclude-
rentur, quod multum Caesar equitatu valebat. Itaque
constituunt ipsi locis excedere et in Celtiberiam
3 bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam
illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quae
superiore bello cum Sertorio steterant civitates, victae
nomen atque imperium absentis Pompei timebant,
quae in amicitia manserant, magnis affectae bene-

ficiis eum diligebant; Caesaris autem erat in bar-
baris nomen obscurius. Hic magnos equitatus magna-
que auxilia exspectabant et suis locis bellum in
hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto 4
flumine Hibero naves conquirere et Octogesam ad-
duci iubent. Id erat oppidum positum ad Hiberum
miliaque passuum a castris aberat XXX. Ad eum
locum fluminis navibus iunctis pontem imperant fieri
legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castra-
que muniunt vallo pedum XII.

62. Qua re per exploratores cognita summo
labore militum Caesar continuato diem noctemque
opere in flumine avertendo huc iam reduxerat rem,
ut equites, etsi difficulter atque aegre fiebat, possent
tamen atque auderent flumen transire, pedites vero 2
tantummodo umeris ac summo pectore exstarent
et cum altitudine aquae tum etiam rapiditate flu-
minis ad transeundum impedirentur. Sed tamen 3
eodem fere tempore pons in Hibero prope effectus
nuntiabatur, et in Sicori vadum reperiebatur.

63. Iam vero eo magis illi maturandum iter
existimabant. Itaque duabus auxiliaribus cohortibus
Ilerdae praesidio relictis omnibus copiis Sicorim
transeunt et cum duabus legionibus, quas superio-
ribus diebus traduxerant, castra coniungunt. Relinque- 2
batur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen ad-
versariorum male haberet et carperet. Pons enim
ipsius magnum circuitum habebat, ut multo bre-
viore itinere illi ad Hiberum pervenire possent.
Equites ab eo missi flumen transeunt et, cum de 3
tertia vigilia Petreius atque Afranius castra mo-

vissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt et magna multitudine circumfusa morari atque iter impedire incipiunt.

64. Prima luce ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur equitatus nostri proelio novissimos illorum premi vehementer ac nonnunquam sustineri extremum agmen
2 atque interrumpi, alias inferri signa et universarum cohortium impetu nostros propelli, dein rursus con-
3 versos insequi. Totis vero castris milites circulari et dolere hostem ex manibus dimitti, bellum necessario longius duci; centuriones tribunosque militum adire atque obsecrare, ut per eos Caesar certior fieret, ne labori suo neu periculo parceret: paratos esse sese, posse et audere ea transire flumen, qua
4 traductus esset equitatus. Quorum studio et vocibus excitatus Caesar, etsi timebat tantae magnitudini fluminis exercitum obicere, conandum tamen atque
5 experiendum iudicat. Itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi iubet, quorum aut animus
6 aut vires videbantur sustinere non posse. Hos cum legione una praesidio castris relinquit; reliquas legiones expeditas educit magnoque numero iumentorum in flumine supra atque infra constituto tra-
7 ducit exercitum. Pauci ex his militibus abrepti vi fluminis ab equitatu excipiuntur ac sublevantur; interit tamen nemo. Traducto incolumi exercitu co-
8 pias instruit triplicemque aciem ducere incipit. Ac tantum fuit in militibus studii, ut milium sex ad iter addito circuitu magnaque ad vadum fluminis

mora interposita eos, qui de tertia vigilia exissent,
ante horam diei VIIII. consequerentur.

65. Quos ubi Afranius procul visos cum Petreio
conspexit, nova re perterritus locis superioribus con-
stitit aciemque instruit. Caesar in campis exercitum 2
reficit, ne defessum proelio obiciat; rursus conantes
progredi insequitur et moratur. Illi necessario ma- 3
turius, quam constituerant, castra ponunt. Suberant
enim montes, atque a milibus passuum V itinera dif-
ficilia atque angusta excipiebant. Hos montes in- 4
trasse cupiebant, ut equitatum effugerent Caesaris
praesidiisque in angustiis collocatis exercitum iti-
nere prohiberent, ipsi sine periculo ac timore Hibe-
rum copias traducerent. Quod fuit illis conandum 5
atque omni ratione efficiendum; sed totius diei pugna
atque itineris labore defessi rem in posterum diem
distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra
ponit.

66. Media circiter nocte iis, qui [ad]aquandi
causa longius a castris processerant, ab equitibus
correptis fit ab his certior Caesar duces adversariorum
silentio copias castris educere. Quo cognito signum 2
dari iubet et vasa militari more conclamari. Illi ex-
audito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere
confligere cogerentur aut ne ab equitatu Caesaris in
angustiis tenerentur, iter supprimunt copiasque in
castris continent. Postero die Petreius cum paucis 3
equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur.
Hoc idem fit ex castris Caesaris. Mittitur L. Deci-
dius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat.
Uterque idem suis renuntiat: V milia passuum pro- 4

xima intercedere itineris campestris, inde excipere
loca aspera et montuosa; qui prior has angustias
occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse
negotii.

67. Disputatur in consilio a Petreio atque Afra-
nio et tempus profectionis quaeritur. Plerique cen-
sebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad an-
2 gustias veniri, quam sentiretur. Alii, quod pridie
noctu conclamatum esset in Caesaris castris, argu-
3 menti sumebant loco non posse clam exiri. Circum-
fundi noctu equitatum Caesaris atque omnia loca atque
itinera obsidere; nocturnaque proelia esse vitanda,
quod perterritus miles in civili dissensione timori
4 magis quam religioni consulere consuerit. At lucem
multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam
tribunorum militum et centurionum praesentiam af-
ferre; quibus rebus coërceri milites et in officio
5 contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu
perrumpendum: etsi aliquo accepto detrimento, tamen
summa exercitus salva locum, quem petant, capi
6 posse. Haec evincit in consilio sententia, et prima
luce postridie constituunt proficisci.

68. Caesar exploratis regionibus albente caelo
omnes copias castris educit magnoque circuitu nullo
certo itinere exercitum ducit. Nam quae itinera ad
Hiberum atque Octogesam pertinebant, castris ho-
2 stium oppositis tenebantur. Ipsi erant transcenden-
dae valles maximae ac difficillimae; saxa multis
locis praerupta iter impediebant, ut arma per manus
necessario traderentur, militesque inermes subleva-
tique alii ab aliis magnam partem itineris confi-

cerent. Sed hunc laborem recusabat nemo, quod 3
eum omnium laborum finem fore existimabant, si
hostem Hibero intercludere et frumento prohibere
potuissent.

69. Ac primo Afraniani milites visendi causa
laeti ex castris procurrebant contumeliosisque voci-
bus prosequebantur: necessarii victus inopia coactos
fugere atque ad Ilerdam reverti. Erat enim iter a
proposito diversum, contrariamque in partem iri vi-
debatur. Duces vero eorum consilium suum laudi- 2
bus ferebant, quod se castris tenuissent; multumque
eorum opinionem adiuvabat, quod sine iumentis im-
pedimentisque ad iter profectos videbant, ut non posse
inopiam diutius sustinere confiderent. Sed, ubi pau- 3
latim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt
iamque primos superare regionem castrorum animum
adverterunt, nemo erat adeo tardus aut fugiens la-
boris, quin statim castris exeundum atque occurren-
dum putaret. Conclamatur ad arma, atque omnes 4
copiae paucis praesidio relictis cohortibus exeunt
rectoque ad Hiberum itinere contendunt.

70. Erat in celeritate omne positum certamen,
utri prius angustias montesque occuparent; sed exer-
citum Caesaris viarum difficultates tardabant, Afranii
copias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res 2
tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta,
ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi
periculum vitarent, impedimenta totius exercitus
cohortesque in castris relictas servare non possent;
quibus interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri
nulla ratione poterat. Confecit prior iter Caesar 3

atque ex magnis rupibus nactus planiciem in hac
contra hostem aciem instruit. Afranius, cum ab equi-
tatu novissimum agmen premeretur, ante se hostem
4 videret, collem quendam nactus ibi constitit. Ex eo
loco IIII cetratorum cohortes in montem, qui erat in
conspectu omnium excelsissimus, mittit. Hunc magno
cursu concitatos iubet occupare, eo consilio, uti ipse
eodem omnibus copiis contenderet et mutato itinere
5 iugis Octogesam perveniret. Hunc cum obliquo iti-
nere cetrati peterent, conspicatus equitatus Caesaris
in cohortes impetum fecit; nec minimam partem
temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt
omnesque ab eis circumventi in conspectu utriusque
exercitus interficiuntur.

71. Erat occasio bene grendae rei. Neque vero
id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto de-
trimento perterritum exercitum sustinere non posse,
praesertim circumdatum undique equitatu, cum in
loco aequo atque aperto confligeretur; idque ex
2 omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant
legati, centuriones tribunique militum: ne dubitaret
proelium committere; omnium esse militum paratis-
3 simos animos. Afranianos contra multis rebus sui
timoris signa misisse: quod suis non subvenissent,
quod de colle non decederent, quod vix equitum
incursus sustinerent collatisque in unum locum signis
4 conferti neque ordines neque signa servarent. Quod
si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo
loco pugnandi facultatem, quod certe inde deceden-
dum esset Afranio nec sine aqua permanere posset.

72. Caesar in eam spem venerat, se sine pugna
et sine vulnere suorum rem conficere posse, quod
re frumentaria adversarios interclusisset. Cur etiam 2
secundo proelio aliquos ex suis amitteret? cur vul-
nerari pateretur optime de se meritos milites? cur
denique fortunam periclitaretur? praesertim cum non
minus esset imperatoris consilio superare quam gladio.
Movebatur etiam misericordia civium, quos interfici- 3
endos videbat; quibus salvis atque incolumibus rem
obtinere malebat. Hoc consilium Caesaris plerisque 4
non probabatur: milites vero palam inter se loque-
bantur, quoniam talis occasio victoriae dimitteretur,
etiam cum vellet Caesar, sese non esse pugnaturos.
Ille in sua sententia perseverat et paulum ex eo
loco degreditur, ut timorem adversariis minuat. Pe- 5
treius atque Afranius oblata facultate in castra sese
referunt. Caesar praesidiis montibus dispositis omni
ad Hiberum intercluso itinere quam proxime potest
hostium castris castra communit.

73. Postero die duces adversariorum perturbati,
quod omnem rei frumentariae fluminisque Hiberi
spem dimiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat 2
unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si
Tarraconem peterent. Haec consiliantibus eis nun-
tiantur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re 3
cognita crebras stationes disponunt equitum et co-
hortium alariarum legionariasque intericiunt cohortes
vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut
intra munitionem et sine timore et sine stationibus
aquari possent. Id opus inter se Petreius atque 4

Afranius partiuntur ipsique perficiundi operis causa
longius progrediuntur.

74. Quorum discessu liberam nacti milites collo-
quiorum facultatem vulgo procedunt, et quem quis-
que in castris notum aut municipem habebat con-
2 quirit atque evocat. Primum agunt gratias omnibus,
quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se
beneficio vivere. Deinde imperatoris fidem quaerunt,
rectene se illi sint commissuri, et quod non ab initio
fecerint armaque cum hominibus necessariis et con-
3 sanguineis contulerint, queruntur. His provocati ser-
monibus fidem ab imperatore de Petreii atque Afranii
vita petunt, ne quod in se scelus concepisse neu
suos prodidisse videantur. Quibus confirmatis rebus
se statim signa translaturos confirmant legatosque
de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem
4 mittunt. Interim alii suos in castra invitandi causa
adducunt, alii ab suis abducuntur, adeo ut una castra
iam facta ex binis viderentur; compluresque tribuni
militum et centuriones ad Caesarem veniunt seque
5 ei commendant. Idem hoc fit a principibus Hispa-
niae, quos evocaverant et secum in castris habebant
obsidum loco. Hi suos notos hospitesque quaere-
bant, per quem quisque eorum aditum commenda-
6 tionis haberet ad Caesarem. Afranii etiam filius
adulescens de sua ac parentis sui salute cum Cae-
7 sare per Sulpicium legatum agebat. Erant plena
laetitia et gratulatione omnia, eorum, qui tanta
pericula vitasse, et eorum, qui sine vulnere tantas
res confecisse videbantur, magnumque fructum suae

pristinae lenitatis omnium iudicio Caesar ferebat, consiliumque eius a cunctis probabatur.

75 Quibus rebus nuntiatis Afranio ab instituto opere discedit seque in castra recipit, sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto et aequo animo ferret. Petreius vero non de- 2
serit sese. Armat familiam; cum hac et praetoria cohorte cetratorum barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suae custodiae causa habere consuerat, improviso ad vallum advolat, colloquia militum interrumpit, nostros repellit a castris, quos deprendit interficit. Reliqui coëunt inter se et re- 3
pentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt gladiosque destringunt atque ita se a cetratis equitibusque defendunt castrorum propinquitate confisi seque in castra recipiunt et ab iis cohortibus, quae erant in statione ad portas, defenduntur.

76. Quibus rebus confectis flens Petreius manipulos circumit militesque appellat, neu se neu Pompeium, imperatorem suum, adversariis ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concursus 2
in praetorium. Postulat, ut iurent omnes se exercitum ducesque non deserturos neque prodituros neque sibi separatim a reliquis consilium capturos. Princeps in haec verba iurat ipse; idem iusiuran- 3
dum adigit Afranium; subsequuntur tribuni militum centurionesque; centuriatim producti milites idem iurant. Edicunt, penes quem quisque sit Caesaris 4
miles, ut producatur: productos palam in praetorio interficiunt. Sed plerosque ii, qui receperant, celant noctuque per vallum emittunt. Sic terrore oblato a 5

cibus crudelitas in supplicio, nova religio iurisiurandi spem praesentis deditionis sustulit mentesque militum convertit et rem ad pristinam belli rationem redegit.

77. Caesar, qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia
2 conquiri et remitti iubet. Sed ex numero tribunorum militum centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt. Quos ille postea magno in honore habuit; centuriones in priores ordines, equites Romanos in tribunicium restituit honorem.

78. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur aegre. Frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum iussi erant efferre, cetrati auxiliaresque nullam, quorum erant et facultates ad parandum exiguae
2 et corpora insueta ad onera portanda. Itaque magnus eorum cotidie numerus ad Caesarem per-
3 fugiebat. In his erat angustiis res. Sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paulum frumenti reliquerant. Ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant.
4 Tarraco aberat longius; quo spatio plures rem posse casus recipere intellegebant. Hoc probato
5 consilio ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu praemisso, qui novissimum agmen carperet atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. Nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur.

79. Genus erat hoc pugnae. Expeditae cohortes novissimum agmen claudebant pluresque in locis

campestribus subsistebant. Si mons erat ascenden- 2
dus, facile ipsa loci natura periculum repellebat,
quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos
ascendentes protegebant; cum vallis aut locus de- 3
clivis suberat, neque ii, qui antecesserant, moran-
tibus opem ferre poterant, equites vero ex loco
superiore in aversos tela coniciebant, tum magno
erat in periculo res. Relinquebatur, ut, cum eius- 4
modi locis esset appropinquatum, legionum signa
consistere iuberent magnoque impetu equitatum re-
pellerent, eo submoto repente incitati cursu sese
in valles universi demitterent atque ita transgressi
rursus in locis superioribus consisterent. Nam tantum 5
ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum nume-
rum habebant magnum, ut eos superioribus per-
territos proeliis in medium reciperent agmen ultroque
eos tuerentur; quorum nulli ex itinere excedere lice-
bat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur.

80. Tali dum pugnatur modo, lente atque pau-
latim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis,
subsistunt; ut tum accidit. Milia enim progressi IIII 2
vehementiusque peragitati ab equitatu montem ex-
celsum capiunt ibique una fronte contra hostem
castra muniunt neque iumentis onera deponunt. Ubi 3
Caesaris castra posita tabernaculaque constituta et
dimissos equites pabulandi causa animum adver-
terunt, sese subito proripiunt hora circiter sexta
eiusdem diei et spem nacti morae discessu nostrorum
equitum iter facere incipiunt. Qua re animum ad- 4
versa Caesar refectis legionibus subsequitur, prae-
sidio impedimentis paucas cohortes relinquit; hora X.

subsequi pabulatores equitesque revocari iubet. Ce-
leriter equitatus ad cotidianum itineris officium re-
5 vertitur. Pugnatur acriter ad novissimum agmen,
adeo ut paene terga convertant, compluresque mi-
lites, etiam nonnulli centuriones, interficiuntur. In-
stabat agmen Caesaris atque universum imminebat.

81. Tum vero neque ad explorandum idoneum
locum castris neque ad progrediendum data facul-
tate consistunt necessario et procul ab aqua et
2 natura iniquo loco castra ponunt. Sed isdem de
causis Caesar, quae supra sunt demonstratae, proelio
non lacessit et eo die tabernacula statui passus
non est, quo paratiores essent ad insequendum
3 omnes, sive noctu sive interdiu erumperent. Illi
animadverso vitio castrorum tota nocte munitiones
proferunt castraque castris convertunt. Hoc idem
postero die a prima luce faciunt totumque in ea re
4 diem consumunt. Sed quantum opere processerant
et castra protulerant, tanto aberant ab aqua lon-
gius, et praesenti malo aliis malis remedia dabantur.
5 Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex
castris; proximo die praesidio in castris relicto
universas ad aquam copias educunt, pabulatum
6 emittitur nemo. His eos suppliciis male haberi
Caesar et necessariam subire deditionem quam
proelio decertare malebat. Conatur tamen eos vallo
fossaque circummunire, ut quam maxime repentinas
eorum eruptiones demoretur; quo necessario de-
7 scensuros existimabat. Illi et inopia pabuli adducti
et, quo essent [ad id] expeditiores, omnia sarci-
naria iumenta interfici iubent.

82. In his operibus consiliisque biduum consu-
mitur; tertio die magna iam pars operis Caesaris pro-
cesserat. Illi impediendae reliquae munitionis causa
hora circiter VIIII. signo dato legiones educunt aciem-
que sub castris instruunt. Caesar ab opere legiones 2
revocat, equitatum omnem convenire iubet, aciem
instruit; contra opinionem enim militum famamque
omnium videri proelium defugisse magnum detrimen-
tum afferebat. Sed eisdem de causis, quae sunt co- 3
gnitae, quo minus dimicare vellet, movebatur, atque
hoc etiam magis, quod spatii brevitas etiam in fugam
coniectis adversariis non multum ad summam victo-
riae iuvare poterat. Non enim amplius pedum mi- 4
libus duobus ab castris castra distabant; hinc duas
partes acies occupabant duae; tertia vacabat ad in-
cursum atque impetum militum relicta. Si proelium 5
committeretur, propinquitas castrorum celerem supe-
ratis ex fuga receptum dabat. Hac de causa con-
stituerat signa inferentibus resistere, prior proelio
non lacessere.

83. Acies erat Afraniana duplex legionum V;
tertium in subsidiis locum alariae cohortes obtinebant;
Caesaris triplex; sed primam aciem quaternae co- 2
hortes ex V legionibus tenebant, has subsidiariae
ternae et rursus aliae totidem suae cuiusque legionis
subsequebantur; sagittarii funditoresque media con-
tinebantur acie, equitatus latera cingebat. Tali in- 3
structa acie tenere uterque propositum videbatur:
Caesar, ne nisi coactus proelium committeret; ille,
ut opera Caesaris impediret. Producitur tum res,
aciesque ad solis occasum continentur; inde utrique 4

4 in castra discedunt. Postero die munitiones institutas
Caesar parat perficere; illi vadum fluminis Sicoris
5 temptare, si transire possent. Qua re animadversa
Caesar Germanos levis armaturae equitumque partem
flumen traicit crebrasque in ripis custodias disponit.

84. Tandem omnibus rebus obsessi, quartum
iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, ligno-
rum, frumenti inopia colloquium petunt et id, si fieri
2 possit, semoto a militibus loco. Ubi id a Caesare
negatum et, palam si colloqui vellent, concessum est,
3 datur obsidis loco Caesari filius Afranii. Venitur in
eum locum, quem Caesar delegit. Audiente utroque
exercitu loquitur Afranius: non esse aut ipsis aut
militibus succensendum, quod fidem erga impera-
torem suum Cn. Pompeium conservare voluerint.
4 Sed satis iam fecisse officio satisque supplicii tulisse.
Perpessos omnium rerum inopiam; nunc vero paene
ut feras circummunitos prohiberi aqua, prohiberi in-
gressu, neque corpore dolorem neque animo ignomi-
5 niam ferre posse. Itaque se victos confiteri; orare
atque obsecrare, si qui locus misericordiae relinqua-
tur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse
habeant. Haec quam potest demississime et subiec-
tissime exponit.

85. Ad ea Caesar respondit: nulli omnium has
partes vel querimoniae vel miserationis minus con-
2 venisse. Reliquos enim omnes officium suum prae-
stitisse: *se*, qui etiam bona condicione, et loco et
tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integer-
rima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui

iniuria etiam accepta suisque interfectis, quos in sua
potestate habuerit, conservarit et texerit; illius deni-
que exercitus milites, qui per se de concilianda pace
egerint; qua in re omnium suorum vitae consulen-
dum putarint. Sic omnium ordinum partes in mi- 3
sericordia constitisse: ipsos duces a pace abhorruisse;
eos neque colloquii neque indutiarum iura servasse
et homines imperitos et per colloquium deceptos
crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod 4
plerumque hominum nimia pertinacia atque arro-
gantia accidere soleat, uti eo recurrant et id cupi-
dissime petant, quod paulo ante contempserint.
Neque nunc se illorum humilitate neque aliqua tem- 5
poris opportunitate postulare, quibus rebus opes
augeantur suae; sed eos exercitus, quos contra se
multos iam annos aluerint, velle dimitti. Neque enim 6
sex legiones alia de causa missas in Hispaniam
septimamque ibi conscriptam neque † tot tantasque
classes paratas neque submissos duces rei miltaris
peritos. Nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil 7
ad usum provinciae provisum, quae propter diutur-
nitatem pacis nullum auxilium desiderarit. Omnia 8
haec iam pridem contra se parari; in se novi gene-
ris imperia constitui, ut idem ad portas urbanis
praesideat rebus et duas bellicosissimas provincias
absens tot annis obtineat; in se iura magistratuum 9
commutari, ne ex praetura et consulatu, ut semper,
sed per paucos probati et electi in provincias mit-
tantur; in se etiam aetatis excusationem nihil valere,
cum superioribus bellis probati ad obtinendos exer-
citus evocentur; in se uno non servari, quod sit 10

omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo aut certe sine ignominia domum revertantur exercitumque dimittant.
11 Quae tamen omnia et se tulisse patienter et esse laturum; neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint.
12 Proinde, ut esset dictum, provinciis excederent exercitumque dimitterent; si id sit factum, se nociturum nemini. Hanc unam atque extremam esse pacis condicionem.

86. Id vero militibus fuit pergratum et iucundum, ut ex ipsa significatione cognosci potuit, ut, qui aliquid iusti incommodi exspectavissent, ultro
2 praemium missionis ferrent. Nam cum de loco et tempore eius rei controversia inferretur, et voce et manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus
3 differretur. Paucis cum esset in utramque partem verbis disputatum, res huc deducitur, ut ei, qui habeant domicilium aut possessionem in Hispania, sta-
4 tim, reliqui ad Varum flumen dimittantur; ne quid eis noceatur, neu quis invitus sacramentum dicere cogatur, a Caesare cavetur.

87. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum pollicetur. Addit etiam, ut, quod quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur; militibus aequa facta aestimatione pecu-
2 niam pro his rebus dissolvit. Quascumque postea

controvessias inter se milites habuerunt, sua sponte
ad Caesarem in ius adierunt. Petreius atque Afranius 3
cum stipendium ab legionibus paene seditione facta
flagitarentur, cuius illi diem nondum venisse dice-
rent, Caesar ut cognosceret, postulatum est, eoque
utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter 4
tertia exercitus eo biduo dimissa duas legiones suas
antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo
inter se spatio castra facerent, eique negotio Q. Fufium
Calenum legatum praeficit. Hoc eius praescripto ex 5
Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque
ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO CIVILI

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 705.] Trebonius Massilienses oppugnare pergit c. 1. 2, quibus animum addit L. Nasidius cum classe in subsidium missus c. 3. 4. Navali proelio superati c. 5—7 et turres et machinas a Trebonio in muros exstructas frustra diruere conati c. 8—11, Massilienses indutias petunt c. 12. 13, impetratas eruptione facta violant, Trebonii opera disiciunt c. 14. At operibus summo militum studio refectis c. 15 incolae territi ad easdem deditionis condiciones recurrunt c. 16. Interea M. Varro ulteriori Hispaniae a Pompeio praefectus, cognitis quae in Italia gestae essent rebus, in amicitiam Caesaris inclinat, deinde ubi eum ad Massiliam detineri comperit, delectum tota provincia habet, defensionem parat c. 17. 18; at cum longe plurimae civitates a Pompeio deficerent, Caesari legiones tradit c. 49. 20. Contionibus primum Cordubae, deinde Tarracone habitis Caesar totam fere provinciam suis partibus adiungit; inde Massiliam profectus Romae se dictatorem esse dictum comperit c. 21. Itaque Massiliensibus in deditionem acceptis Romam redit c. 22. Sicilia recepta Curio in Africam exercitum traiecerat; ibi primum feliciter ad Uticam contra Varum pugnavit c. 23—37, postea proelio ad Bagradam temere commisso a Varo

et Saburra, Iubae regis praefecto, superatus et interfectus est c. 38—42. Exercitus reliquiae partim in Siciliam se receperunt, partim Varo se dediderunt, qui, quominus magna pars a Iuba necaretur, impedire nequivit c. 43. 44.

1. Dum haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas turresque ad oppidum agere instituit. Una erat proxima portui 2
navalibusque, altera [ad partem], qua est aditus ex Gallia atque Hispania, ad id mare, quod adiacet ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex tribus oppidi 3
partibus mari alluitur; reliqua quarta est, quae aditum habeat ab terra. Huius quoque spatii pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura et valle altissima munita longam et difficilem habet oppugnationem. Ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iu- 4
mentorum atque hominum multitudinem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari iubet. Quibus comparatis rebus aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit.

2. Sed tanti erant antiquitus in oppido omnium rerum ad bellum apparatus tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullae contextae viminibus vineae sustinere possent. Asseres enim pedum XII 2
cuspidibus praefixi atque hi maximis ballistis missi per IIII ordines cratium in terra defigebantur. Itaque 3
pedalibus lignis coniunctis inter se porticus integebantur, atque hac agger inter manus proferebatur. Antecedebat testudo pedum LX aequandi loci causa 4
facta item ex fortissimis lignis, convoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus et lapides defendi possent.

5 Sed magnitudo operum, altitudo muri atque turrium,
multitudo tormentorum omnem administrationem tar-
6 dabat. Crebrae etiam per Albicos eruptiones fiebant
ex oppido ignesque aggeri et turribus inferebantur;
quae facile nostri milites repellebant magnisque ultro
illatis detrimentis eos, qui eruptionem fecerant, in
oppidum reiciebant.

3. Interim L. Nasidius, a Cn. Pompeio cum
classe navium XVI, in quibus paucae erant aeratae,
L. Domitio Massiliensibusque subsidio missus, freto
Siciliae imprudente atque inopinante Curione per-
2 vehitur appulsisque Messanam navibus atque inde
propter repentinum terrorem principum ac senatus
3 fuga facta *navem* ex navalibus eorum deducit. Hac
adiuncta ad reliquas naves cursum Massiliam versus
perficit praemissaque clam navicula Domitium Mas-
siliensesque de suo adventu certiores facit eosque
magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe ad-
ditis suis auxiliis confligant.

4. Massilienses post superius incommodum ve-
teres ad eundem numerum ex navalibus productas
naves refecerant summaque industria armaverant
(remigum, gubernatorum magna copia suppetebat)
2 piscatoriasque adiecerant atque contexerant, ut essent
ab ictu telorum remiges tuti; has sagittariis tormen-
3 tisque compleverunt. Tali modo instructa classe
omnium seniorum, matrum familiae, virginum pre-
cibus et fletu excitati, extremo tempore civitati sub-
venirent, non minore animo ac fiducia, quam ante
4 dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim
fit vitio naturae, uti novis atque improvisis rebus

magis confidamus vehementiusque exterreamur; ut
tum accidit. Adventus enim L. Nasidii summa spe
et voluntate civitatem compleverat. Nacti idoneum 5
ventum ex portu exeunt et Tauroënta, quod est ca-
stellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt ibique
naves expediunt rursusque se ad confligendum animo
confirmant et consilia communicant. Dextra pars
attribuitur Massiliensibus, sinistra Nasidio.

5. Eodem Brutus contendit aucto navium nu-
mero. Nam ad eas, quae factae erant Arelate per
Caesarem, captivae Massiliensium accesserant sex.
Has superioribus diebus refecerat atque omnibus
rebus instruxerat. Itaque suos cohortatus, quos in- 2
tegros superavissent ut victos contemnerent, plenus
spei bonae atque animi adversus eos proficiscitur.
Facile erat ex castris C. Trebonii atque omnibus 3
superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis
iuventus, quae publicis custodiis in oppido reman-
serat, omnesque superioris aetatis cum liberis atque
uxoribus aut e muro ad caelum manus tenderent,
aut templa deorum immortalium adirent et ante
simulacra proiecti victoriam ab diis exposcerent.
Neque erat quisquam omnium, quin in eius diei casu 4
suarum omnium fortunarum eventum consistere exi-
stimaret. Nam et honesti ex iuventute et cuiusque 5
aetatis amplissimi nominatim evocati atque obse-
crati naves conscenderant, ut, si quid adversi acci-
disset, ne ad conandum quidem sibi quicquam re-
liqui fore viderent; si superavissent, vel domesticis
opibus vel externis auxiliis de salute urbis con-
fiderent.

6. Commisso proelio Massiliensibus res nulla
ad virtutem defuit; sed memores eorum praecep-
torum, quae paulo ante ab suis acceperant, hoc
animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad co-
nandum habituri viderentur, et quibus in pugna vitae
periculum accideret, non ita multo se reliquorum
civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe
2 capta eadem esset belli fortuna patienda. Diductis-
que nostris paulatim navibus et artificio guberna-
torum et mobilitati navium locus dabatur, et si
quando nostri facultatem nacti ferreis manibus in-
iectis navem religaverant, undique suis laborantibus
3 succurrebant. Neque vero coniuncti Albicis com-
minus pugnando deficiebant neque multum cedebant
virtute nostris. Simul ex minoribus navibus magna
vis eminus missa telorum multa nostris de impro-
viso imprudentibus atque impeditis vulnera infere-
4 bant. Conspicataeque naves triremes duae navem
D. Bruti, quae ex insigni facile agnosci poterat,
duabus ex partibus sese in eam incitaverant. Sed
tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est,
5 ut parvo momento antecederet. Illae adeo graviter
inter se incitatae conflixerunt, ut vehementissime
utraque ex concursu laborarent, altera vero prae-
6 fracto rostro tota collabefieret. Qua re animadversa,
quae proximae ei loco ex Bruti classe naves erant,
in eas impeditas impetum faciunt celeriterque ambas
deprimunt.

7. Sed*ecim* Nasidianae naves nullo usui fuerunt celeriterque pugna excesserunt; non enim has aut conspectus patriae aut propinquorum praecepta ad

extremum vitae periculum adire cogebant. Itaque 2
ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v sunt depressae, IV captae, una cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiverunt. At ex reliquis una praemissa 3
Massiliam huius nuntii perferendi gratia cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo effudit, et re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen 4
nihilo secius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt.

8. Est animadversum ab legionibus, qui dextram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi esse praesidio posse, si ibi pro castello ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent. Quam primo ad repentinos incursus humilem parvamque fecerunt. Huc se refe- 2
rebant; hinc, si qua maior oppresserat vis, propugnabant; hinc ad repellendum et prosequendum hostem procurrebant. Patebat haec quoquo versus pedes XXX, sed parietum crassitudo pedes V. Postea 3
vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia inventum est magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est.

9. Ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem, eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. Hanc super contignationem, quantum tectum plutei 2
ac vinearum passum est, latericulo adstruxerunt

supraque eum locum duo tigna transversa iniecerunt
non longe ab extremis parietibus, quibus suspen-
derent eam contignationem, quae turri tegimento
esset futura, supraque ea tigna directo transversas
3 trabes iniecerunt easque axibus religaverunt (has
paulo longiores atque eminentiores, quam extremi
parietes erant, effecerant, ut esset, ubi tegimenta
praependere possent ad defendendos ictus ac repel-
lendos, cum inter eam contignationem parietes ex-
struerentur) eamque contabulationem summam late-
ribus lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium
nocere posset, centonesque insuper iniecerunt, ne
aut tela tormentis immissa tabulationem perfringe-
rent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent.
4 Storias autem ex funibus ancorariis tres in longi-
tudinem parietum turris latas IIII pedes fecerunt
easque ex tribus partibus, quae ad hostes verge-
bant, eminentibus trabibus circum turrim praepen-
dentes religaverunt; quod unum genus tegimenti
aliis locis erant experti nullo telo neque tormento
5 traici posse. Ubi vero ea pars turris, quae erat
perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu ho-
stium, pluteos ad alia opera abduxerunt; turris
tectum per se ipsum pressionibus ex contignatione
6 prima supendere ac tollere coeperunt. Ubi, quantum
storiarum demissio patiebatur, tantum elevarant,
intra haec tegimenta abditi atque muniti parietes
lateribus exstruebant rursusque alia pressione ad
7 aedificandum sibi locum expediebant. Ubi tempus
alterius contabulationis videbatur, tigna item ut
primo tecta extremis lateribus instruebant exque

ea contignatione rursus summam contabulationem
storiasque elevabant. Ita tuto ac sine ullo vulnere 8
ac periculo sex tabulata exstruxerunt fenestrasque,
quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in
struendo reliquerunt.

10. Ubi ex ea turri, quae circum essent opera,
tueri se posse confisi sunt, musculum pedes LX lon-
gum ex materia bipedali, quem a turri latericia ad
hostium turrim murumque perducerent, facere insti-
tuerunt; cuius musculi haec erat forma. Duae pri- 2
mum trabes in solo aeque longae distantes inter se
pedes IIII collocantur, inque eis columellae pedum
in altitudinem V defiguntur. Has inter se capreolis 3
molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi
tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna
bipedalia iniciunt eaque laminis clavisque religant.
Ad extremum musculi tectum trabesque extremas 4
quadratas regulas IIII patentes digitos defigunt, quae
lateres, qui super [musculo] struantur, contineant.
Ita fastigato atque ordinatim structo *tecto*, ut trabes 5
erant in capreolis collocatae, lateribus lutoque mu-
sculus, ut ab igni, qui ex muro iaceretur, tutus
esset, contegitur. Super lateres coria inducuntur, 6
ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset.
Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrum-
pantur, centonibus conteguntur. Hoc opus omne 7
tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt subitoque
inopinantibus hostibus machinatione navali, phalangis
subiectis, ad turrim hostium admovent, ut aedificio
iungatur.

11. Quo malo perterriti subito oppidani saxa
quam maxima possunt vectibus promovent praeci-
pitataque muro in musculum devolvunt. Ictum fir-
mitas materiae sustinet, et quicquid incidit fastigio
2 musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium:
cupas taeda ac pice refertas incendunt easque de
muro in musculum devolvunt. Involutae labuntur,
delapsae ab lateribus longuriis furcisque ab opere
3 removentur. Interim sub musculo milites vectibus
infima saxa turris hostium, quibus fundamenta con-
tinebantur, convellunt. Musculus ex turri latericia
a nostris telis tormentisque defenditur; hostes ex
muro ac turribus submoventur [: non datur libera
4 muri defendendi facultas]. Compluribus iam lapi-
dibus ex ea, quae suberat, turri subductis repentina
ruina pars eius turris concidit, pars reliqua consequens
procumbebat: cum hostes urbis direptione perterriti
inermes cum infulis se porta foras universi proripi-
unt, ad legatos atque exercitum supplices manus
tendunt.

12. Qua nova re oblata omnis administratio
belli consistit, militesque aversi a proelio ad stu-
2 dium audiendi et cognoscendi feruntur. Ubi hostes
ad legatos exercitumque pervenerunt, universi se ad
pedes proiciunt; orant, ut adventus Caesaris ex-
3 spectetur: captam suam urbem videre: opera per-
fecta, turrim subrutam; itaque ab defensione de-
sistere. Nullam exoriri moram posse, quo minus,
cum venisset, si imperata non facerent ad nutum,
4 e vestigio diriperentur. Docent, si omnino turris
concidisset, non posse milites contineri, quin spe

praedae in urbem irrumperent urbemque delerent. Haec atque eiusdem generis complura ut ab hominibus doctis magna cum misericordia fletuque pronuntiantur.

13. Quibus rebus commoti legati milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt; operibus custodias relinquunt. Indutiarum quodam genere misericordia 2
facto adventus Caesaris exspectatur. Nullum ex muro, nullum a nostris mittitur telum; ut re confecta omnes curam et diligentiam remittunt. Caesar 3
enim per litteras Trebonio magnopere mandaverat, ne per vim oppidum expugnari pateretur, ne gravius permoti milites et defectionis odio et contemptione sui et diutino labore omnes puberes interficerent; quod se facturos minabantur, aegreque tunc sunt 4
retenti, quin oppidum irrumperent, graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus oppido potirentur, videbatur.

14. At hostes sine fide tempus atque occasionem fraudis ac doli quaerunt interiectisque aliquot diebus nostris languentibus atque animo remissis subito meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset, arma vero omnia reposita contectaque essent, portis se foras erumpunt, secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit ventus, uti uno 2
tempore agger, plutei, testudo, turris, tormenta flammam conciperent et prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quae 3
possunt, arripiunt; alii ex castris sese incitant. Fit

in hostes impetus; sed de muro sagittis tormentis-
4 que fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum
se recipiunt ibique musculum turrimque latericiam
libere incendunt. Ita multorum mensium labor ho-
stium perfidia et vi tempestatis puncto temporis in-
5 teriit. Temptaverunt hoc idem Massilienses postero
die. Eandem nacti tempestatem maiore cum fiducia
ad alteram turrim aggeremque eruptione pugnaverunt
6 multumque ignem intulerunt. Sed ut superioris tem-
poris contentionem nostri omnem remiserant, ita
proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem
paraverant. Itaque multis interfectis reliquos infecta
re in oppidum reppulerunt.

15. Trebonius ea, quae sunt amissa, multo ma-
iore militum studio administrare et reficere instituit.
Nam ubi tantos suos labores et apparatus male ce-
cidisse viderunt indutiisque per scelus violatis suam
virtutem irrisui fore perdoluerunt, quod, unde agger
omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omni-
bus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium
excisis et convectis, aggerem novi generis atque in-
auditum ex latericiis duobus muris senum pedum
crassitudine atque eorum murorum contignatione fa-
cere instituerunt aequa fere altitudine, atque ille
2 congesticius ex materia fuerat agger. Ubi aut spa-
tium inter muros aut imbecillitas materiae postulare
videretur, pilae interponuntur, traversaria tigna in-
iciuntur, quae firmamento esse possint, et quicquid
est contignatum cratibus consternitur, crates luto
3 integuntur. Sub tecto miles dextra ac sinistra muro
tectus, adversus plutei obiectu, operi quaecumque

sunt usui sine periculo supportat. Celeriter res ad-
ministratur; diuturni laboris detrimentum sollertia et
virtute militum brevi reconciliatur. Portae, quibus locis
videtur, eruptionis causa in muro relinquuntur.

16. Quod ubi hostes viderunt, ea, quae diu lon-
goque spatio refici non posse sperassent, paucorum
dierum opera et labore ita refecta, ut nullus per-
fidiae neque eruptioni locus esset nec quicquam
omnino relinqueretur, qua aut telis militibus aut igni
operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt 2
totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro turri-
busque circumiri posse, sic ut ipsis consistendi in
suis munitionibus locus non esset, cum paene inaedi-
ficata [in] muris ab exercitu nostro moenia videren-
tur ac telum manu coniceretur, suorumque tormen- 3
torum usum, quibus ipsi magna speravissent, spatio
propinquitatis interire parique condicione ex muro
ac turribus bellandi data se virtute nostris adaequare
non posse intellegunt, ad easdem deditionis condici-
ones recurrunt.

17. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis
iis rebus, quae sunt in Italia gestae, diffidens Pom-
peianis rebus amicissime de Caesare loquebatur:
praeoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio teneri 2
obstrictum fide; necessitudinem quidem sibi nihilo
minorem cum Caesare intercedere, neque se igno-
rare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam
obtineret, quae vires suae, quae voluntas erga Cae-
sarem totius provinciae. Haec omnibus ferebat ser-
monibus neque se in ullam partem movebat. Postea 3
vero, cum Caesarem ad Massiliam detineri cognovit,

copias Petreii cum exercitu Afranii esse coniunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectari et consentire omnem citeriorem provinciam, quaeque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariae, accepit, atque haec ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat, se quoque ad motus fortunae movere coepit.

18. Delectum habuit tota provincia, legionibus completis duabus cohortes circiter XXX alarias addidit. Frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioque mitteret. Naves longas X Gaditanis ut facerent imperavit,
2 complures praeterea Hispali faciendas curavit. Pecuniam omnem omniaque ornamenta ex fano Herculis in oppidum Gades contulit; eo sex cohortes praesidii causa ex provincia misit Gaiumque Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandae hereditatis causa venerat missus a Domitio, oppido Gadibus praefecit; arma omnia privata ac
3 publica in domum Gallonii contulit. Ipse habuit graves in Caesarem contiones. Saepe ex tribunali praedicavit adversa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuntiis, certis auctoribus
4 comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos eius provinciae sibi ad rempublicam administrandam HS CLXXX et argenti pondo XX milia, tritici mo-
5 dios CXX milia polliceri coëgit. Quas Caesari esse amicas civitates arbitrabatur, his graviora onera iniungebat praesidiaque eo deducebat et iudicia in privatos reddebat; qui verba atque orationem ad-

versus rempublicam habuissent, eorum bona in pu-
blicum addicebat. Provinciam omnem in sua et
Pompei verba iusiurandum adigebat. Cognitis iis 6
rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, bellum
parabat. Ratio autem haec erat belli, ut se cum II
legionibus Gades conferret, naves frumentumque
omne ibi cotineret; provinciam enim omnem Cae-
saris rebus favere cognoverat. In insula frumento
navibusque comparatis bellum duci non difficile exi-
stimabat. Caesar, etsi multis necessariisque rebus in 7
Italiam revocabatur, tamen constituerat nullam par-
tem belli in Hispaniis relinquere, quod magna esse
Pompei beneficia et magnas clientelas in citeriore
provincia sciebat.

19. Itaque duabus legionibus missis in ulteriorem
Hispaniam cum Q. Cassio, tribuno plebis, ipse DC
cum equitibus magnis itineribus progreditur edictum-
que praemittit, ad quam diem magistratus principes-
que omnium civitatum sibi esse praesto Cordubae
vellet. Quo edicto tota provincia pervulgato nulla 2
fuit civitas, quin ad id tempus partem senatus Cor-
dubam mitteret, non civis Romanus paulo notior,
quin ad diem conveniret. Simul ipse Cordubae con- 3
ventus per se portas Varroni clausit, custodias vi-
giliasque in turribus muroque disposuit, cohortes duas, 4
quae colonicae appellabantur, cum eo casu venissent,
tuendi oppidi causa apud se retinuit. Iisdem diebus 5
Carmonenses, quae est longe firmissima totius pro-
vinciae civitas, deductis tribus in arcem oppidi co-
hortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit
portasque praeclusit.

20. Hoc vero magis properare Varro, ut cum
legionibus quam primum Gades contenderet, ne
itinere aut traiectu intercluderetur: tanta ac tam
secunda in Caesarem voluntas provinciae reperie-
2 batur. Progresso ei paulo longius litterae Gadibus
redduntur: simulatque sit cognitum de edicto Cae-
saris, consensisse Gaditanos principes cum tribunis
cohortium, quae essent ibi in praesidio, ut Gallonium
ex oppido expellerent, urbem insulamque Caesari
3 servarent. Hoc inito consilio denuntiavisse Gallonio,
ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet
Gadibus; si id non fecisset, sibi consilium capturos.
Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse.
4 His cognitis rebus altera ex duabus legionibus, quae
vernacula appellabatur, ex castris Varronis adstante
et inspectante ipso signa sustulit seseque Hispalim
recepit atque in foro et porticibus sine maleficio
5 consedit. Quod factum adeo eius conventus cives
Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque
6 hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus per-
territus Varro, cum itinere converso sese Italicam
venturum praemisisset, certior ab suis factus est
7 praeclusas esse portas. Tum vero omni interclusus
itinere ad Caesarem mittit, paratum se esse legionem,
cui iusserit, tradere. Ille ad eum Sextum Caesarem
8 mittit atque huic tradi iubet. Tradita legione Varro
Cordubam ad Caesarem venit; relatis ad eum pu-
blicis cum fide rationibus quod penes eum est pecu-
niae tradit et, quid ubique habeat frumenti et navium,
ostendit.

21. Caesar contione habita Cordubae omnibus
generatim gratias agit: civibus Romanis, quod oppi-
dum in sua potestate studuissent habere; Hispanis,
quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus
adversariorum infregissent seseque in libertatem vin-
dicassent; tribunis militum centurionibusque, qui eo
praesidii causa venerant, quod eorum consilia sua
virtute confirmassent. Pecunias, quas erant in publi- 2
cum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona
restituit iis, quos liberius locutos hanc poenam tu-
lisse cognoverat. Tributis quibusdam publicis priva-
tisque praemiis reliquos in posterum bona spe com-
plet biduumque Cordubae commoratus Gades profi-
ciscitur; pecunias monumentaque, quae ex fano Her- 3
culis collata erant in privatam domum, referri in
templum iubet. Provinciae Q. Cassium praeficit;
huic IIII legiones attribuit. Ipse iis navibus, quas 4
M. Varro quasque Gaditani iussu Varronis fecerant,
Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere
citerioris provinciae legationes Caesaris adventum ex-
spectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibus- 5
dam civitatibus habitis honoribus Tarracone discedit
pedibusque Narbonem atque inde Massiliam pervenit.
Ibi legem de dictatore latam seseque dictatorem
dictum a M. Lepido praetore cognoscit.

22. Massilienses omnibus defessi malis, rei fru-
mentariae ad summam inopiam adducti, bis navali
proelio superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam
pestilentia conflictati ex diutina conclusione et mu-
tatione victus (panico enim vetere atque hordeo cor-
rupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus

antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta
turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provin-
ciarum et exercituum desperatis, quos in Caesaris
potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine
2 fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Do-
mitius cognita Massiliensium voluntate navibus III
comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attri-
buerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam
3 tempestatem profectus est. Hunc conspicatae naves,
quae missu Bruti consuetudine cotidiana ad portum
4 excubabant, sublatis ancoris sequi coeperunt. Ex
his unum ipsius navigium contendit et fugere per-
severavit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit,
duo perterrita concursu nostrarum navium sese in
5 portum receperunt. Massilienses arma tormentaque
ex oppido, ut est imperatum, proferunt, naves ex
portu navalibusque educunt, pecuniam ex publico
6 tradunt. Quibus rebus confectis Caesar magis eos
pro nomine et vetustate, quam pro meritis in se
civitatis conservans duas ibi legiones praesidio relin-
quit, ceteras in Italiam mittit; ipse ad urbem profi-
ciscitur.

23. Iisdem temporibus C. Curio in Africam pro-
fectus ex Sicilia et iam ab initio copias P. Attii Vari
despiciens duas legiones ex IIII, quas a Caesare ac-
ceperat, D equites transportabat biduoque et noctibus
tribus navigatione consumptis appellit ad eum locum,
2 qui appellatur Anquilaria. Hic locus abest a Clupeis
passuum XXII milia habetque non incommodam aestate
stationem et duobus eminentibus promuntoriis con-
3 tinetur. Huius adventum L. Caesar filius cum X

longis navibus ad Clupeam praestolans, quas naves 3
Uticae ex praedonum bello subductas P. Attius re-
ficiendas huius belli causa curaverat, veritus navium
multitudinem ex alto refugerat appulsaque ad proxi-
mum litus trireme constrata et in litore relicta pedibus
Adrumetum perfugerat. Id oppidum C. Considius 4
Longus unius legionis praesidio tuebatur. Reliquae
Caesaris naves eius fuga se Adrumetum receperunt.
Hunc secutus Marcius Rufus quaestor navibus XII, 5
quas praesidio onerariis navibus Curio ex Sicilia
eduxerat, postquam in litore relictam navem con-
spexit, hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem
cum classe redit.

24. Curio Marcium Uticam navibus praemittit;
ipse eodem cum exercitu proficiscitur biduique iter
progressus ad flumen Bagradam pervenit. Ibi C. Cani- 2
nium Rebilum legatum cum legionibus reliquit; ipse
cum equitatu antecedit ad castra exploranda Cor-
neliana, quod is locus peridoneus castris habebatur.
Id autem est iugum directum eminens in mare, 3
utraque ex parte praeruptum atque asperum, sed
tamen paulo leniore fastigio ab ea parte, quae ad
Uticam vergit. Abest directo itinere ab Utica paulo 4
amplius passus mille. Sed hoc itinere est fons, quo
mare succedit longius, lateque is locus restagnat;
quem si qui vitare voluerit, sex milium circuitu in
oppidum pervenit.

25. Hoc explorato loco Curio castra Vari con-
spicit muro oppidoque coniuncta ad portam, quae
appellatur bellica, admodum munita natura loci, una
ex parte ipso oppido Utica, altera a theatro, quod

est ante oppidum, substructionibus eius operis ma-
2 ximis, aditu ad castra difficili et angusto. Simul
animadvertit multa undique portari atque agi ple-
nissimis viis, quae repentini tumultus timore ex agris
3 in urbem conferantur. Huc equitatum mittit, ut diri-
peret atque haberet loco praedae; eodemque tempore
his rebus subsidio DC equites Numidae ex oppido
peditesque CCCC mittuntur a Varo, quos auxilii causa
4 rex Iuba paucis diebus ante Uticam miserat. Huic
et paternum hospitium cum Pompeio et simultas cum
Curione intercedebat, quod tribunus plebis legem
promulgaverat, qua lege regnum Iubae publicaverat.
5 Concurrunt equites inter se; neque vero primum
impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt, sed
interfectis circiter CXX reliqui se in castra ad oppi-
6 dum receperunt. Interim adventu longarum navium
Curio pronuntiare onerariis navibus iubet, quae sta-
bant ad Uticam numero circiter CC, se in hostium
habiturum loco, qui non e vestigio ad castra Corne-
7 liana vela direxisset. Qua pronuntiatione facta tem-
poris puncto sublatis ancoris omnes Uticam relinquunt
et quo imperatum est transeunt. Quae res omnium
rerum copia complevit exercitum.

26. His rebus gestis Curio se in castra ad Ba-
gradam recipit atque universi exercitus conclama-
tione imperator appellatur posteroque die exercitum
2 Uticam ducit et prope oppidum castra ponit. Non-
dum opere castrorum perfecto equites ex statione
nuntiant magna auxilia equitum peditumque ab rege
missa Uticam venire; eodemque tempore vis magna
pulveris cernebatur, et vestigio temporis primum

agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio per- 3
motus praemittit equites, qui primum impetum sustineant ac morentur; ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. Equitesque committunt 4
proelium et, priusquam plane legiones explicari et consistere possent, tota auxilia regis impedita ac perturbata, quod nullo ordine et sine timore iter fecerant, in fugam coniciunt equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt.

27. Proxima nocte centuriones Marsi duo ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varum perfugiunt. Hi, sive vere quam ha- 2
buerant opinionem ad eum perferunt, sive etiam auribus Vari serviunt (nam, quae volumus, et credimus libenter et, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus), confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse a Curione maximeque 3
opus esse in conspectum exercitum venire et colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus 4
Varus postero die mane legiones ex castris educit. Facit idem Curio, atque una valle non magna interiecta suas uterque copias instruit.

28. Erat in exercitu Vari Sextus Quintilius Varus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus a Caesare in Africam venerat, legionesque eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar, adeo ut paucis mutatis centurionibus iidem ordines manipulique constarent. Hanc nactus appellationis causam Quin- 2
tilius circuire aciem Curionis atque obsecrare mi-

lites coepit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium atque apud se quaestorem dixissent, me-
3 moriam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna eademque in obsidione perpessi, neu pro his pugnarent, a quibus *cum* contumelia perfugae appellarentur. Huc pauca ad spem largitionis addidit, quae ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent.
4 Hac habita oratione nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio, atque ita suas uterque copias reducit.

29. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. Is variis hominum sermonibus celeriter augetur. Unusquisque enim opiniones fingebat et ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris adde-
2 bat. Hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii tradiderat, plures auctores eius rei
3 videbantur. Civile bellum; genus hominum, cui liceret libere facere et sequi, quod vellet; legiones eae, quae paulo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Caesaris beneficium mutaverat *munerum* con-
4 suetudo, quae offerrentur); municipia etiam diversis partibus coniuncta (namque ex Marsis Pelignisque veniebant ii qui superiore nocte *profugerant*): haec in contuberniis commilites que*rebantur*; nonnulli graviora *proferebant*; sermones militum dubii durius accipiebantur, nonnulli etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur.

30. Quibus de causis consilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis castraque Vari

oppugnanda censerent, quod *in* huiusmodi militum
consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur;
postremo praestare dicebant per virtutem in pugna 2
belli fortunam experiri, quam desertos et circum-
ventos ab suis gravissimum supplicium perpeti.
Erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Cor- 3
nelia recedendum, ut maiore spatio temporis inter-
iecto militum mentes sanarentur, simul, si quid gra-
vius accidisset, magna multitudine navium et tutius
et facilius in Siciliam receptus daretur.

31. Curio utrumque improbans consilium, quan-
tum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri
superesse dicebat: hos turpissimae fugae rationem
habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare.
'Qua enim', inquit, 'fiducia et opere et natura loci 2
munitissima castra expugnari posse confidimus? Aut 3
vero quid proficimus, si accepto magno detrimento
ab oppugnatione castrorum discedimus? Quasi non
et felicitas rerum gestarum exercitus benevolentiam
imperatoribus et res adversae odia colligant! Castro- 4
rum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam
et desperationem omnium et alienationem exercitus?
Nam neque pudentes suspicari oportet sibi parum
credi, neque improbos scire sese timeri, quod his
licentiam timor augeat noster, illis studia deminuat.'
'Quod si iam', inquit, 'haec explorata habeamus, 5
quae de exercitus alienatione dicuntur, quae quidem
ego aut omnino falsa aut certe minora opinione esse
confido, quanto haec dissimulari et occultari, quam
per nos confirmari praestet? An non, uti corporis 6
vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda,

7 ne spem adversariis augeamus? At etiam, ut media
nocte proficiscamur, addunt, quo maiorem, credo,
licentiam habeant, qui peccare conentur. Namque
huiusmodi res aut pudore aut metu tenentur; qui-
8 bus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque
tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda
censeam, neque tanti timoris, uti spe deficiam, atque
omnia prius experienda arbitror magnaque ex parte
iam me una vobiscum de re iudicium facturum
confido.'

32. Dimisso consilio contionem advocat mili-
tum. Commemorat, quo sit eorum usus studio ad
Corfinium Caesar, ut magnam partem Italiae bene-
2 ficio atque auctoritate eorum suam fecerit. 'Vos enim
vestrumque factum omnia', inquit, 'deinceps muni-
cipia sunt secuta, neque sine causa et Caesar ami-
cissime de vobis et illi gravissime iudicaverunt. Pom-
peius enim nullo proelio pulsus vestri facti praeiudicio
demotus Italia excessit; Caesar me, quem sibi ca-
rissimum habuit, provinciam Siciliam atque Africam,
sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest,
3 vestrae fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur,
ut a nobis desciscatis. Quid enim est illis optatius,
quam uno tempore et nos circumvenire et vos nefario
4 scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis
sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis
omnia debere iudicant, in eorum potestatem veniatis,
5 qui se per vos perisse existimant? An vero in Hi-
spania res gestas Caesaris non audistis? duos pulsos
exercitus, duos superatos duces, duas receptas pro-
vincias? haec acta diebus XL, quibus in con-

spectum adversariorum venerit Caesar? An, qui 6
incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant?
vos autem incerta victoria Caesarem secuti diiudi-
cata iam belli fortuna victum sequamini, cum vestri
officii praemia percipere debeatis? Desertos enim 7
se ac proditos a vobis dicunt et prioris sacramenti
mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos 8
Domitius deseruit? Nonne extremam pati fortunam
paratos proiecit ille? nonne sibi clam vobis salutem
fuga petivit? nonne proditi per illum Caesaris bene-
ficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere 9
qui potuit, cum proiectis fascibus et deposito im-
perio privatus et captus ipse in alienam venisset
potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto
sacramento, quo tenemini, respiciatis illud, quod
deditione ducis et capitis deminutione sublatum est.
At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis. 10
Qui de meis in vos meritis praedicaturus non sum,
quae sunt adhuc et mea voluntate et vestra exspec-
tatione leviora; sed tamen sui laboris milites semper
eventu belli praemia petiverunt, qui qualis sit fu-
turus, ne vos quidem dubitatis: diligentiam quidem 11
nostram aut, quem ad finem adhuc res processit,
fortunam cur praeteream? An poenitet vos, quod 12
salvum atque incolumem exercitum nulla omnino
nave desiderata traduxerim? quod classem hostium
primo impetu adveniens profligaverim? quod bis
per biduum equestri proelio superaverim? quod ex
portu sinuque adversariorum CC naves oneratas ad-
duxerim eoque illos compulerim, ut neque pedestri
itinere neque navibus commeatu iuvari possint? Hac 13

vos fortuna atque his ducibus repudiatis Corfinien-
sem ignominiam, Italiae fugam, an Hispaniarum de-
14 ditionem Africi belli praeiudicia sequemini? Equi-
dem me Caesaris militem dici volui, vos me impe-
ratoris nomine appellavistis. Cuius si vos poenitet,
vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum nomen
restituite, ne ad contumeliam honorem dedisse vi-
deamini.'

33. Qua oratione permoti milites crebro etiam
dicentem interpellabant, ut magno cum dolore in-
2 fidelitatis suspicionem sustinere viderentur, disce-
dentem vero ex contione universi cohortantur, magno
sit animo, necubi dubitet proelium committere et
3 suam fidem virtutemque experiri. Quo facto com-
mutata omnium et voluntate et opinione consensu
summo constituit Curio, cum primum sit data po-
4 testas, proelio rem committere posteroque die pro-
ductos eodem loco, quo superioribus diebus con-
5 stiterat, in acie collocat. Ne Varus quidem Attius
dubitat copias producere, sive sollicitandi milites sive
aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem
praetermittat.

34. Erat vallis inter duas acies, ut supra de-
monstratum est, non ita magna, at difficili et arduo
ascensu. Hanc uterque, si adversariorum copiae trans-
ire conarentur, exspectabat, quo aequiore loco proe-
2 lium committeret. Simul ab sinistro cornu P. Attii
equitatus omnis et una levis armaturae interiecti
complures, cum se in vallem demitterent, cerne-
3 bantur. Ad eos Curio equitatum et duas Marru-
cinorum cohortes mittit; quorum primum impetum

equites hostium non tulerunt, sed admissis equis ad suos refugerunt; relicti ab his, qui una procurrerant levis armaturae, circumveniebantur atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conversa acies suos fugere et concidi videbat. Tunc Rebilus, legatus 4
Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, 'perterritum', inquit, 'hostem vides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate?' Ille unum elocutus, 5
ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi sese iubet et praecurrit ante omnes. Adeo erat impedita vallis, ut in ascensu nisi sublevati a suis primi non facile eniterentur. Sed 6
praeoccupatus animus Attianorum militum timore et fuga et caede suorum nihil de resistendo cogitabat, omnesque se iam ab equitatu circumveniri arbitrabantur. Itaque priusquam telum abici posset, aut nostri propius accederent, omnis Vari acies terga vertit seque in castra recepit.

35. Qua in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus de exercitu Curionis primum agmen fugientium consecutus magna voce Varum nomine appellans requirebat, uti unus esse ex eius militibus et monere aliquid velle ac dicere videretur. Ubi ille 2
saepius appellatus aspexit ac restitit et, quis esset aut quid vellet, quaesivit, umerum apertum gladio appetit paulumque afuit, quin Varum interficeret; quod ille periculum sublato ad eius conatum scuto vitavit. Fabius a proximis militibus circumventus interficitur. Hac fugientium multitudine ac turba 3
portae castrorum occupantur atque iter impeditur,

pluresque in eo loco sine vulnere quam in proelio
4 aut fuga intereunt, neque multum afuit, quin etiam
castris expellerentur, ac nonnulli protinus eodem
5 cursu in oppidum contenderunt. Sed cum loci natura
tum munitio castrorum adiri tunc prohibebat, quod
ad proelium egressi Curionis milites iis rebus indige-
bant, quae ad oppugnationem castrorum erant usui.
6 Itaque Curio exercitum in castra reducit suis omni-
bus praeter Fabium incolumibus, ex numero adver-
sariorum circiter DC interfectis ac *multo pluribus*
vulneratis; qui omnes discessu Curionis multique
praeterea per simulationem vulnerum ex castris in
7 oppidum propter timorem sese recipiunt. Qua re
animadversa Varus et terrore exercitus cognito buci-
natore in castris et paucis ad speciem tabernaculis
relictis de tertia vigilia silentio exercitum in oppidum
reducit.

36. Postero die Curio obsidere Uticam et vallo
circummunire instituit. Erat in oppido multitudo
insolens belli diuturnitate otii, Uticenses pro quibus-
dam Caesaris in se beneficiis illi amicissimi, con-
ventus is, qui ex variis generibus constaret, terror
2 ex superioribus proeliis magnus. Itaque de deditione
omnes palam loquebantur et cum P. Attio agebant,
ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet.
3 Haec cum agerentur, nuntii praemissi ab rege Iuba
venerunt, qui illum adesse cum magnis copiis dice-
rent et de custodia ac defensione urbis hortarentur.
Quae res eorum perterritos animos confirmavit.

37. Nuntiabantur haec eadem Curioni, sed ali-
quamdiu fides fieri non poterat: tantam habebat

suarum rerum fiduciam. Iamque Caesaris in Hispania 2
res secundae in Africam nuntiis ac litteris perfere-
bantur. Quibus omnibus rebus sublatus nihil contra
se regem nisurum existimabat. Sed ubi certis auc- 3
toribus comperit minus v et xx milibus longe ab
Utica eius copias abesse, relictis munitionibus sese
in castra Cornelia recepit. Huc frumentum compor- 4
tare, castra munire, materiam conferre coepit sta-
timque in Siciliam misit, uti duae legiones reliquusque
equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum 5
ducendum aptissima natura loci et munitione et
maris propinquitate et aquae et salis copia, cuius
magna vis iam ex proximis erat salinis eo congesta.
Non materia multitudine arborum, non frumentum, 6
cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaque
omnium suorum consensu Curio reliquas copias ex-
spectare et bellum ducere parabat.

38. His constitutis rebus probatisque consiliis
ex perfugis quibusdam oppidanis audit Iubam revo-
catum finitimo bello et controversiis Leptitanorum
restitisse in regno, Saburram, eius praefectum, cum
mediocribus copiis missum Uticae appropinquare.
His auctoribus temere credens consilium commutat 2
et proelio rem committere constituit. Multum ad
hanc rem probandam adiuvat adulescentia, magni-
tudo animi, superioris temporis proventus, fiducia
rei bene gerendae. His rebus impulsus equitatum 3
omnem prima nocte ad castra hostium mittit ad
flumen Bagradam, quibus praeerat Saburra, de quo
ante erat auditum; sed rex omnibus copiis inseque-
batur et sex milium passuum intervallo a Saburra

4 consederat. Equites missi nocte iter conficiunt,
imprudentes atque inopinantes hostes aggrediuntur.
Numidae enim quadam barbara consuetudine nullis
5 ordinibus passim consederant. Hos oppressos somno
et dispersos adorti magnum eorum numerum inter-
ficiunt; multi perterriti profugiunt. Quo facto ad
Curionem equites revertuntur captivosque ad eum
reducunt.

39. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia
2 exierat cohortibus V castris praesidio relictis. Pro-
gressus milia passuum VI equites convenit, rem ge-
stam cognovit; e captivis quaerit, quis castris ad
3 Bagradam praesit: respondent Saburram. Reliqua
studio itineris conficiendi quaerere praetermittit pro-
ximaque respiciens signa, 'videtisne', inquit, 'milites,
captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse
regem, exiguas esse copias missas, quae paucis
equitibus pares esse non potuerint? Proinde ad
praedam, ad gloriam properate, ut iam de praemiis
vestris et de referenda gratia cogitare incipiamus.'
4 Erant per se magna, quae gesserant equites, prae-
sertim cum eorum exiguus numerus cum tanta
multitudine Numidarum conferretur. Haec tamen ab
ipsis inflatius commemorabantur, ut de suis homines
5 laudibus libenter praedicant. Multa praeterea spolia
praeferebantur, capti homines equique produceban-
tur, ut, quicquid intercederet temporis, hoc omne
victoriam morari videretur. Ita spei Curionis mili-
6 tum studia non deerant. Equites sequi iubet sese
iterque accelerat, ut quam maxime ex fuga perter-
ritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis con-

fecti subsequi non poterant, atque alii alio loco re-
sistebant. Ne haec quidem Curionem ad spem mora-
bantur.

40. Iuba certior factus a Saburra de nocturno
proelio II milia Hispanorum et Gallorum equitum,
quos suae custodiae causa circum se habere consue-
rat, et peditum eam partem, cui maxime confidebat,
Saburrae submisit; ipse cum reliquis copiis elephan-
tisque LX lentius subsequitur. Suspicatus praemissis 2
equitibus ipsum affore Curionem Saburra copias
equitum peditumque instruit atque his imperat, ut
simulatione timoris paulatim cedant ac pedem refe-
rant: sese, cum opus esset, signum proelii daturum
et, quod rem postulare cognovisset, imperaturum.
Curio ad superiorem spem addita praesentis temporis 3
opinione, hostes fugere arbitratus copias ex locis
superioribus in campum deducit.

41. Quibus ex locis cum longius esset progres-
sus, confecto iam labore exercitu XVI milium spatio
constitit. Dat suis signum Saburra, aciem constituit 2
et circumire ordines atque hortari incipit; sed pedi-
tatu dumtaxat procul ad speciem utitur, equites in
aciem mittit. Non deest negotio Curio suosque hor- 3
tatur, ut spem omnem in virtute reponant. Ne mi-
litibus quidem ut defessis neque equitibus ut paucis
et labore confectis studium ad pugnandum virtusque
deerat; sed hi erant numero CC, reliqui in itinere
substiterant. Hi, quamcumque in partem impetum 4
fecerant, hostes loco cedere cogebant, sed neque
longius fugientes prosequi nec vehementius equos
incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque 5

cornu circuire aciem nostram et aversos proterere
6 incipit. Cum cohortes ex acie procucurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant rursusque ad ordines suos se recipientes circuibant et ab acie excludebant. Sic neque in loco manere ordinesque servare neque procurrere et casum
7 subire tutum videbatur. Hostium copiae submissis ab rege auxiliis crebro augebantur; nostros vires lassitudine deficiebant, simul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium
8 circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo vitae tempore homines facere consuerunt, aut suam mortem miserabantur aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna servare potuisset. Plena erant omnia timoris et luctus.

42. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes suas neque preces audiri intellegit, unam ut in miseris rebus spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere universos atque eo
2 signa inferri iubet. Hos quoque praeoccupat missus a Saburra equitatus. Tum vero ad summam desperationem nostri perveniunt et partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt.
3 Hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat atque in castra contendat, et se ab
4 eo non discessurum pollicetur. At Curio numquam se amisso exercitu, quem a Caesare fidei commissum acceperit, in eius conspectum reversurum confirmat
5 atque ita proelians interficitur. Equites ex proelio

perpauci se recipiunt; sed ii, quos ad novissimum agmen equorum reficiendorum causa substitisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul animadversa sese incolumes in castra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur.

43. His rebus cognitis Marcius Rufus quaestor in castris relictus a Curione cohortatur suos, ne animo deficiant. Illi orant atque obsecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. Pollicetur magistrisque imperat navium, ut primo vespere omnes scaphas ad litus
appulsas habeant. Sed tantus fuit omnium terror, ut 2
alii adesse copias Iubae dicerent, alii cum legionibus instare Varum iamque se pulverem venientium cernere, quarum rerum nihil omnino acciderat, alii classem hostium celeriter advolaturam suspicarentur. Itaque perterritis omnibus sibi quisque consulebat.
Qui in classe erant, proficisci properabant. Horum 3
fuga navium onerariarum magistros incitabat; pauci lenunculi ad officium imperiumque conveniebant.
Sed tanta erat completis litoribus contentio, qui po- 4
tissimum ex magno numero conscenderent, ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur.

44. Quibus rebus accidit, ut pauci milites patresque familiae, qui aut gratia aut misericordia valerent aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. Reliquae copiae missis ad Varum noctu legatorum numero centurionibus sese
ei dediderunt. Quarum cohortium milites postero die 2
ante oppidum Iuba conspicatus suam esse praedicans praedam magnam partem eorum interfici iussit,

paucos electos in regnum remisit, cum Varus suam fidem ab eo laedi quereretur neque resistere auderet.
3 Ipse equo in oppidum vectus prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius et Licinius Damasippus [paucis diebus], quae fieri vellet, Uticae constituit atque imperavit diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

C. IULII CAESARIS

DE BELLO CIVILI

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 706.] Caesar constitutis rebus urbanis dictatura se abdicat et consul creatus Brundisium abit c. 1. 2. iam Pompeium ipsum, qui ex Graecia, insulis, omni denique Oriente copias classesque collegerat c. 3—5, aggressurus. Exercitus partem traicit c. 6. 7; navium remissarum aliquot a Bibulo intercipiuntur c. 8. M. Octavius, Pompei legatus, Salonas incassum oppugnat c. 9. Caesar misso ad Pompeium Vibullio Rufo pacem temptat c. 10; a quo cum edoctus esset Pompeius de adventu Caesaris, Apolloniam petere coepit; at Caesar Orico et Apollonia potitur finitimisque receptis civitatibus ad Apsum flumen castra ponit; alteram ripam Pompeius occupat c. 11—13. Bibulus, quocum Libo classem coniunxit, mari portibusque Caesarem, hic illos terra prohibet. Aquae inopia pressi indutias a Caesare postulant c. 14. 15, nec tamen impetrant, quippe qui non pacem sed levandam inopiam cogitarent c. 19. 17. Bibulus moritur c. 18. Castra castris cum ad flumen Apsum collata essent, iterum de compositione agitur, nec meliori eventu c. 19. Moti erant in urbe tumultus a Caelio et Milone; sedantur utriusque morte c. 21. 22. Libo aliquamdiu Brundisinum portum obsidet; aquari prohibitus discedit c. 23. 24. Tandem Antonius et Calenus exercitus partem, quae in Italia relicta erat, trans-

mittunt; eodem tempore pars classis Pompeianae tempestate deletur c. 25—27. Duae Caesarianae naves, quae cursum non tenuerant, ab Otacilio Crasso, Pompei praefecto, capiuntur; qui se dediderunt milites, per fidem trucidantur, reliqui strenue se defendentes ad suos se receperunt c. 28. Antonii et Caesaris exercitus iunguntur; quod cum frustra impedire conatus esset, Pompeius ad Asparagium in agro Dyrrhachinorum castra ponit c. 29. 30. Quae dum fiunt Scipio in Syria quas potest pecunias exigit, exercitum largitionibus et rapinis provinciae in officio continet. Dianae Ephesiae pecunias drepturus litteris Pompei cum exercitu in Macedoniam avocatur c. 31—33. Caesar Cassium in Thessaliam, Calvisium in Aetoliam, Domitium in Macedoniam mittit c. 34. 35. Scipio Macedoniam ingressus male rem gerit contra Domitium c. 36—38. Pompei filius, classi Aegyptiae praefectus, Oricum et Lissum temptat c. 39. 40. Cum Caesar castra Pompei munitionibus ingentis magnitudinis circumcluderet, annona quidem ipsius exercitus laborabat, gravius tamen Pompeiani aquae inopia affligebantur fluminibus et rivis, unde aquari possent, a Caesare aversis c. 41—49. Pompeiani castella Caesaris aggressi repelluntur c. 50—54. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium et Calvisium receptis aliisque per Calenum conciliatis civitatibus, denuo ad Scipionem de compositione legatus mittitur; infecta re ad Caesarem redit c. 55—57. Pompeius pabuli inopia premitur; ab transfugis Allobrogibus de Caesaris munitionum condicione edoctus terra marique munitiones in litore positas aggreditur easque expugnat c. 58—64. Quem ubi Caesar munitiones egressum atque obsidione liberatum vidit, alia castra in ipso litore iuxta Pompeium muniri iussit c. 65. Iam mutata fortuna Caesar castellum a Pompeianis occupatum aggressus gravi clade repellitur c. 66—70. Pompeius imperator appellatur, captivi a Labieno trucidari iubentur c. 71. Quibus rebus cum Pompeianis animus augeretur c. 72, Caesar, ne suis minueretur, apud milites contionatur c. 73; locis excedere tutius ratus in Thessaliam iter facit; apud Aeginium Domitium obvium habet, qui aegre Pompei exer-

citum effugerat c. 74—79. Gomphis et Metropoli occupatis reliqua Thessaliae oppida praeter Larissam Caesari se dediderunt c. 80. 81. Subsequitur Pompeius, Scipionis exercitum sibi adiungit; tamquam victoria iam reportata in castris Pompei de belli praemiis agitur c. 82. 83. Data denique pugnandi facultate Caesar Pompeium ad Pharsalum superat, castris potitur, adversariorum partem in deditionem accipit c. 84—99. Quae dum fiunt, Laelius portum Brundisinum obsidet, Cassius partem classis Caesarianae, quae apud Siciliam constiterat, incendit c. 100. 101. Pompeius qui castris a Caesare expugnatis aegre effugerat, primum Mitylenen, inde Ciliciam, Cyprum, Syriam adit, denique Aegyptum confugit; ibi hospitio exceptus ab Achilla, regio praefecto, et Septimio, tribuno militum, interficitur c. 102—104. Caesar Pompeium in Asiam insecutus, pecunias Ephesias servat. Narrantur prodigia, quae pugnae Pharsalicae eventum portenderint c. 105. Cum Alexandriam venisset et regis et sororis Cleopatrae controversias esset compositurus, tumultus ab Achilla excitatur. Caesar rege potitur c. 106—109. Pugnatur ad portum, naves a Caesare incenduntur c. 110. 111. Pharum insulam expugnat, regiam munitionibus firmat. Arsinoe, Ptolemaei filia minor, regno potitura ad Achillam confugit c. 112. Haec initia belli Alexandrini.

1. Dictatore habente comitia Caesare consules creantur Iulius Caesar et P. Servilius: is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His 2
rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior neque creditae pecuniae solverentur, constituit, ut arbitri darentur; per eos fierent aestimationes possessionum et rerum, quanti quaeque earum ante bellum fuisset, atque hae creditoribus traderentur. Hoc et ad timorem novarum tabularum tollendum 3
minuendumque, qui fere bella et civiles dissensiones sequi consuevit, et ad debitorum tuendam existima-

4 tionem esse aptissimum existimavit. Itemque prae-
toribus tribunisque plebis rogationes ad populum
ferentibus nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos
illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum
Pompeius habuerat, quae iudicia aliis audientibus
iudicibus, aliis sententiam ferentibus singulis diebus
5 erant perfecta, in integrum restituit, qui se illi initio
civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti
vellet, proinde aestimans, ac si usus esset, quoniam
6 sui fecissent potestatem. Statuerat enim prius hos
iudicio populi debere restitui, quam suo beneficio
videri receptos, ne aut ingratus in referenda gratia
aut arrogans in praeripiendo populi beneficio vide-
retur.

2. His rebus et feriis Latinis comitiisque om-
nibus perficiendis XI dies tribuit dictaturaque se ab-
dicat et ab urbe proficiscitur Brundisiumque pervenit.
Eo legiones XII, equitatum omnem venire iusserat.
2 Sed tantum navium repperit, ut anguste vix VII
illarum legionum, DC equites transportare possent.
Hoc unum [inopia navium] Caesari ad celeritatem
3 conficiendi belli defuit. Atque hae ipsae copiae hoc
infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot
bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum
numerum deminuerat, et gravis autumnus in Apulia
circumque Brundisium ex saluberrimis Galliae et
Hispaniae regionibus omnem exercitum valetudine
temptaverat.

3. Pompeius annuum spatium ad comparandas
copias nactus, quod vacuum a bello atque ab hoste
otiosum fuerat, magnam ex Asia Cycladibusque insulis,

Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, Aegypto classem coëgerat, magnam omnibus locis aedificandam curaverat; magnam imperatam 2
Asiae, Syriae regibusque omnibus et dynastis et tetrarchis et liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat.

4. Legiones effecerat civium Romanorum VIIII: V ex Italia, quas traduxerat; unam ex Cilicia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta et Macedonia ex veteranis militibus, qui dimissi a superioribus imperatoribus in his provinciis consederant; duas ex Asia, quas Lentulus
consul conscribendas curaverat. Praeterea magnum 2
numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia Epiroque supplementi nomine in legiones distribuerat: his
Antonianos milites admiscuerat. Praeter has ex- 3
spectabat cum Scipione ex Syria legiones II. Sagittarios Creta, Lacedaemone, ex Ponto atque Syria reliquisque civitatibus III milia numero habebat, funditorum cohortes sescenarias II, equitum VII milia. Ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia; ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat et Sadalam filium miserat;
ex Macedonia CC erant, quibus Rhascypolis praeerat, 4
excellenti virtute; D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius praesidii causa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat; DCCC ex servis suis pasto-
rumque suorum *numero* coëgerat; CCC Tarcondarius 5
Castor et Domnilaus ex Gallograecia dederant (horum

alter una venerat, alter filium miserat); CC ex Syria
a Commageno Antiocho, cui magna Pompeius praemia
tribuit, missi erant, in his plerique hippotoxotae.
6 Huc Dardanos, Bessos partim mercenarios, partim
imperio aut gratia comparatos, item Macedones,
Thessalos ac reliquarum gentium et civitatum adie-
cerat atque eum, quem supra demonstravimus, nume-
rum expleverat.

5. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia,
Aegypto, Creta, Cyrenis reliquisque regionibus com-
2 paraverat. Hiemare Dyrrhachii, Apolloniae omnibus-
que oppidis maritimis constituerat, ut mare transire
Caesarem prohiberet, eiusque rei causa omni ora
3 maritima classem disposuerat. Praeerat Aegyptiis navi-
bus Pompeius filius, Asiaticis D. Laelius et C. Tria-
rius, Syriacis C. Cassius, Rhodiis C. Marcellus cum
C. Coponio, Liburnicae atque Achaicae classi Scri-
4 bonius Libo et M. Octavius. Toti tamen officio
maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat;
ad hunc summa imperii respiciebat.

6. Caesar, ut Brundisium venit, contionatus
apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac
periculorum esset perventum, aequo animo mancipia
atque impedimenta in Italia relinquerent, ipsi ex-
pediti naves conscenderent, quo maior numerus
militum posset imponi, omniaque ex victoria et ex
2 sua liberalitate sperarent, conclamantibus omnibus,
imperaret, quod vellet, quodcumque imperavisset,
se aequo animo esse facturos, II. Non. Ian. naves
3 solvit. Impositae, ut supra demonstratum est, le-
giones VII Postridie terram attigit. Inter Cerau-

niorum saxa et alia loca periculosa quietam nactus
stationem et portus omnes timens, quod teneri ab
adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appella-
batur Palaeste, omnibus navibus ad unam incolumibus
milites exposuit.

7. Erat Orici Lucretius Vespillo et Minucius
Rufus cum Asiaticis navibus XVIII, quibus iussu D.
Laëlii praeerant, M. Bibulus cum navibus CX Cor-
cyrae. Sed neque illi sibi confisi ex portu prodire 2
sunt ausi, cum Caesar omnino XII naves longas prae-
sidio duxisset, in quibus erant constratae IIII, neque
Bibulus impeditis navibus dispersisque remigibus satis 3
mature occurrit, quod prius ad continentem visus est
Caesar, quam de eius adventu fama omnino in eas
regiones perferretur.

8. Expositis militibus naves eadem nocte Brun-
disium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones
equitatusque transportari possent. Huic officio prae- 2
positus erat Fufius Calenus legatus, qui celeritatem
in transportandis legionibus adhiberet. Sed serius a
terra provectae naves neque usae nocturna aura in
redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcyrae certior 3
factus de adventu Caesaris, sperans alicui se parti
onustarum navium occurrere posse, inanibus oc-
currit et nactus circiter XXX in eas indiligentiae
suae ac doloris iracundiam erupit omnesque incendit
eodemque igne nautas dominosque navium interfecit,
magnitudine poenae reliquos terreri sperans. Hoc con- 4
fecto negotio a Sasonis ad Curici portum stationes
litoraque omnia longe lateque classibus occupavit
custodiisque diligentius dispositis ipse gravissima

hieme in navibus excubans neque ullum laborem aut munus despiciens, ne quod subsidium exspectanti Caesari in conspectum venire posset . . . .

9. Discessu Liburnarum ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit. Ibi concitatis Dalmatis reliquisque barbaris Issam
2 a Caesaris amicitia avertit; conventum Salonis cum neque pollicitationibus neque denuntiatione periculi permovere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autem oppidum et loci natura et colle munitum.
3 Sed celeriter cives Romani ligneis effectis turribus his sese munierunt et, cum essent infirmi ad resistendum propter paucitatem hominum crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt servosque omnes puberes liberaverunt et praesectis
4 omnium mulierum crinibus tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia Octavius quinis castris oppidum circumdedit atque uno tempore obsidione et
5 oppugnationibus eos premere coepit. Illi omnia perpeti parati maxime a re frumentaria laborabant. Quare missis ad Caesarem legatis auxilium ab eo petebant; reliqua, ut poterant, incommoda per se
6 sustinebant. Et longo interposito spatio cum diuturnitas oppugnationis neglegentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis discessu eorum pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid cotidianae consuetudinis desideraretur, ipsi manu facta cum iis, quos nuper maxime liberaverant,
7 in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia et quarta et deinceps reliqua omnibusque eos castris

expulerunt et magno numero interfecto reliquos atque
ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt.
[Hic fuit oppugnationis exitus.] Iamque hiems ap- 8
propinquabat, et tantis detrimentis receptis Octavius
desperata oppugnatione oppidi Dyrrhachium sese ad
Pompeium recepit.

10. Demonstravimus L. Vibullium Rufum, Pom-
pei praefectum, bis in potestatem pervenisse Caesaris
atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium,
iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Caesar 2
idoneum iudicaverat, quem cum mandatis ad Cn.
Pompeium mitteret, eundemque apud Cn. Pompeium
auctoritatem habere intellegebat. Erat autem haec 3
summa mandatorum: debere utrumque pertinaciae
finem facere et ab armis discedere neque amplius
fortunam periclitari. Satis esse magna utrimque in- 4
commoda accepta, quae pro disciplina et praeceptis
habere possent, ut reliquos casus timerent: illum 5
Italia expulsum amissa Sicilia et Sardinia duabus-
que Hispaniis et cohortibus *in* Italia atque Hispania
civium Romanorum centum atque XXX; se morte
Curionis et detrimento Africani exercitus tanto mili-
tumque deditione ad Curictam. Proinde sibi ac rei
publicae parcerent, *cum*, quantum in bello fortuna
posset, iam ipsi incommodis suis satis essent docu-
mento. Hoc unum esse tempus de pace agendi, dum 7
sibi uterque confideret et pares ambo viderentur;
si vero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non
esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior
videretur, neque fore aequa parte contentum, qui
se omnia habiturum confideret. Condiciones pacis, 8

quoniam antea convenire non potuissent, Romae ab
9 senatu et a populo peti debere. Interea e republica
esse et ipsis placere oportere, si uterque in contione
statim iuravisset se triduo proximo exercitum di-
missurum. Depositis armis auxiliisque, quibus nunc
confiderent, necessario populi senatusque iudicio fore
10 utrumque contentum. Haec quo facilius Pompeio
probari possent, omnes suas terrestres ubique copias
dimissurum . . . . . .

11. Vibullius his expositis [Corcyrae] non minus
necessarium esse existimavit de repentino adventu
Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id con-
silium capere posset, antequam de mandatis agi in-
ciperetur, atque ideo continuato nocte ac die itinere
atque [omnibus copiis] mutatis ad celeritatem iumen-
tis ad Pompeium contendit, ut adesse Caesarem
2 nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia
iterque ex Macedonia in hiberna Apolloniam Dyr-
rhachiumque habebat. Sed re nova perturbatus
maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne
3 Caesar orae maritimae civitates occuparet. At ille
expositis militibus eodem die Oricum proficiscitur.
Quo cum venisset, L. Torquatus, qui iussu Pompei
oppido praeerat praesidiumque ibi Parthinorum ha-
bebat, conatus portis clausis oppidum defendere, cum
Graecos murum ascendere atque arma capere iu-
4 beret, illi autem se contra imperium populi Romani
pugnaturos esse negarent, oppidani autem etiam sua
sponte Caesarem recipere conarentur, desperatis
omnibus auxiliis portas aperuit et se atque op-

pidum Caesari dedidit incolumisque ab eo conservatus est.

12. Recepto Caesar Orico nulla interposita mora Apolloniam proficiscitur. Cuius adventu audito L. Staberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem atque eam munire obsidesque ab Apolloniatibus ex-
igere coepit. Illi vero daturos se negare, neque 2
portas consuli praeclusuros, neque sibi iudicium
sumpturos contra atque omnis Italia populusque Ro-
manus iudicavisset. Quorum cognita voluntate clam 3
profugit Apollonia Staberius. Illi ad Caesarem legatos
mittunt oppidoque recipiunt. Hos sequuntur Bulli- 4
denses, Amantini et reliquae finitimae civitates totaque Epiros et legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur.

13. At Pompeius cognitis his rebus, quae erant Orici atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens
diurnis eo nocturnisque itineribus contendit. Simul 2
Caesar appropinquare dicebatur, tantusque terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat neque iter intermiserat, ut paene omnes ex Epiro finitimisque regionibus signa relinquerent, complures arma proicerent ac fugae simile iter vi-
deretur. Sed cum prope Dyrrhachium Pompeius 3
constitisset castraque metari iussisset, perterrito etiam tum exercitu princeps Labienus procedit iuratque se eum non deserturum eundemque casum sub-
iturum, quemcumque ei fortuna tribuisset. Hoc idem 4
reliqui iurant legati; tribuni militum centurionesque sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat.
Caesar praeoccupato itinere ad Dyrrhachium finem 5

properandi facit castraque ad flumen Apsum ponit
in finibus Apolloniatium, ut castellis vigiliisque bene
meritae civitates tutae essent [praesidio], ibique reli-
quarum ex Italia legionum adventum exspectare et
6 sub pellibus hiemare constituit. Hoc idem Pompeius
fecit et trans flumen Apsum positis castris eo copias
omnes auxiliaque conduxit.

14. Calenus legionibus equitibusque Brundisii
in naves impositis, ut erat praeceptum a Caesare,
quantum navium facultatem habebat, naves solvit
paulumque a portu progressus litteras a Caesare
accipit, quibus est certior factus portus litoraque
2 omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito
se in portum recipit navesque omnes revocat. Una
ex his, quae perseveravit neque imperio Caleni ob-
temperavit, quod erat sine militibus privatoque con-
silio administrabatur, delata Oricum atque a Bibulo
3 expugnata est; qui de servis liberisque omnibus ad
impuberes supplicium sumit et ad unum interficit.
Ita exiguo tempore magnoque casu totius exercitus
salus constitit.

15. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat
cum classe ad Oricum et, sicuti mari portibusque
Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum
2 regionum prohibebatur; praesidiis enim dispositis
omnia litora a Caesare tenebantur, neque lignandi
atque aquandi neque naves ad terram religandi po-
3 testas fiebat. Erat res in magna difficultate, sum-
misque angustiis rerum necessariarum premebantur,
adeo ut cogerentur sicuti reliquum commeatum ita
ligna atque aquam Corcyra navibus onerariis sup-

portare; atque etiam uno tempore accidit, ut diffi- 4
cilioribus usi tempestatibus ex pellibus, quibus erant
tectae naves, nocturnum excipere rorem cogerentur;
quas tamen difficultates patienter atque aequo animo 5
ferebant neque sibi nudanda litora et relinquendos
portus existimabant. Sed cum essent in quibus de- 6
monstravi angustiis, ac se Libo cum Bibulo con-
iunxisset, loquuntur ambo ex navibus cum M'. Acilio
et Statio Murco legatis; quorum alter oppidi muris,
alter praesidiis terrestribus praeerat: velle se de
maximis rebus cum Caesare loqui, si facultas detur.
Huc addunt pauca rei confirmandae causa, ut de com- 7
positione acturi viderentur. Interim postulant ut sint
indutiae, atque ab iis impetrant. Magnum enim, 8
quod afferebant, videbatur, et Caesarem id summe
sciebant cupere, et profectum aliquid Vibullii man-
datis existimabatur.

16. Caesar eo tempore cum legione una pro-
fectus ad recipiendas ulteriores civitates et rem
frumentariam expediendam, qua anguste utebatur,
erat ad Buthrotum, oppositum Corcyrae. Ibi certior 2
ab Acilio et Murco per litteras factus de postulatis
Libonis et Bibuli legionem relinquit; ipse Oricum
revertitur. Eo cum venisset, evocantur illi ad collo- 3
quium. Prodit Libo atque excusat Bibulum, quod is
iracundia summa erat inimicitiasque habebat etiam
privatas cum Caesare ex aedilitate et praetura con-
ceptas: ob eam causam colloquium vitasse, ne res ma-
ximae spei maximaeque utilitatis eius iracundia impe-
direntur. Eis summam esse ac fuisse semper volun- 4
tatem, ut componeretur atque ab armis discederetur,

sed potestatem eius rei nullam habere, propterea
quod de consilii sententia summam belli rerumque
5 omnium Pompeio permiserint. Sed postulatis Cae-
saris cognitis missuros ad Pompeium, atque illum
reliqua per se acturum hortantibus ipsis. Interea
manerent indutiae, dum ab illo rediri posset, neve
alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa et de
copiis auxiliisque suis.

17. Quibus rebus neque tum respondendum
Caesar existimavit, neque nunc, ut memoriae pro-
2 dantur, satis causae putamus. Postulabat Caesar, ut
legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret,
idque ipsi fore reciperent aut acceptos per se ad eum
3 perducerent. Quod ad indutias pertineret, sic belli
rationem esse divisam, ut illi classe naves auxiliaque
sua impedirent, ipse ut aqua terraque eos prohi
4 beret. Si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi
de maritimis custodiis; si illud tenerent, se quoque id
retenturum. Nihilo minus tamen agi posse de com-
positione, ut haec non remitterentur, neque hanc
5 rem esse impedimenti loco. Ille neque legatos Cae-
saris recipere neque periculum praestare eorum, sed
totam rem ad Pompeium reicere: unum instare de
6 indutiis vehementissimeque contendere. Quem ubi
Caesar intellexit praesentis periculi atque inopiae vi-
tandae causa omnem orationem instituisse neque ullam
spem aut condicionem pacis afferre, ad reliquam co-
gitationem belli sese recepit.

18. Bibulus multos dies terra prohibitus et gra-
viore morbo ex frigore et labore implicitus, cum
neque curari posset neque susceptum officium dese-

rere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo 2
mortuo ad neminem unum summa imperii redit, sed
separatim suam quisque classem ad arbitrium suum
administrabat. Vibullius sedato tumultu, quem repen- 3
tinus adventus Caesaris concitaverat, ubi primum
e re visum est, adhibito Libone et L. Lucceio et
Theophane, quibus*cum* communicare de maximis rebus
Pompeius consueverat, de mandatis Caesaris agere
instituit. Quem ingressum in sermonem Pompeius
interpellavit et loqui plura prohibuit. 'Quid mihi', 4
inquit, 'aut vita aut civitate opus est, quam bene-
ficio Caesaris habere videbor? cuius rei opinio tolli
non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus sum,
reductus existimabor.' Bello perfecto ab iis Caesar 5
haec facta cognovit, qui sermoni interfuerunt; conatus
tamen nihilo minus est aliis rationibus [per colloquia]
de pace agere.

19. Inter bina castra Pompei atque Caesaris
unum flumen tantum intererat Apsus, crebraque inter
se colloquia milites habebant, neque ullum interim
telum per pactiones loquentium traiciebatur. Mittit 2
P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui
ea, quae maxime ad pacem pertinere viderentur,
ageret et crebro magna voce pronuntiaret, liceretne
civibus ad cives de pace [duos] legatos mittere, quod
etiam fugitivis ab saltu Pyrenaeo praedonibusque
licuisset, praesertim cum id agerent, ne cives cum
civibus armis decertarent? Multa suppliciter locutus 3
est, ut de sua atque omnium salute debebat, silen-
tioque ab utrisque militibus auditus. Responsum est
ab altera parte Aulum Varronem profiteri se altera

die ad colloquium venturum atque una visurum
utrumque, quemadmodum tuto legati venire et quae
vellent exponere possent; certumque ei rei tempus
4 constituitur. Quo cum esset postero die ventum,
magna utrimque multitudo convenit, magnaqne erat
exspectatio eius rei, atque omnium animi intenti
5 esse ad pacem videbantur. Qua ex frequentia Titus
Labienus prodit, submissa oratione loqui de pace
6 atque altercari cum Vatinio incipit. Quorum mediam
orationem interrumpunt subito undique tela immissa;
quae ille obtectus armis militum vitavit; vulnerantur
tamen complures, in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius, centuriones militesque nonnulli.
7 Tum Labienus: 'desinite ergo de compositione loqui;
nam nobis nisi Caesaris capite relato pax esse nulla
potest.'

20. Iisdem temporibus M. Caelius Rufus praetor
causa debitorum suscepta initio magistratus tribunal
suum iuxta C. Treboni, praetoris urbani, sellam
collocavit et, si quis appellavisset de aestimatione
et de solutionibus, quae per arbitrum fierent, ut
Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollice-
2 batur. Sed fiebat aequitate decreti et humanitate
Treboni, qui his temporibus clementer et moderate
ius dicendum existimabat, ut reperiri non possent,
3 a quibus initium appellandi nasceretur. Nam fortasse
inopiam excusare et calamitatem aut propriam suam
aut temporum queri et difficultates auctionandi pro-
ponere etiam mediocris est animi; integras vero
tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius
4 animi aut cuius impudentiae est? Itaque, hoc qui

postularet, reperiebatur nemo. Atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Caelius. Sed ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam videretur, legem promulgavit, ut sexenni die sine usuris creditae pecuniae solvantur.

21. Cum resisteret Servilius consul reliquique magistratus, et minus opinione sua efficeret, ad hominum excitanda studia sublata priore lege duas promulgavit: unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit, aliam tabularum novarum, impetuque multitudinis in C. Trebonium facto et 2
nonnullis vulneratis eum de tribunali deturbavit. De quibus rebus Servilius consul ad senatum rettulit, senatusque Caelium ab republica removendum censuit. Hoc decreto eum consul senatu prohibuit 3
et contionari conantem de rostris deduxit. Ille 4
ignominia et dolore permotus palam se proficisci ad Caesarem simulavit; clam nuntiis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto eo nomine erat damnatus, atque eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriae familiae reliquias habebat, sibi coniunxit atque eum in Thurinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse cum Casilinum venisset, uno- 5
que tempore signa eius militaria atque arma Capuae essent comprensa familiae Neapoli missa, quae proditionem oppidi appararet, patefactis consiliis exclusus Capua et periculum veritus, quod conventus arma ceperat atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit atque eo itinere sese avertit.

22. Interim Milo dimissis circum municipia lit-
teris, se ea, quae faceret, iussu atque imperio facere
Pompei, quae mandata ad se per Vibullium delata
essent, quos ex aere alieno laborare arbitrabatur,
2 sollicitabat. Apud quos cum proficere nihil posset,
quibusdam solutis ergastulis Cosam in agro Thurino
oppugnare coepit. Eo cum a Q. Pedio praetore cum
3 legione . . . . lapide ictus ex muro periit. Et
Caelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem per-
venit Thurios. Ubi cum quosdam eius municipii
sollicitaret equitibusque Caesaris Gallis atque Hispanis,
qui eo praesidii causa missi erant, pecuniam pollice-
4 retur, ab his est interfectus. Ita magnarum initia
rerum, quae occupatione magistratuum et temporum
sollicitam Italiam habebant, celerem et facilem exi-
tum habuerunt.

23. Libo profectus ab Orico cum classe, cui
praeerat, navium L, Brundisium venit insulamque,
quae contra portum Brundisinum est, occupavit,
quod praestare arbitrabatur unum locum, qua ne-
cessarius nostris erat egressus, quam omnia litora
2 ac portus custodia clausos teneri. Hic repentino
adventu naves onerarias quasdam nactus incendit et
unam frumento onustam abduxit magnumque nostris
terrorem iniecit et noctu militibus ac sagittariis in
3 terram expositis praesidium equitum deiecit et adeo
loci opportunitate profecit, uti ad Pompeium lit-
teras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci et
refici iuberet: sua classe auxilia sese Caesaris pro-
hibiturum.

24. Erat eo tempore Antonius Brundisii; is virtute militum confisus scaphas navium magnarum circiter LX cratibus pluteisque contexit eoque milites delectos imposuit atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit navesque triremes duas, quas Brundisii faciendas curaverat, per causam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. Has 2
cum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. Quae cum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugiebant: illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Anto- 3
nianae scaphae signo dato se in hostes incitaverunt primoque impetu unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt, reliquas turpiter refugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, 4
ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. Qua necessitate et ignominia permotus Libo discessit a Brundisio obsessionemque nostrorum omisit.

25. Multi iam menses erant et hiems praecipitaverat, neque Brundisio naves legionesque ad Caesarem veniebant. Ac nonnullae eius rei praetermissae occasiones Caesari videbantur, quod certe saepe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. Quantoque eius amplius proces- 2
serat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant, maioremque fiduciam prohibendi habebant, et crebris Pompei litteris castiga- 3
bantur, quoniam primo venientem Caesarem non prohibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent,

duriusque cotidie tempus ad transportandum lenio-
4 ribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus
Caesar Brundisium ad suos severius scripsit, nacti
idoneum ventum ne occasionem navigandi dimit-
terent, sive ad *Apsi ostium sive ad* litora Apollo-
niatium cursum dirigere atque eo naves eicere
5 possent. Haec a custodiis classium loca maxime
vacabant, quod se longius *a* portibus committere non
audebant.

26. Illi adhibita audacia et virtute admini-
strantibus M. Antonio et Fufio Caleno, multum ipsis
militibus hortantibus neque ullum periculum pro sa-
lute Caesaris recusantibus nacti austrum naves sol-
vunt atque altero die Apolloniam [Dyrrhachium]
2 praetervehuntur. Qui cum essent ex continenti visi,
Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiae praeerat,
naves ex portu educit, et cum iam nostris remissiore
vento appropinquasset, idem auster increbuit nostris-
3 que praesidio fuit. Neque vero ille ob eam causam
conatu desistebat, sed labore et perseverantia nau-
tarum etiam vim tempestatis superari posse sperabat
praetervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo
4 secius sequebatur. Nostri usi fortunae beneficio tamen
impetum classis timebant, si forte ventus remisisset.
Nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra
Lissum milia passuum III, eo naves introduxerunt
(qui portus ab Africo tegebatur, ab austro non erat
tutus) leviusque tempestatis quam classis periculum
5 aestimaverunt. Quo simulatque introitum est, incre-
dibili felicitate auster, qui per biduum flaverat, in
Africum se vertit.

27. Hic subitam commutationem fortunae vi-
dere licuit. Qui modo sibi timuerant, hos tutissimus
portus recipiebat; qui nostris navibus periculum
intulerant, de suo timere cogebantur. Itaque tem- 2
pore commutato tempestas et nostros texit et naves
Rhodias afflixit, ita ut ad unam omnes, constratae
numero XVI, eliderentur et naufragio interirent, et
ex magno remigum propugnatorumque numero pars
ad scopulos allisa interficeretur, pars ab nostris de-
traheretur; quos omnes conservatos Caesar domum
dimisit.

28. Nostrae naves duae tardius cursu confecto
in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum
reliquae cepissent, contra Lissum in ancoris con-
stiterunt. Has scaphis minoribusque navigiis com- 2
pluribus submissis Otacilius Crassus, qui Lissi prae-
erat, expugnare parabat; simul de deditione eorum
agebat et incolumitatem deditis pollicebatur. Harum 3
altera navis CCXX e legione tironum sustulerat, altera
ex veterana paulo minus CC. Hic cognosci licuit, 4
quantum esset hominibus praesidii in animi firmi-
tudine. Tirones enim multitudine navium perterriti
et salo nauseaque confecti iureiurando accepto,
nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt;
qui omnes ad eum producti contra religionem iuris-
iurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur.
At veteranae legionis milites, item conflictati et tem- 5
pestatis et sentinae vitiis, neque ex pristina virtute
remittendum aliquid putaverunt, et tractandis con-
dicionibus et simulatione deditionis extracto primo
noctis tempore gubernatorem in terram navem eicere

6 cogunt, ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis
partem ibi confecerunt et luce prima missis ad eos
ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae mariti-
mae asservabant, circiter CCCC quique eos armati
ex praesidio secuti sunt, se defenderunt et non-
nullis eorum interfectis incolumes se ad nostros re-
ceperunt.

29. Quo facto conventus civium Romanorum,
qui Lissum obtinebant, quod oppidum iis antea
Caesar attribuerat muniendumque curaverat, Anto-
2 nium recipit omnibusque rebus iuvit. Otacilius sibi
timens *ex* oppido fugit et ad Pompeium pervenit.
Ex*positis* omnibus copiis Antonius, quarum erat
summa veteranarum trium legionum uniusque tironum
et equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit
3 ad reliquos milites equitesque transportandos, pon-
tones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi re-
linquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius vacuam
existimans Italiam eo traiecisset exercitum, quae
opinio erat edita in vulgus, aliquam Caesar ad in-
4 sequendum facultatem haberet, nuntiosque ad eum
celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposu-
isset et quid militum transvexisset.

30. Haec eodem fere tempore Caesar atque
Pompeius cognoscunt. Nam praetervectas Apolloniam
Dyrrhachiumque naves viderant [ipsi iter secundum
eas terra direxerant], sed quo essent eae delatae,
2 primis diebus ignorabant. Cognitaque re diversa sibi
ambo consilia capiunt: Caesar, ut quam primum se
cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut venien-
tibus in itinere se opponeret, si imprudentes ex

insidiis adoriri posset, eodemque die uterque eorum 3
ex castris stativis a flumine Apso exercitum edu-
cunt: Pompeius clam et noctu, Caesar palam atque
interdiu. Sed Caesari circuitu maiore iter erat 4
longius, adverso flumine, ut vado transire posset;
Pompeius, quia expedito itinere flumen ei trans-
eundum non erat, magnis itineribus ad Antonium
contendit atque eum ubi appropinquare cognovit,
idoneum locum nactus ibi copias collocavit suosque 5
omnes in castris continuit ignesque fieri prohibuit,
quo occultior esset eius adventus. Haec ad Antonium
statim per Graecos deferuntur. Ille missis ad Cae- 6
sarem nuntiis unum diem sese castris tenuit; altero
die ad eum pervenit Caesar. Cuius adventu cognito 7
Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus,
ex eo loco discedit omnibusque copiis ad Asparagium
Dyrrhachinorum pervenit atque ibi idoneo loco
castra ponit.

31. His temporibus Scipio detrimentis quibus-
dam circa montem Amanum acceptis imperatorem
se appellaverat. Quo facto civitatibus tyrannisque 2
magnas imperaverat pecunias, item a publicanis
suae provinciae debitam biennii pecuniam exegerat
et ab iisdem insequentis anni mutuam praeceperat
equitesque toti provinciae imperaverat. Quibus coactis, 3
finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paulo
ante M. Crassum imperatorem interfecerant et M.
Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque
ex Syria deduxerat. Summamque in sollicitudinem 4
ac timorem Parthici belli provincia cum venisset, ac
nonnullae militum voces cum audirentur, sese, contra

hostem si ducerentur, ituros, contra civem et consulem arma non laturos, deductis Pergamum atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus maximas largitiones fecit et confirmandorum militum causa diripiendas his civitates dedit.

32. Interim acerbissime imperatae pecuniae tota
provincia exigebantur. Multa praeterea generatim
2 ad avaritiam excogitabantur. In capita singula ser-
vorum ac liberorum tributum imponebatur; colum-
naria, ostiaria, frumentum, milites, arma, remiges,
tormenta, vecturae imperabantur; cuius modo rei
nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas
3 pecunias videbatur. Non solum urbibus, sed paene
vicis castellisque singulis cum imperio praeficiebantur.
Qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat,
4 is et vir et civis optimus habebatur. Erat plena
lictorum et imperiorum provincia, differta praefectis
atque exactoribus; qui praeter imperatas pecunias
suo etiam privato compendio serviebant; dictitabant
enim se domo patriaque expulsos omnibus necessa-
riis egere rebus, ut honesta praescriptione rem tur-
5 pissimam tegerent. Accedebant ad haec gravissimae
usurae, quod in bello plerumque accidere consuevit
universis imperatis pecuniis; quibus in rebus pro-
lationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes
alienum provinciae eo biennio multiplicatum est.
6 Neque minus ob eam causam civibus Romanis eius
provinciae, sed in singulos conventus singulasque
civitates certae pecuniae imperabantur, mutuasque
illas ex senatusconsulto exigi dictitabant; publicanis,

ut in Syria fecerant, insequentis anni vectigal promutuum.

33. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas
antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat. Certaque
eius rei die constituta cum in fanum ventum esset
adhibitis compluribus ordinis senatorii, quos advocaverat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare
transisse cum legionibus Caesarem: properaret ad se
cum exercitu venire omniaque posthaberet. His lit- 2
teris acceptis quos advocaverat dimittit; ipse iter
in Macedoniam parare incipit paucisque post diebus
est profectus. Haec res Ephesiae pecuniae salutem
attulit.

34. Caesar Antonii exercitu coniuncto deducta
Orico legione, quam tuendae orae maritimae causa
posuerat, temptandas sibi provincias longiusque procedendum existimabat et, cum ad eum ex Thessalia 2
Aetoliaque legati venissent, qui praesidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas,
L. Cassium Longinum cum legione tironum, quae
appellabatur XXVII., atque equitibus CC in Thessaliam,
C. Calvisium Sabinum cum cohortibus V paucisque
equitibus in Aetoliam misit; maxime eos, quod erant
propinquae regiones, de re frumentaria ut providerent,
hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus 3
duabus, XI. et XII., et equitibus D in Macedoniam
proficisci iussit; cuius provinciae ab ea parte, quae 4
libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum, missus legatus omnium suorum excellens
studium profitebatur.

35. Ex his Calvisius primo adventu summa
omnium Aetolorum receptus voluntate, praesidiis ad-
versariorum Calydone et Naupacto eiectis, omni
2 Aetolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum le-
gione pervenit. Hic cum essent factiones duae, varia
voluntate civitatum utebatur: Hegesaretos, veteris
homo potentiae, Pompeianis rebus studebat; Petraeus,
summae nobilitatis adulescens, suis ac suorum opibus
Caesarem enixe iuvabat.

36. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam
venit; et cum ad eum frequentes civitatum lega-
tiones convenire coepissent, nuntiatum est adesse
Scipionem cum legionibus, magna opinione et fama
omnium; nam plerumque in nova re veritatem fama
2 antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus
magno impetu tetendit ad Domitium et, cum ab eo
milia passuum XX afuisset, subito se ad Cassium
3 Longinum in Thessaliam convertit. Hoc adeo cele-
riter fecit, ut simul adesse et venire nuntiaretur, et
quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen
Aliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia dividit,
cum cohortibus VIII praesidio impedimentis legionum
4 reliquit castellumque ibi muniri iussit. Eodem tem-
pore equitatus regis Cotyis ad castra Cassii advo-
5 lavit, qui circum Thessaliam esse consuerat. Tum
timore perterritus Cassius cognito Scipionis adventu
visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur,
ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt, atque
ex his locis Ambraciam versus iter facere coepit.
6 At Scipionem properantem sequi litterae sunt con-
secutae a M. Favonio, Domitium cum legionibus

adesse neque se praesidium, ubi constitutus esset, sine
auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis 7
consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi de-
sistit, Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die 8
ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam
opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus
pulvis cerneretur, et primi antecursores Scipionis
viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio
Scipionis celeritas salutem attulit.

37. Scipio biduum castris stativis moratus ad
flumen, quod inter eum et Domitii castra fluebat,
Aliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado
traducit et castris positis postero die mane copias
ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quo- 2
que sibi dubitandum non putavit, quin productis
legionibus proelio decertaret. Sed cum esset inter
bina castra campus circiter milium passuum VI,
Domitius castris Scipionis aciem suam subiecit; ille
a vallo non discedere perseveravit. At tamen aegre 3
retentis Domitianis militibus est factum, ne proelio
contenderetur, et maxime, quod rivus difficilibus
ripis subiectus castris Scipionis progressus nostrorum
impediebat. Quorum studium alacritatemque pugnandi 4
cum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero
die aut invitus dimicare cogeretur aut magna cum
infamia castris se contineret, qui magna exspecta-
tione venisset, temere progressus turpem habuit exitum
et noctu ne conclamatis quidem vasis flumen transit
atque in eandem partem, ex qua venerat, redit ibique
prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis 5
diebus interpositis noctu insidias equitum collocavit,

quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari
consueverant; et cum cotidiana consuetudine Qu.
Varus, praefectus equitum Domitii, venisset, subito
6 illi ex insidiis consurrexerunt. Sed nostri fortiter
impetum eorum tulerunt, celeriterque ad suos quis-
que ordines rediit, atque ultro universi in hostes
impetum fecerunt; ex his circiter LXXX interfectis,
reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra
se receperunt.

38. His rebus gestis Domitius, sperans Scipionem
ad pugnam elici posse, simulavit sese angustiis rei
frumentariae adductum castra movere, vasisque mi-
litari more conclamatis progressus milia passuum III
loco idoneo et occulto omnem exercitum equitatum-
2 que collocavit. Scipio ad sequendum paratus equitum
magnam partem ad explorandum iter Domitii et cogno-
3 scendum praemisit. Qui cum essent progressi, primae-
que turmae insidias intravissent, ex fremitu equorum
illata suspicione ad suos se recipere coeperunt, quique
hos sequebantur celerem eorum receptum conspicati
4 restiterunt. Nostri, cognitis insidiis, ne frustra reli-
quos exspectarent, duas nacti turmas (in his fuit M.
Opimius, praefectus equitum), omnes aut interfecerunt
aut captos ad Domitium deduxerunt.

39. Deductis orae maritimae praesidiis Caesar,
ut supra demonstratum est, III cohortes Orici op-
pidi tuendi causa reliquit isdemque custodiam na-
vium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat.
Huic officio oppidoque Manius Acilius legatus prae-
2 erat. Is naves nostras interiorem in portum post
oppidum reduxit et ad terram deligavit faucibusque

portus navem onerariam submersam obiecit et huic alteram coniunxit; super quam turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit et militibus complevit tuendamque ad omnes repentinos casus tradidit.

40. Quibus cognitis rebus Cn. Pompeius filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum venit submersamque navim remulco multisque contendens
funibus adduxit atque alteram navem, quae erat ad 2
custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiore pugnans loco integrosque semper defatigatis submittens et reliquis partibus simul ex terra scalis et classe moenia oppidi temptans, uti adversariorum
manus diduceret, labore et multitudine telorum 3
nostros vicit, deiectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, eam navem expugnavit,
eodemque tempore ex altera parte molem temptavit 4
naturalem obiectam, quae paene insulam oppidum effecerat, et IIII biremes subiectis scutulis impulsas vectibus in interiorem portum traduxit. Ita ex utraque parte naves longas aggressus, quae erant deligatae ad terram atque inanes, IIII ex his abduxit,
reliquas incendit. Hoc confecto negotio D. Laelium 5
ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide atque Amantia importari in oppidum
prohibebat. Ipse Lissum profectus naves onerarias 6
XXX a M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit; Lissum expugnare conatus defendentibus civibus Romanis, qui eius conventus erant, militibusque, quos praesidii causa miserat Caesar,

triduum moratus paucis in oppugnatione amissis re infecta inde discessit.

41. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus expugnato in itinere oppido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat, tertio die [in Macedoniam] ad Pompeium pervenit iuxtaque eum castra posuit et postridie eductis omnibus copiis acie instructa decer-
2 nendi potestatem Pompeio fecit. Ubi illum suis locis se tenere animadvertit, reducto in castra exercitu
3 aliud sibi consilium capiendum existimavit. Itaque postero die omnibus copiis magno circuitu difficili angustoque itinere Dyrrhachium profectus est sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum totiusque belli
4 apparatum eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans eius consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariae compulsum discessisse existimabat; postea per exploratores certior factus postero die castra movit, breviore itinere se occurrere ei posse sperans.
5 Quod fore suspicatus Caesar militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso mane Dyrrhachium venit, cum primum agmen Pompei procul cerneretur, atque ibi castra posuit.

42. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio edito loco, qui appellatur Petra aditumque habet navibus mediocrem atque eas a quibusdam protegit ventis,
2 castra communit. Eo partem navium longarum con-

venire, frumentum commeatumque ab Asia atque
omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat.
Caesar longius bellum ductum iri existimans et de 3
Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia
omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesque
ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat,
morabantur, in Epirum rei frumentariae causa Q.
Tillium et L. Canuleium legatum misit, quodque 4
hae regiones aberant longius, locis certis horrea
constituit vecturasque frumenti finitimis civitatibus
descripsit. Item Lisso Parthinisque et omnibus 5
castellis quod esset frumenti conquiri iussit. Id
erat perexiguum cum ipsius agri natura, quod sunt
loca aspera ac montuosa ac plerumque frumento
utuntur importato, tum quod Pompeius haec pro-
viderat et superioribus diebus praedae loco Par-
thinos habuerat frumentumque omne conquisitum
spoliatis effossisque eorum domibus per equites com-
portarat.

43. Quibus rebus cognitis Caesar consilium capit
ex loci natura. Erant enim circum castra Pompei
permulti editi atque asperi colles. Hos primum prae-
sidiis tenuit castellaque ibi communit. Inde, ut loci 2
cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum
perducta munitione circumvallare Pompeium instituit,
haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur
quodque Pompeius multitudine equitum valebat, quo
minore periculo undique frumentum commeatumque
exercitui supportare posset, simul, uti pabulatione 3
Pompeium prohiberet equitatumque eius ad rem
gerendam inutilem efficeret, tertio, ut auctoritatem 4

qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret, cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri neque audere proelio dimicare.

44. Pompeius neque a mari Dyrrhachioque dis-
cedere volebat, quod omnem apparatum belli, tela,
arma, tormenta ibi collocaverat frumentumque exer-
citui navibus supportabat, neque munitiones Cae-
saris prohibere poterat, nisi proelio decertare vellet;
2 quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Re-
linquebatur, ut extremam rationem belli sequens
quam plurimos colles occuparet et quam latissimas
regiones praesidiis teneret Caesarisque copias, quam
3 maxime posset, distineret; idque accidit. Ca-
stellis enim XXIIII effectis XV milia passuum circu-
itu amplexus hoc spatio pabulabatur; multaque
erant intra eum locum manu sata, quibus interim
4 iumenta pasceret. Atque ut nostri perpetua muni-
tione providebant [perducta ex castellis in proxima
castella], ne quo loco erumperent Pompeiani ac no-
stros post tergum adorirentur [timebant], ita illi inte-
riore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quem
locum nostri intrare atque ipsos a tergo circumvenire
5 possent. Sed illi operibus vincebant, quod et numero
militum praestabant et interiore spatio minorem
6 circuitum habebant. Cumque erant loca Caesari
capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis et
dimicare non constituerat, tamen suis locis sagit-
tarios funditoresque mittebat, quorum magnum ha-
7 bebat numerum, multique ex nostris vulnerabantur,
magnusque incesserat timor sagittarum, atque omnes

fere milites aut ex coactis aut ex centonibus aut ex
coriis tunicas aut tegimenta fecerant, quibus tela
vitarent.

45. In occupandis praesidiis magna vi uterque
nitebatur: Caesar, ut quam angustissime Pompeium
contineret; Pompeius, ut quam plurimos colles quam
maximo circuitu occuparet, crebraque ob eam causam
proelia fiebant. In his cum legio Caesaris nona prae- 2
sidium quoddam occupavisset et munire coepisset,
huic loco propinquum et contrarium collem Pompeius
occupavit nostrosque opere prohibere coepit et, cum 3
una ex parte prope aequum aditum haberet, primum
sagittariis funditoribusque circumiectis, postea levis
armaturae magna multitudine missa tormentisque
prolatis munitiones impediebat; neque erat facile
nostris uno tempore propugnare et munire. Caesar, 4
cum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, re-
cipere se iussit et loco excedere. Erat per declive
receptus. Illi autem hoc acrius instabant neque re- 5
gredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians 6
apud suos Pompeius dixisse: non recusare se, quin
nullius usus imperator existimaretur, si sine maximo
detrimento legiones Caesaris sese recepissent inde,
quo temere essent progressae.

46. Caesar receptui suorum timens crates ad
extremum tumulum contra hostem proferri et adversas
locari, intra has mediocri latitudine fossam tectis
militibus obduci iussit locumque in omnes partes
quam maxime impediri. Ipse idoneis locis fundi- 2
tores instruxit, ut praesidio nostris se recipientibus

3 essent. His rebus comparatis legionem reduci iussit.
Pompeiani hoc insolentius atque audacius nostros
premere et instare coeperunt cratesque pro munitione
obiectas propulerunt, ut fossas transcenderent.
4 Quod cum animadvertisset Caesar, veritus, ne non
reducti, sed reiecti viderentur, maiusque detrimentum
caperetur, a medio fere spatio suos per Antonium,
qui ei legioni praeerat, cohortatus tuba signum
5 dari atque in hostes impetum fieri iussit. Milites
legionis VIIII. subito conspirati pila coniecerunt et ex
inferiore loco adversus clivum incitati cursu prae-
cipites Pompeianos egerunt et terga vertere coëge-
runt; quibus ad recipiendum crates deiectae lon-
guriique obiecti et institutae fossae magno impedi-
6 mento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant
sine detrimento discedere, compluribus interfectis v
omnino suorum amissis quietissime se receperunt
pauloque citra eum locum aliis comprehensis collibus
munitiones perfecerunt.

47. Erat nova et inusitata belli ratio cum tot
castellorum numero tantoque spatio et tantis muni-
tionibus et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis
2 rebus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt,
perculsos atque infirmos hostes adorti aut proelio
superatos aut aliqua offensione permotos continu-
erunt, cum ipsi numero equitum militumque prae-
starent; causa autem obsidionis haec fere esse con-
3 suevit, ut frumento hostes prohiberent. At tum in-
tegras atque incolumes copias Caesar inferiore mili-
tum numero continebat, cum illi omnium rerum
4 copia abundarent; cotidie enim magnus undique

navium numerus conveniebat, quae commeatum supportarent, neque ullus flare ventus poterat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberent. Ipse 5
autem consumptis omnibus longe lateque frumentis summis erat in angustiis. Sed tamen haec singulari patientia milites ferebant. Recordabantur enim eadem 6
se superiore anno in Hispania perpessos labore et patientia maximum bellum confecisse, meminerant ad Alesiam magnam se inopiam perpessos, multo etiam maiorem ad Avaricum, maximarum gentium victores discessisse. Non, illis hordeum cum da- 7
retur, non legumina recusabant; pecus vero, cuius rei summa erat ex Epiro copia, magno in honore habebant.

48. Est autem genus radicis inventum ab iis, qui fuerant . . . val . . . eribus, quod appellatur chara, quod admixtum lacte multum inopiam levabat. Id ad similitudinem panis efficiebant. Eius erat magna copia. Ex hoc effectos panes, cum in collo- 2
quiis Pompeiani famem nostris obiectarent, vulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent.

49. Iamque frumenta maturescere incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant; crebraeque voces 2
militum in vigiliis colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus victuros, quam Pompeium e manibus dimissuros. Libenter etiam ex perfugis 3
cognoscebant equos eorum tolerari, reliqua vero iumenta interisse; uti autem ipsos valetudine non bona, cum angustiis loci et odore taetro ex multitudine cadaverum et cotidianis laboribus insuetos

4 operum, tum aquae summa inopia affectos. Omnia
enim flumina atque omnes rivos, qui ad mare per-
tinebant, Caesar aut averterat aut magnis operibus
obstruxerat, atque ut erant loca montuosa et ad
specus angustiae vallium, has sublicis in terram
demissis praesaepserat terramque aggesserat, ut
5 aquam contineret. Itaque illi necessario loca sequi
demissa ac palustria et puteos fodere cogebantur
atque hunc laborem ad cotidiana opera addebant;
qui tamen fontes a quibusdam praesidiis aberant
6 longius et celeriter aestibus exarescebant. At Cae-
saris exercitus optima valetudine summaque aquae
copia utebatur, tum commeatus omni genere praeter
frumentum abundabat; quibus cotidie melius sub-
esse tempus maioremque spem maturitate frumentorum
proponi videbant.

50. In novo genere belli novae ab utrisque
bellandi rationes reperiebantur. Illi, cum animad-
vertissent ex ignibus nocte cohortes nostras ad
munitiones excubare, silentio aggressi universi intra
multitudinem sagittas coniciebant et se confestim
2 ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri usu
docti haec reperiebant remedia, ut alio loco ignes
facerent . . . .

51. Interim certior factus P. Sulla, quem disce-
dens castris praefecerat Caesar, auxilio cohorti venit
cum legionibus duabus; cuius adventu facile sunt
2 repulsi Pompeiani. Neque vero conspectum aut im-
petum nostrorum tulerunt, primisque deiectis reliqui
se verterunt et loco cesserunt. Sed insequentes no-
stros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit.

At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, 3
bellum eo die potuisse finire. Cuius consilium repre- 4
hendendum non videtur. Aliae enim sunt legati
partes atque imperatoris: alter omnia agere ad
praescriptum, alter libere ad summam rerum con-
sulere debet. Sulla [a Caesare castris relictus] libe- 5
ratis suis hoc fuit contentus neque proelio decer-
tare voluit, quae res tamen fortasse aliquem reci-
peret casum, ne imperatorias sibi partes sumpsisse
videretur. Pompeianis magnam res ad receptum 6
difficultatem afferebat. Nam ex iniquo progressi
loco in summo constiterant; si per declive sese re- 7
ciperent, nostros ex superiore insequentes loco vere-
bantur; neque multum ad solis occasum temporis
supererat; spe enim conficiendi negotii prope in noc-
tem rem duxerant. Ita necessario atque ex tem- 8
pore capto consilio Pompeius tumulum quendam
occupavit, qui tantum aberat a nostro castello, ut
telum tormento missum adigi non posset. Hoc con-
sedit loco atque eum communivit omnesque ibi co-
pias continuit.

52. Eodem tempore duobus praeterea locis pu-
gnatum est: nam plura castella Pompeius pariter di-
stinendae manus causa temptaverat, ne ex proximis
praesidiis succurri posset. Uno loco Volcatius Tullus 2
impetum legionis sustinuit cohortibus tribus atque
eam loco depulit; altero Germani munitiones nostras
egressi compluribus interfectis sese ad suos incolumes
receperunt.

53. Ita uno die VI proeliis factis, tribus ad
Dyrrhachium, tribus ad munitiones, cum horum

omnium ratio haberetur, ad duorum milium numero
ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos cen-
2 turionesque complures (in eo fuit numero Valerius
Flaccus, L. filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat);
3 signaque sunt militaria sex relata. Nostri non am-
plius XX omnibus sunt proeliis desiderati. Sed in
castello nemo fuit omnino militum, quin vulnera-
retur, quattuorque ex una cohorte centuriones oculos
4 amiserunt. Et cum laboris sui periculique testimo-
nium afferre vellent, milia sagittarum circiter XXX
in castellum coniecta Caesari renumeraverunt, scu-
toque ad eum relato Scaevae centurionis inventa
5 sunt in eo foramina CXX. Quem Caesar, ut erat de
se meritus et de republica, donavit numûm milibus
CC atque ab octavis ordinibus ad primipilum se tra-
ducere pronuntiavit (eius enim opera castellum magna
6 ex parte conservatum esse constabat) cohortemque
postea duplici stipendio frumentoque, virtute spec-
tatiores militaribus quemque donis amplissime do-
navit.

54. Pompeius noctu magnis additis munitionibus
reliquis diebus turres exstruxit, et in altitudinem
pedum XV effectis operibus vineis eam partem ca-
2 strorum obtexit, et quinque intermissis diebus alteram
noctem subnubilam nactus obstructis omnibus *rebus*
castrorum portis et ad impediendum obiectis tertia
inita vigilia silentio exercitum eduxit et se in anti-
quas munitiones recepit.

56 [55]. Aetolia, Acarnania, Amphilochis per
Cassium Longinum et Calvisium Sabinum, ut de-
monstravimus, receptis temptandam sibi Achaiam

ac paulo longius progrediendum existimabat Caesar. Itaque eo Calenum misit eique Sabinum et Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito adventu 2 Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, Or- 3 chomenum voluntate ipsarum civitatium recepit, nonnullas urbes per vim expugnavit, reliquas civitates circummissis legationibus amicitia Caesari conciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus.

55 [56]. Omnibus deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare vellet, ut paene castris Pompei legiones subiceret; tantumque a vallo eius prima acies aberat, uti ne telo tormentove adici posset. Pompeius autem, ut famam opinionemque hominum 2 teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnis quidem instructus exercitus telis ex vallo abiectis protegi posset.

57. Haec cum in Achaia atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret, non oblitus pristini instituti Caesar mittit ad eum *A.* Clodium, suum atque illius familiarem, quem ab illo traditum initio et commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat litteras mandataque ad eum; 2 quorum haec erat summa: sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari vitio factum eorum, quos esse auctores eius rei voluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium

3 vererentur. Scipionem ea esse auctoritate, ut non solum libere quae probasset exponere, sed etiam ex magna parte compellere atque errantem regere posset; praeesse autem suo nomine exercitui, ut praeter auctoritatem vires quoque ad coërcendum
4 haberet. Quod si fecisset, quietem Italiae, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam
5 relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus reliquis ad colloquium non admittitur, castigato Scipione a Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus, infectaque re sese ad Caesarem recepit.

58. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret et pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus praemunivit castellaque his locis
2 posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit, paucis intermissis diebus rursum eum navibus ad se
3 intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo ut foliis ex arboribus strictis et teneris harundinum radicibus contusis equos alerent (frumenta enim, quae fuerant intra munitiones sata, consum-
4 pserant); cogebantur Corcyra atque Acarnania longo interiecto navigationis spatio pabulum supportare, quodque erat eius rei minor copia, hordeo adaugere
5 atque his rationibus equitatum tolerare. Sed postquam non modo hordeum pabulumque omnibus locis herbaeque desectae, sed etiam frons ex arboribus deficiebat, corruptis equis macie conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit.

59. Erant apud Caesarem in equitum numero Allobroges duo fratres, Raucillus et Egus, Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque
erat usus. His domi ob has causas amplissimos 2
magistratus mandaverat atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat agrosque in Gallia ex hostibus captos praemiaque rei pecuniariae magna
tribuerat locupletesque ex egentibus fecerat. Hi 3
propter virtutem non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur; sed freti amicitia Caesaris et stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos stipendiumque equitum fraudabant et praedam omnem domum avertebant.
Quibus illi rebus permoti universi Caesarem adierunt 4
palamque de eorum iniuriis sunt questi et ad cetera addiderunt falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent.

60. Caesar neque tempus illud animadversionis esse existimans et multa virtuti eorum concedens rem totam distulit; illos secreto castigavit, quod quaestui equites haberent, monuitque, ut ex sua amicitia omnia exspectarent et ex praeteritis suis
officiis reliqua sperarent. Magnam tamen haec res 2
illis offensionem et contemptionem ad omnes attulit, idque ita esse cum ex aliorum obiectationibus tum etiam ex domestico iudicio atque animi conscientia
intellegebant. Quo pudore adducti et fortasse non 3
se liberari, sed in aliud tempus reservari arbitrati discedere a nobis et novam temptare fortunam no-

4 vasque amicitias experiri constituerunt. Et cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum C. Volusenum interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cum munere aliquo per-
5 fugisse ad Pompeium viderentur; postquam id difficilius visum est neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, proinde ac suis satisfacere et fraudata restituere vellent, multis coëmptis equis ad Pompeium transierunt cum iis, quos sui consilii participes habebant.

61. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati et instructi liberaliter magnoque comitatu et multis iumentis venerant virique fortes habebantur et in honore apud Caesarem fuerant, quodque novum et praeter consuetudinem acciderat, omnia sua prae-
2 sidia circumduxit atque ostentavit. Nam ante id tempus nemo aut miles aut eques a Caesare ad Pompeium transierat, cum paene cotidie a Pompeio ad Caesarem perfugerent, vulgo vero universi in Epiro atque Aetolia conscripti milites earumque regionum
3 omnium, quae a Caesare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum non erat, seu quid a peritioribus rei militaris desiderari videbatur, temporibusque rerum et spatiis locorum, custodiarum varia diligentia animadversa, prout cuiusque eorum, qui negotiis praeerant, aut natura aut studium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt.

62. Quibus ille cognitis eruptionisque iam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegimenta galeis

milites ex viminibus facere atque aggerem iubet
comportare. His paratis rebus magnum numerum 2
levis armaturae et sagittariorum aggeremque omnem
noctu in scaphas et naves actuarias imponit et de
media nocte cohortes LX ex maximis castris prae-
sidiisque deductas ad eam partem munitionum ducit,
quae pertinebant ad mare longissimeque a maximis
castris Caesaris aberant. Eodem naves, quas de- 3
monstravimus, aggere et levis armaturae militibus
completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas
habebat, mittit et, quid a quoque fieri velit, prae-
cipit. Ad eas munitiones Caesar Lentulum Marcel- 4
linum quaestorem cum legione VIIII. positum habe-
bat. Huic, quod valetudine minus commoda utebatur,
Fulvium Postumum adiutorem submiserat.

63. Erat eo loco fossa pedum XV et vallum con-
tra hostem in altitudinem pedum X, tantundemque
eius valli agger in latitudinem patebat: ab eo in- 2
termisso spatio pedum DC alter conversus in con-
trariam partem erat vallus humiliore paulo muni-
tione. Hoc enim superioribus diebus timens Caesar, 3
ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo
loco fecerat vallum, ut, si ancipiti proelio dimica-
retur, posset resisti. Sed operum magnitudo et con- 4
tinens omnium dierum labor, quod milia passuum
in circuitu [munitionis] XVII erat complexus, perfi-
ciendi spatium non dabat. Itaque contra mare trans- 5
versum vallum, qui has duas munitiones coniungeret,
nondum perfecerat. Quae res nota erat Pompeio,
delata per Allobrogas perfugas, magnumque nostris
attulerat incommodum. Nam ut ad mare nostrae 6

cohortes nonae legionis excubuerant, accessere su-
bito prima luce Pompeiani [exercitus adventus ex-
stitit]; simul navibus circumvecti milites in exteriorem
vallum tela iaciebant, fossaeque aggere comple-
bantur, et legionarii interioris munitionis defensores
scalis admotis tormentis cuiusque generis telisque
terrebant, magnaque multitudo sagittariorum ab
7 utraque parte circumfundebatur. Multum autem ab
ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea
8 tegimenta galeis imposita defendebant. Itaque cum
omnibus rebus nostri premerentur atque aegre resi-
sterent, animadversum est vitium munitionis, quod
supra demonstratum est, atque inter duos vallos,
qua perfectum opus non erat, per mare navibus
expositi in aversos nostros impetum fecerunt atque
ex utraque munitione deiectos terga vertere coë-
gerunt.

64. Hoc tumultu nuntiato Marcellinus cohortes
subsidio nostris laborantibus submittit ex castris;
quae fugientes conspicatae neque illos suo adventu
confirmare potuerunt neque ipsae hostium impetum
2 tulerunt. Itaque quodcumque addebatur subsidio, id
corruptum timore fugientium terrorem et periculum
augebat; hominum enim multitudine receptus im-
3 pediebatur. In eo proelio cum gravi vulnere esset
affectus aquilifer et a viribus deficeretur, conspi-
catus equites nostros, 'hanc ego', inquit, 'et vivus
multos per annos magna diligentia defendi et nunc
4 moriens eadem fide Caesari restituo. Nolite, obsecro,
committere, quod ante in exercitu Caesaris non
accidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolu-

memque ad eum deferte.' Hoc casu aquila conser-
vatur omnibus primae cohortis centurionibus inter-
fectis praeter principem priorem.

65. Iamque Pompeiani magna caede nostrorum
castris Marcellini appropinquabant non mediocri ter-
rore illato reliquis cohortibus, et M. Antonius, qui 2
proximum locum praesidiorum tenebat, ea re nun-
tiata cum cohortibus XII descendens ex loco supe-
riore cernebatur. Cuius adventus Pompeianos com-
pressit nostrosque firmavit, ut se ex maximo timore
colligerent. Neque multo post Caesar significatione 3
per castella fumo facta, ut erat superioris temporis
consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex prae-
sidiis eodem venit. Qui cognito detrimento cum 4
animadvertisset Pompeium extra munitiones egres-
sum, secundum mare ut libere pabulari posset nec
minus aditum navibus haberet, commutata ratione
belli, quoniam propositum non tenuerat, castra iuxta
Pompeium munire iussit.

66. Qua perfecta munitione animadversum est
a speculatoribus Caesaris, cohortes quasdam, quod
instar legionis videretur, esse post silvam et in vetera
castra duci. Castrorum sic situs erat. Superioribus 2
diebus nona Caesaris legio, cum se obiecisset Pom-
peianis copiis atque opere, ut demonstravimus, cir-
cummuniret, castra eo loco posuit. Haec silvam 3
quandam contingebant neque longius a mari passibus
CCC aberant. Post mutato consilio quibusdam de cau- 4
sis Caesar paulo ultra eum locum castra transtulit,
paucisque intermissis diebus eadem Pompeius occu-
paverat et, quod eo loco plures erat legiones habi-

turus, relicto interiore vallo maiorem adiecerat mu-
5 nitionem. Ita minora castra inclusa maioribus ca-
6 stelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo
castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat
circiter passus CCCC, quo liberius a periculo milites
aquarentur. Sed is quoque mutato consilio quibus-
dam de causis, quas commemorari necesse non est,
7 eo loco excesserat. Ita complures dies manserant
castra; munitiones quidem omnes integrae erant.

67. Eo signa legionis illata speculatores Caesari
renuntiarunt. Hoc idem visum ex superioribus qui-
2 busdam castellis confirmaverunt. Is locus aberat a
novis Pompei castris circiter passus quingentos.
Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse
et cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in
opere cohortes duas, quae speciem munitionis prae-
3 berent; ipse diverso itinere quam potuit occultissime
reliquas cohortes, numero XXXIII, in quibus erat
legio nona multis amissis centurionibus deminutoque
militum numero, ad legionem Pompei castraque mi-
4 nora duplici acie eduxit. Neque eum prima opinio
fefellit. Nam et pervenit prius, quam Pompeius sen-
tire posset, et tametsi erant munitiones castrorum
magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter
5 aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. Erat
obiectus portis ericius. Hic paulisper est pugnatum,
cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defen-
derent, fortissime Tito Pulione, cuius opera proditum
exercitum C. Antoni demonstravimus, eo loco pro-
6 pugnante. Sed tamen nostri virtute vicerunt exciso-
que ericio primo in maiora castra, post etiam in

castellum, quod erat inclusum maioribus castris, ir-
ruperunt et, quod eo pulsa legio sese receperat,
nonnullos ibi repugnantes interfecerunt.

68. Sed fortuna, quae plurimum potest cum in
reliquis rebus tum praecipue in bello, parvis mo-
mentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum
accidit. Munitionem, quam pertinere a castris ad 2
flumen supra demonstravimus, dextri Caesaris cor-
nus cohortes ignorantia loci sunt secutae, cum por-
tam quaererent castrorumque eam munitionem esse
arbitrarentur. Quod cum esset animadversum con- 3
iunctam esse flumini, prorutis munitionibus defen-
dente nullo transcenderunt, omnisque noster equi-
tatus eas cohortes est secutus.

69. Interim Pompeius hac satis longa interiecta
mora et re nuntiata v legiones ab opere deductas
subsidio suis duxit, eodemque tempore equitatus
eius nostris equitibus appropinquabat, et acies in-
structa a nostris, qui castra occupaverant, cerne-
batur, omniaque sunt subito mutata. Legio Pom- 2
peiana celeris spe subsidii confirmata ab decumana
porta resistere conabatur atque ultro in nostros
impetum faciebat. Equitatus Caesaris, quod angusto
itinere per aggeres ascendebat, receptui suo timens
initium fugae faciebat. Dextrum cornu, quod erat 3
a sinistro seclusum, terrore equitum animadverso,
ne intra munitionem opprimeretur, ea parte, quam
proruerat, sese recipiebat, ac plerique ex his, ne in
angustias inciderent, ex x pedum munitione se in
fossas praecipitabant, primisque oppressis reliqui
per horum corpora salutem sibi atque exitum parie-

4 bant. Sinistro cornu milites, cum ex vallo Pompeium adesse et suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, cum extra et intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptu sibi consulebant, omniaque erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo ut, cum Caesar signa fugientium manu prenderet et consistere iuberet, alii admissis equis eundem cursum confugerent, alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret.

70. His tantis malis haec subsidia succurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, quod haec praeter spem acciderant eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos conspexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat, equitesque eius angustiis [portis] atque his ab Caesaris militibus occupatis ad
2 insequendum tardabantur. Ita parvae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim a castris ad flumen perductae expugnatis iam castris Pompei propriam expeditamque Caesaris victoriam interpellaverunt, eadem res celeritate insequentium tardata nostris salutem attulit.

71. Duobus his unius diei proeliis Caesar desideravit milites DCCCCLX et * notos equites Romanos [Fleginatem] Tuticanum Gallum, senatoris filium, C. Fleginatem Placentia, A. Granium Puteolis, M. Sacrativirum Capua, tribunos militum et centuriones
3 XXXII; sed horum omnium pars magna in fossis munitionibusque et fluminis ripis oppressa suorum in terrore ac fuga sine ullo vulnere interiit; signa-

que sunt militaria amissa XXXII. Pompeius eo proelio 3
imperator est appellatus, [hoc nomen obtinuit] atque
ita se postea salutari passus neque in litteris scri-
bere est solitus, neque in fascibus insignia laureae
praetulit. At Labienus, cum ab eo impetravisset, ut 4
sibi captivos tradi iuberet, omnes productos osten-
tationis, ut videbatur, causa, quo maior perfugae
fides haberetur, commilitones appellans et magna
verborum contumelia interrogans, solerentne vete-
rani milites fugere, in omnium conspectu interfecit.

72. His rebus tantum fiduciae ac spiritus Pom-
peianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent,
sed vicisse iam viderentur. Non illi paucitatem no- 2
strorum militum, non iniquitatem loci atque angustias
praeoccupatis castris et ancipitem terrorem intra
extraque munitiones, non abscisum in duas partes
exercitum, cum altera alteri auxilium ferre non pos-
set, causae fuisse cogitabant. Non ad haec addebant 3
non concursu acri facto, non proelio dimicatum,
sibique ipsos multitudine atque angustiis maius
attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent.
Non denique communes belli casus recordabantur, 4
quam parvulae saepe causae vel falsae suspicionis
vel terroris repentini vel obiectae religionis magna
detrimenta intulissent, quotiens vel ducis vitio vel
culpa tribuni in exercitu esset offensum; sed,
proinde ac si virtute vicissent, neque ulla com- 5
mutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum
fama ac litteris victoriam eius diei concelebra-
bant.

73. Caesar a superioribus consiliis depulsus
omnem sibi commutandam belli rationem existi-
mavit. Itaque uno tempore praesidiis omnibus de-
ductis et oppugnatione dimissa coactoque in unum
locum exercitu contionem apud milites habuit hor-
2 tatusque est, ne ea, quae accidissent, graviter fer-
rent neve his rebus terrerentur multisque secundis
proeliis unum adversum et id mediocre opponerent.
3 Habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine ali-
quo vulnere cepissent, quod duas Hispanias bellico-
sissimorum hominum peritissimis atque exercitatis-
simis ducibus pacavissent, quod finitimas frumen-
tariasque provincias in potestatem redegissent; de-
nique recordari debere, qua felicitate inter medias
hostium classes oppletis non solum portibus, sed
etiam litoribus omnes incolumes essent transportati.
4 Si non omnia caderent secunda, fortunam esse in-
dustria sublevandam. Quod esset acceptum detri-
menti, cuiusvis potius quam suae culpae debere
5 tribui. Locum se aequum ad dimicandum dedisse,
potitum esse hostium castris, expulisse ac superasse
pugnantes. Sed sive ipsorum perturbatio sive error
aliquis sive etiam fortuna partam iam praesentem-
que victoriam interpellavisset, dandam omnibus
operam, ut acceptum incommodum virtute sarcire-
6 tur. Quod si esset factum, *fore*, uti ad Gergoviam
contigisset, ut detrimentum in bonum verteret, at-
que qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio
offerrent.

74. Hac habita contione nonnullos signiferos
2 ignominia notavit ac loco movit. Exercitui quidem

omni tantus incessit ex incommodo dolor tantumque
studium infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni
aut centurionis imperium desideraret, et sibi quis-
que etiam poenae loco graviores imponeret labores,
simulque omnes arderent cupiditate pugnandi, cum
superioris etiam ordinis nonnulli ratione permoti
manendum eo loco et rem proelio committendam
existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus 3
perterritis confidebat spatiumque interponendum ad
recreandos animos putabat, *et* relictis munitionibus
magnopere rei frumentariae timebat.

75. Itaque nulla interposita mora sauciorum
modo et aegrorum habita ratione impedimenta omnia
silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit.
Haec conquiescere ante iter confectum vetuit. His
una legio missa praesidio est. His explicitis rebus 2
duas in castris legiones retinuit, reliquas de quarta
vigilia compluribus portis eductas eodem itinere
praemisit parvoque spatio intermisso, ut et militare
institutum servaretur, et quam serissime eius pro-
fectio cognosceretur conclamari iussit statimque
egressus et novissimum agmen consecutus celeriter
ex conspectu castrorum discessit. Neque vero Pom- 3
peius cognito consilio eius moram ullam ad inse-
quendum intulit; sed ea demum spectans, si itinere
impeditos perterritos deprehendere posset, exercitum
e castris eduxit equitatumque praemisit ad novis-
simum agmen demorandum, neque consequi potuit,
quod multum expedito itinere antecesserat Caesar.
Sed cum ventum esset ad flumen Genusum, quod 4
ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos

5 proelio detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit expeditosque antesignanos admiscuit CCCC; qui tantum profecerunt, ut equestri proelio commisso pellerent omnes compluresque interficerent ipsique incolumes se ad agmen reciperent.

76. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, traductoque exercitu flumen Genusum veteribus suis in castris contra Asparagium consedit militesque omnes intra vallum continuit equitatumque per causam pabulandi emissum confestim decumana porta in castra se recipere iussit.
2 Simili ratione Pompeius confecto eius diei itinere in suis veteribus castris ad Asparagium consedit. Eius milites, quod ab opere integris munitionibus vacabant, alii lignandi pabulandique causa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant magna parte impedimentorum et sarcinarum relicta, ad haec repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in con-
3 tubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis Caesar, quod fore providerat, meridiano fere tempore signo profectionis dato exercitum educit duplicatoque eius diei itinere VIII milia passuum ex eo loco procedit; quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

77. Postero die Caesar similiter praemissis prima nocte impedimentis de quarta vigilia ipse egreditur, ut, si qua esset imposita dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret.
2 Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus atque impedi-

tissimis itineribus nullum acciperet incommodum.
Pompeius primi diei mora illata et reliquorum die- 3
rum frustra labore suscepto, cum se magnis itine-
ribus extenderet et praegressos consequi cuperet,
quarto die finem sequendi fecit atque aliud sibi
consilium capiendum existimavit.

78. Caesari ad saucios deponendos, stipendium
exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium
urbibus relinquendum necesse erat adire Apolloniam.
Sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum 2
erat properanti necesse; timens Domitio, ne adventu
Pompei praeoccuparetur, ad eum omni celeritate
et studio incitatus ferebatur. Totius autem rei con- 3
silium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius
eodem contenderet, abductum illum a mari atque
ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, fru-
mento ac commeatu abstractum pari condicione
belli secum decertare cogeret; si in Italiam trans- 4
iret, coniuncto exercitu cum Domitio per Illyricum
Italiae subsidio proficisceretur; si Apolloniam Ori-
cumque oppugnare et se omni maritima ora exclu-
dere conaretur, obsesso Scipione necessario illum
suis auxilium ferre cogeret. Itaque praemissis nun- 5
tiis ad Cn. Domitium Caesar ei scripsit et, quid
fieri vellet, ostendit praesidioque Apolloniae cohor-
tibus IIII, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex
vulneribus aegri depositis, per Epirum atque Atha-
maniam iter facere coepit. Pompeius quoque de 6
Caesaris consilio coniectura iudicans ad Scipionem
properandum sibi existimabat: si Caesar iter illo
haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora

maritima Oricoque discedere nollet, quod legiones
equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus
copiis Domitium aggrederetur.

79. His de causis uterque eorum celeritati
studebat, et suis ut esset auxilio, et ad opprimen-
2 dos adversarios ne occasioni temporis deesset. Sed
Caesarem Apollonia a directo itinere averterat;
Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expe-
3 ditum habebat. Accessit etiam ex improviso aliud
incommodum, quod Domitius, qui dies complures
castris Scipionis castra collata habuisset, rei fru-
mentariae causa ab eo discesserat et Heracliam
[Senticam], quae est subiecta Candaviae, iter fecerat,
ut ipsa fortuna illum obicere Pompeio videretur.
4 Haec ad id tempus Caesar ignorabat. Simul a Pom-
peio litteris per omnes provincias civitatesque di-
missis proelio ad Dyrrhachium facto latius inflatius-
que multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat,
pulsum fugere Caesarem paene omnibus copiis
amissis; haec itinera infesta reddiderat, haec civi-
5 tates nonnullas ab eius amicitia avertebat. Quibus
accidit rebus, ut pluribus dimissi itineribus a Cae-
sare ad Domitium et a Domitio ad Caesarem nulla
6 ratione iter conficere possent. Sed Allobroges,
Raucilli atque Egi familiares, quos perfugisse ad
Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere
exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine,
quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati
cuncta, ut erant acta, exposuerunt et Caesaris pro-
7 fectionem et adventum Pompei docuerunt. A quibus
Domitius certior factus vix IIII horarum spatio an-

tecedens hostium beneficio periculum vitavit et ad Aeginium, quod est obiectum [oppositumque] Thessaliae, Caesari venienti occurrit.

80. Coniuncto exercitu Caesar Gomphos per-
venit, quod est oppidum primum Thessaliae venien-
tibus ab Epiro; quae gens paucis ante mensibus
ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus
facultatibus uteretur, praesidiumque ab eo militum
petierat. Sed eo fama iam praecurrerat, quam supra 2
docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis au-
xerat partibus. Itaque Androsthenes, praetor Thes- 3
saliae, cum se victoriae Pompei comitem esse mallet
quam socium Caesaris in rebus adversis, omnem ex
agris multitudinem servorum ac liberorum in oppi-
dum cogit portasque praecludit et ad Scipionem
Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio veni-
ant: se confidere munitionibus oppidi, si celeriter
succurratur; longinquam oppugnationem sustinere
non posse. Scipio discessu exercituum ab Dyrrhachio 4
cognito Larisam legiones adduxerat; Pompeius non-
dum Thessaliae appropinquabat. Caesar castris mu-
nitis scalas musculosque ad repentinam oppugnati-
onem fieri et crates parari iussit. Quibus rebus effectis 5
cohortatus milites docuit, quantum usum haberet ad
sublevandam omnium rerum inopiam potiri oppido
pleno atque opulento, simul reliquis civitatibus
huius urbis exemplo inferre terrorem et id fieri
celeriter, priusquam auxilia concurrerent. Itaque 6
usus singulari militum studio eodem, quo venerat,
die post horam nonam oppidum altissimis moenibus
oppugnare aggressus ante solis occasum expugnavit

et ad diripiendum militibus concessit statimque ab oppido castra movit et Metropolim venit, sic ut nuntios expugnati oppidi famamque antecederet.

81. Metropolitae primum eodem usi consilio
isdem permoti rumoribus portas clauserunt muros-
que armatis compleverunt; sed postea casu civitatis
Gomphensis cognito ex captivis, quos Caesar ad
murum producendos curaverat, portas aperuerunt.
2 Quibus diligentissime conservatis collata fortuna
Metropolitum cum casu Gomphensium nulla Thes-
saliae fuit civitas praeter Larisaeos, qui magnis
exercitibus Scipionis tenebantur, quin Caesari pare-
3 rent atque imperata facerent. Ille idoneum locum
in agris nactus, quia prope iam matura *frumenta*
erant, ibi adventum exspectare Pompei eoque omnem
belli rationem conferre constituit.

82. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam
pervenit contionatusque apud cunctum exercitum
suis agit gratias, Scipionis milites cohortatur, ut
parta iam victoria praedae ac praemiorum velint
esse participes, receptisque omnibus in una castra
legionibus suum cum Scipione honorem partitur
classicumque apud eum cani et alterum illi iubet
2 praetorium tendi. Auctis copiis Pompei duobusque
magnis exercitibus coniunctis pristina omnium con-
firmatur opinio, et spes victoriae augetur, adeo ut,
quicquid intercederet temporis, id morari reditum
3 in Italiam videretur, et si quando quid Pompeius
tardius aut consideratius faceret, unius esse nego-
tium diei, sed illum delectari imperio et consulares
praetoriosque servorum habere numero dicerent.

Iamque inter se palam de praemiis ac sacerdotiis 4 contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; magnaque inter eos in consilio 5 fuit controversia, oporteretne Lucili Hirri, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis praetoriis absentis rationem haberi, cum eius necessarii fidem implorarent Pompei, praestaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus videretur, reliqui, in labore pari ac periculo ne unus omnes antecederet, recusarent.

83. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompei confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acutius Rufus 2 apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello 3 confecto ternas tabellas dari ad iudicandum iis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo cen- 4 serent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. Postremo omnes aut de 5 honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant nec, quibus ratio-

nibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.

84. Re frumentaria praeparata confirmatisque militibus et satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proeliis intermisso, quo satis perspectum habere militum animum videretur, temptandum Caesar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. Itaque ex castris exercitum eduxit aciemque instruxit, primum suis locis pauloque a castris Pompei longius, continentibus vero diebus, ut progrederetur a castris suis collibusque Pompeianis aciem subiceret. Quae res in dies confirmatiorem eius exercitum efficiebat. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstravimus, servabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adulescentes atque expeditos ex antesignanis selectis [milites] ad pernicitatem armis inter equites proeliari iuberet, qui cotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equitum mille etiam apertioribus locis VII milium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent neque magnopere eorum multitudine terrerentur. Namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit atque unum Allobrogem ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam interfecit.

85. Pompeius, qui castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat semper, ut videbatur, exspectans, si iniquis locis Caesar se subiceret. Caesar nulla ratione ad pugnam elici

posse Pompeium existimans hanc sibi commodissimam belli rationem iudicavit, uti castra ex eo loco moveret semperque esset in itineribus, haec spectans, ut movendis castris pluribusque adeundis locis commodiore re frumentaria uteretur, simulque in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur et insolitum ad laborem Pompei exercitum cotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo 3
iam profectionis dato tabernaculisque detensis animadversum est paulo ante extra cotidianam consuetudinem longius a vallo esse aciem Pompei progressam, ut non iniquo loco posse dimicari videretur. Tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in 4
portis, 'differendum est' inquit, 'iter in praesentia nobis et de proelio cogitandum, sicut semper depoposcimus; animo simus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus'; confestimque expeditas copias educit.

86. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat proelio decertare. Namque etiam in consilio superioribus diebus dixerat, priusquam concurrerent acies, fore uti exercitus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique 2
admirati, 'scio me', inquit, 'paene incredibilem rem polliceri; sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis. Persuasi equi- 3
tibus nostris (idque mihi facturos confirmaverunt), ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur et circumventa ab tergo acie prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iace-

4 retur. Ita sine periculo legionum et paene sine
vulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non
5 est, cum tantum equitatu valeamus'. Simul denun-
tiavit, ut essent animo parati in posterum et, quo-
niam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitavis-
sent, ne usu manuque reliquorum opinionem fal-
lerent.

87. Hunc Labienus excepit et, cum Caesaris
copias despiceret, Pompei consilium summis laudi-
2 bus efferret, 'noli', 'inquit, 'existimare, Pompei, hunc
esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devi-
cerit. Omnibus interfui proeliis neque temere in-
3 cognitam rem pronuntio. Perexigua pars illius exer-
citus superest; magna pars deperiit, quod accidere
tot proeliis fuit necesse, multos autumni pestilentia
in Italia consumpsit, multi domum discesserunt,
4 multi sunt relicti in continenti. An non audistis ex
iis, qui per causam valetudinis remanserunt, cohortes
5 esse Brundisi factas? Hae copiae, quas videtis, ex
delectibus horum annorum in citeriore Gallia sunt
refectae, et plerique sunt ex coloniis Transpadanis.
Ac tamen quod fuit roboris duobus proeliis Dyrr-
6 hachinis interiit'. Haec cum dixisset, iuravit se nisi
victorem in castra non reversurum reliquosque, ut
idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius
idem iuravit; nec vero ex reliquis fuit quisquam,
7 qui iurare dubitaret. Haec cum facta sunt in con-
silio, magna spe et laetitia omnium discessum est;
ac iam animo victoriam praecipiebant, quod de re
tanta et a tam perito imperatore nihil frustra con-
firmari videbatur.

88. Caesar, cum Pompei castris appropinquasset,
ad hunc modum aciem eius instructam animadvertit.
Erant in sinistro cornu legiones duae traditae a
Caesare initio dissensionis ex senatusconsulto; qua-
rum una prima, altera tertia appellabatur. In eo
loco ipse erat Pompeius. Mediam aciem Scipio cum 2
legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio coniuncta
cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio
docuimus, in dextro cornu erant collocatae. Has
firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reli-
quas inter aciem mediam cornuaque interiecerat 3
numeroque cohortes CX expleverat. Haec erant milia 4
XLV, evocatorum circiter duo, quae ex beneficiariis
superiorum exercituum ad eum convenerant; quae
tota acie disperserat. Reliquas cohortes VII castris
propinquisque castellis praesidio disposuerat. Dex-
trum cornu eius rivus quidam impeditis ripis mu- 5
niebat; quam ob causam cunctum equitatum, sa-
gittarios funditoresque omnes sinistro cornu obie-
cerat.

89. Caesar superius institutum servans deci-
mam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro
collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis proeliis vehe-
menter attenuata, et huic sic adiunxit octavam, ut
paene unam ex duabus efficeret, atque alteram alteri
praesidio esse iusserat. Cohortes in acie LXXX con- 2
stitutas habebat, quae summa erat milium XXII;
cohortes II castris praesidio reliquerat. Sinistro
cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn.
Domitium praeposuerat. Ipse contra Pompeium 3
constitit. Simul his rebus animadversis, quas de-

monstravimus, timens, ne a multitudine equitum dex-
trum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie
singulas cohortes detraxit atque ex his quartam in-
stituit equitatuique opposuit et, quid fieri vellet,
ostendit monuitque eius diei victoriam in earum
4 cohortium virtute constare. Simul tertiae aciei toti-
que exercitui imperavit, ne iniussu suo concurreret:
se, cum id fieri vellet, vexillo signum daturum.

90. Exercitum cum militari more ad pugnam
cohortaretur suaque in eum perpetui temporis officia
2 praedicaret, imprimis commemoravit: testibus se
militibus uti posse, quanto studio pacem petisset;
quae per Vatinium in colloquiis, quae per Aulum
Clodium cum Scipione egisset, quibus modis ad
Oricum cum Libone de mittendis legatis conten-
3 disset. Neque se umquam abuti militum sanguine
neque rempublicam alterutro exercitu privare voluisse.
4 Hac habita oratione exposcentibus militibus et studio
pugnae ardentibus tuba signum dedit.

91. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cae-
saris, qui superiore anno apud eum primum pilum
in legione x. duxerat, vir singulari virtute. Hic
signo dato, 'sequimini me', inquit, 'manipulares mei
qui fuistis, et vestro imperatori quam constituistis
2 operam date. Unum hoc proelium superest; quo
confecto et ille suam dignitatem et nos nostram
3 libertatem recuperabimus'. Simul respiciens Cae-
sarem, 'faciam', inquit, 'hodie, imperator, ut aut
vivo mihi aut mortuo gratias agas'. Haec cum
dixisset, primus ex dextro cornu procucurrit, atque

eum electi milites circiter CXX voluntarii eiusdem
centuriae sunt prosecuti.

92. Inter duas acies tantum erat relictum spatii,
ut satis esset ad concursum utriusque exercitus.
Sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impe-
tum exciperent neve se loco moverent aciemque
eius distrahi paterentur; idque admonitu C. Triarii 2
fecisse dicebatur, ut primus excursus visque militum
infringeretur aciesque distenderetur, atque in suis
ordinibus dispositi dispersos adorirentur; leviusque
casura pila sperabat in loco retentis militibus, quam
si ipsi immissis telis occurrissent, simul fore, ut
duplicato cursu Caesaris milites exanimarentur et
lassitudine conficerentur. Quod nobis quidem nulla 3
ratione factum a Pompeio videtur, propterea quod
est quaedam animi incitatio atque alacritas natura-
liter innata omnibus, quae studio pugnae incenditur;
hanc non reprimere, sed augere imperatores debent;
neque frustra antiquitus institutum est, ut signa un-
dique concinerent clamoremque universi tollerent;
quibus rebus et hostes terreri et suos incitari existi-
maverunt.

93. Sed nostri milites dato signo cum infestis
pilis procucurrissent atque animum advertissent non
concurri a Pompeianis, usu periti ac superioribus
pugnis exercitati sua sponte cursum represserunt et
ad medium fere spatium constiterunt, ne consumptis
viribus appropinquarent, parvoque intermisso tem-
poris spatio ac rursus renovato cursu pila miserunt
celeriterque, ut erat praeceptum a Caesare, gladios
strinxerunt. Neque vero Pompeiani huic rei de- 2

fuerunt. Nam et tela missa exceperunt et impetum
legionum tulerunt et ordines conservarunt pilisque
3 missis ad gladios redierunt. Eodem tempore equites
ab sinistro Pompei cornu, ut erat imperatum, uni-
versi procucurrerunt, omnisque multitudo sagitta-
riorum se profudit. Quorum impetum noster equi-
tatus non tulit, sed paulatim loco motus cessit,
equitesque Pompei hoc acrius instare et se turmatim
explicare aciemque nostram a latere aperto circumire
4 coeperunt. Quod ubi Caesar animadvertit, quartae
aciei, quam instituerat sex cohortium, dedit signum.
5 Illi celeriter procucurrerunt infestisque signis tanta
vi in Pompei equites impetum fecerunt, ut eorum
nemo consisteret, omnesque conversi non solum
loco excederent, sed protinus incitati fuga montes
altissimos peterent. Quibus submotis omnes sagit-
tarii funditoresque destituti inermes sine praesidio
6 interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum
cornu pugnantibus etiam tum ac resistentibus in
acie Pompeianis circumierunt eosque a tergo sunt
adorti.

94. Eodem tempore tertiam aciem Caesar, quae
quieta fuerat et se ad id tempus loco tenuerat,
2 procurrere iussit. Ita cum recentes atque integri
defessis successissent, alii autem a tergo adorirentur,
sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi
3 terga verterunt. Neque vero Caesarem fefellit, quin
ab iis cohortibus, quae contra equitatum in quarta
acie collocatae essent, initium victoriae oriretur, ut
4 ipse in cohortandis militibus pronuntiaverat. Ab
his enim primum equitatus est pulsus, ab isdem

factae caedes sagittariorum ac funditorum, ab isdem
acies Pompeiana a sinistra parte [erant] circumita
atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equi- 5
tatum suum pulsum vidit atque eam partem, cui
maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis
quoque diffisus acie excessit protinusque se in castra
equo contulit et iis centurionibus, quos in statione 6
ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites
exaudirent, 'tuemini', inquit, 'castra et defendite di-
ligenter, si quid durius acciderit. Ego reliquas por-
tas circumeo et castrorum praesidia confirmo'. Haec
cum dixisset, se in praetorium contulit summae rei 7
diffidens et tamen eventum exspectans.

95. Caesar Pompeianis ex fuga intra vallum
compulsis nullum spatium perterritis dare oportere
existimans milites cohortatus est, ut beneficio for-
tunae uterentur castraque oppugnarent. Qui, etsi
magno aestu (nam ad meridiem res erat perducta),
tamen ad omnem laborem animo parati imperio
paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio 2
erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam
acrius a Thracibus barbarisque auxiliis. Nam qui 3
acie refugerant milites, et animo perterriti et lassi-
tudine confecti, missis plerique armis signisque mili-
taribus, magis de reliqua fuga quam de castrorum
defensione cogitabant. Neque vero diutius, qui in 4
vallo constiterant, multitudinem telorum sustinere
potuerunt, sed confecti vulneribus locum reliquerunt,
protinusque omnes ducibus usi centurionibus tribu-
nisque militum in altissimos montes, qui ad castra
pertinebant, confugerunt.

96. In castris Pompei videre licuit trichilas
structas, magnum argenti pondus expositum, recen-
tibus caespitibus tabernacula constrata, Lucii etiam
Lentuli et nonnullorum tabernacula protecta edera,
multaque praeterea, quae nimiam luxuriam et vic-
toriae fiduciam designarent, ut facile existimari pos-
set nihil eos de eventu eius diei timuisse, qui non
2 necessarias conquirerent voluptates. At hi miserrimo
ac patientissimo exercitu Caesaris luxuriem obicie-
bant, cui semper omnia ad necessarium usum de-
3 fuissent. Pompeius, iam cum intra vallum nostri
versarentur, equum nactus, detractis insignibus im-
peratoris, decumana porta se ex castris eiecit pro-
4 tinusque equo citato Larisam contendit. Neque ibi
constitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga
nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu
equitum XXX ad mare pervenit navemque frumen-
tariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens tan-
tum se opinionem fefellisse, ut, a quo genere ho-
minum victoriam sperasset, ab eo initio fugae facto
paene proditus videretur.

97. Caesar castris potitus a militibus contendit,
ne in praeda occupati reliqui negotii gerendi facul-
2 tatem dimitterent. Qua re impetrata montem opere
circummunire instituit. Pompeiani, quod is mons
erat sine aqua, diffisi ei loco relicto monte universi
iugis eius Larisam versus se recipere coeperunt.
3 Qua re animadversa Caesar copias suas divisit par-
temque legionum in castris Pompei remanere iussit,
partem in sua castra remisit, IIII secum legiones
duxit commodioreque itinere Pompeianis occurrere

coepit et progressus milia passuum VI aciem in-
struxit. Qua re animadversa Pompeiani in quodam 4
monte constiterunt. Hunc montem flumen sublue-
bat. Caesar milites cohortatus, etsi totius diei conti-
nenti labore erant confecti noxque iam suberat, ta-
men munitione flumen a monte seclusit, ne noctu
aquari Pompeiani possent. Quo perfecto opere illi 5
de deditione missis legatis agere coeperunt. Pauci
ordinis senatorii, qui se cum iis coniunxerant, nocte
fuga salutem petiverunt.

98. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte
consederant, ex superioribus locis in planiciem de-
scendere atque arma proicere iussit. Quod ubi sine 2
recusatione fecerunt passisque palmis proiecti ad
terram flentes ab eo salutem petiverunt, consolatus
consurgere iussit et pauca apud eos de lenitate sua
locutus, quo minore essent timore, omnes conser-
vavit militibusque suis commendavit, ne qui eorum
violaretur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita 3
diligentia ex castris sibi legiones alias occurrere et
eas, quas secum duxerat, in vicem requiescere
atque in castra reverti iussit eodemque die Larisam
pervenit.

99. In eo proelio non amplius CC milites desi-
deravit, sed centuriones, fortes viros, circiter XXX
amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans
Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio
in os adversum coniecto. Neque id fuit falsum, 2
quod ille in pugnam proficiscens dixerat. Sic enim
Caesar existimabat, eo proelio excellentissimam vir-
tutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum

3 indicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter milia XV
cecidisse videbantur, sed in deditionem venerunt
amplius milia XXIIII (namque etiam cohortes, quae
praesidio in castellis fuerant, sese Sullae dediderunt),
multi praeterea in finitimas civitates refugerunt;
4 signaque militaria ex proelio ad Caesarem sunt re-
lata CLXXX et aquilae VIIII. L. Domitius ex castris
in montem refugiens, cum vires eum lassitudine de-
fecissent, ab equitibus est interfectus.

100. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad
Brundisium venit eademque ratione, qua factum a
Libone antea demonstravimus, insulam obiectam
2 portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brun-
disio praeerat, tectis instructisque scaphis elicuit
naves Laelianas atque ex his longius productam
unam quinqueremem et minores duas in angustiis
portus cepit, itemque per equites dispositos aqua
3 prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore
anni commodiore usus ad navigandum onerariis na-
vibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis suppor-
4 tabat, neque a proposito deterrebatur neque ante
proelium in Thessalia factum cognitum aut ignominia
amissarum navium aut necessariarum rerum inopia
ex portu insulaque expelli potuit.

101. Isdem fere temporibus Cassius cum classe
Syrorum et Phoenicum et Cilicum in Siciliam venit,
et cum esset Caesaris classis divisa in duas partes,
dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone
ad fretum, dimidiae M. Pomponius ad Messanam,
prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam
2 Pomponius de eius adventu cognosceret, perturba-

tumque eum nactus nullis custodiis neque ordinibus
certis, magno vento et secundo completas onerarias
naves taeda et pice et stupa reliquisque rebus, quae
sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit
atque omnes naves incendit XXXV, e quibus erant
XX constratae. Tantusque eo facto timor incessit, 3
ut, cum esset legio praesidio Messanae, vix oppi-
dum defenderetur, et nisi eo ipso tempore quidam
nuntii de Caesaris victoria per dispositos equites
essent allati, existimabant plerique futurum fuisse,
uti amitteretur. Sed opportunissime nuntiis allatis 4
oppidum est defensum; Cassiusque ad Sulpicianam
inde classem profectus est Vibonem, applicatisque
nostris ad terram navibus [propter eundem timorem]
pari atque antea ratione [egerat] secundum nactus
ventum onerarias naves [circiter XL] praeparatas ad
incendium immisit, et flamma ab utroque cornu
comprensa naves sunt combustae quinque. Cumque 5
ignis magnitudine venti latius serperet, milites, qui
ex veteribus legionibus erant relicti praesidio navi-
bus ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt,
sed sua sponte naves conscenderunt et a terra sol-
verunt impetuque facto in Cassianam classem quin-
queremes duas, in quarum altera erat Cassius, cepe-
runt; sed Cassius exceptus scapha refugit; prae-
terea duae sunt deprensae triremes. Neque multo 6
post de proelio facto in Thessalia cognitum est, ut
ipsis Pompeianis fides fieret; nam ante id tempus
fingi a legatis amicisque Caesaris arbitrabantur.
Quibus rebus cognitis ex his locis Cassius cum
classe discessit.

102. Caesar omnibus rebus relictis persequen-
dum sibi Pompeium existimavit, quascumque in
partes se ex fuga recepisset, ne rursus copias com-
parare alias et bellum renovare posset, et quantum-
cumque itineris equitatu efficere poterat, cotidie pro-
grediebatur legionemque unam minoribus itineribus
2 subsequi iussit. Erat edictum Pompei nomine Am-
phipoli propositum, uti omnes eius provinciae iu-
niores, Graeci civesque Romani, iurandi causa con-
3 venirent. Sed utrum avertendae suspicionis causa
Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris
fugae consilium occultaret, an novis delectibus, si
nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, exi-
4 stimari non poterat. Ipse ad ancoram una nocte
constitit et vocatis ad se Amphipoli hospitibus et
pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito
Caesaris adventu, ex eo loco discessit et Mytilenas
5 paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus
navibusque aliis additis actuariis in Ciliciam atque
6 inde Cyprum pervenit. Ibi cognoscit consensu om-
nium Antiochensium civiumque Romanorum, qui
illic negotiarentur, arcem captam esse excludendi
sui causa nuntiosque dimissos ad eos, qui se ex
fuga in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne
Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum
7 capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui
superiore anno consul fuerat, et P. Lentulo con-
sulari ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui cum
ex fuga Pompeium sequerentur atque in insulam
venissent, oppido ac portu recepti non erant mis-
sisque ad eos nuntiis, ut ex his locis discederent

contra voluntatem suam naves solverunt. Iamque 8
de Caesaris adventu fama ad civitates perferebatur.

103. Quibus cognitis rebus Pompeius deposito
adeundae Syriae consilio pecunia societatis sublata
et a quibusdam privatis sumpta et aeris magno pon-
dere ad militarem usum in naves imposito duobus-
que milibus hominum armatis, partim quos ex fa-
miliis societatum delegerat, partim a negotiatoribus
coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem
idoneos existimabat, Pelusium pervenit. Ibi casu rex 2
erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copiis cum sorore
Cleopatra bellum gerens, quam paucis ante mensibus
per suos propinquos atque amicos regno expulerat;
castraque Cleopatrae non longo spatio ab eius ca-
stris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro 3
hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur
atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui 4
ab eo missi erant, confecto legationis officio libe-
rius cum militibus regis colloqui coeperunt eosque
hortari, ut suum officium Pompeio praestarent,
neve eius fortunam despicerent. In hoc erant 5
numero complures Pompei milites, quos ex eius
exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam
traduxerat belloque confecto apud Ptolemaeum, pa-
trem pueri, reliquerat.

104. His tunc cognitis rebus amici regis, qui propter aetatem eius in procuratione erant regni, sive timore adducti, ut postea praedicabant, sollicitato exercitu regio ne Pompeius Alexandriam Aegyptumque occuparet, sive despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt,

his, qui erant ab eo missi, palam liberaliter respon-
2 derunt eumque ad regem venire iusserunt; ipsi clam
consilio inito Achillam, praefectum regium, singulari
hominem audacia, et L. Septimium, tribunum mili-
3 tum, ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his
liberaliter ipse appellatus et quadam notitia Septimii
productus, quod bello praedonum apud eum ordi-
nem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum
paucis suis: ibi ab Achilla et Septimio interficitur.
Item L. Lentulus comprehenditur ab rege et in cu-
stodia necatur.

105. Caesar, cum in Asiam venisset, reperiebat
T. Ampium conatum esse pecunias tollere Epheso
ex fano Dianae eiusque rei causa senatores omnes
ex provincia evocasse, ut his testibus in summa
pecuniae uteretur, sed interpellatum adventu Cae-
saris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesiae
2 pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat
Elide in templo Minervae repetitis atque enumeratis
diebus, quo die proelium secundum Caesar fecisset,
simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Minervam
collocatum esset et ante ad simulacrum Minervae
spectavisset, ad valvas se templi limenque conver-
3 tisse. Eodemque die Antiochiae in Syria bis tantus
exercitus clamor et signorum sonus exauditus est,
ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem
4 Ptolemaide accidit. Pergami in occultis ac recon-
ditis templi, quo praeter sacerdotes adire fas non est,
quae Graeci *ἄδυτα* appellant, tympana sonuerunt.
5 Item Trallibus in templo Victoriae, ubi Caesaris
statuam consecraverant, palma per eos dies intacta

inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse
ostendebatur.

106. Caesar paucos dies in Asia moratus, cum
audisset Pompeium Cypri visum, coniectans eum
Aegyptum iter habere propter necessitudines regni
reliquasque eius loci opportunitates cum legione
una, quam se ex Thessalia sequi iusserat, et altera,
quam ex Achaia a Q. Fufio legato evocaverat, equi-
tibusque DCCC et navibus longis Rhodiis X et Asia-
ticis paucis Alexandriam pervenit. In his erant 2
legionibus hominum milia tria CC; reliqui vulneribus
ex proeliis et labore ac magnitudine itineris confecti
consequi non potuerant. Sed Caesar confisus fama 3
rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubi-
taverat, aeque omnem sibi locum tutum fore existi-
mans. Alexandriae de Pompei morte cognoscit atque 4
ibi primum e nave egrediens clamorem militum audit,
quos rex in oppido praesidii causa reliquerat, et con-
cursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur.
In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui
praedicabat. Hoc sedato tumultu crebrae continuis 5
diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant,
compluresque milites huius urbis omnibus partibus
interficiebantur.

107. Quibus rebus animadversis legiones sibi
alias ex Asia adduci iussit, quas ex Pompeianis
militibus confecerat. Ipse enim necessario etesiis tene-
batur, qui navigantibus Alexandria sunt adversis-
simi venti. Interim controversias regum ad populum 2
Romanum et ad se, quod esset consul, pertinere
existimans atque eo magis officio suo convenire,

quod superiore consulatu cum patre Ptolemaeo et lege et senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere regem Ptolemaeum atque eius sororem Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere et de controversiis iure apud se potius quam inter se armis disceptare.

108. Erat in procuratione regni propter aetatem
pueri nutricius eius, eunuchus nomine Pothinus. Is
primum inter suos queri atque indignari coepit regem
2 ad causam dicendam evocari; deinde adiutores quos-
dam consilii sui nactus ex regis amicis exercitum a
Pelusio clam Alexandriam evocavit atque eundem
Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copiis
praefecit. Hunc incitatum suis et regis inflatum
pollicitationibus, quae fieri vellet, litteris nuntiisque
3 edocuit. In testamento Ptolemaei patris heredes
erant scripti ex duobus filiis maior et ex duabus
filiabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti fierent,
per omnes deos perque foedera, quae Romae fecisset,
eodem testamento Ptolemaeus populum Romanum
4 obtestabatur. Tabulae testamenti unae per legatos
eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur
(hae, cum propter publicas occupationes poni non
potuissent, apud Pompeium sunt depositae), alterae
eodem exemplo relictae atque obsignatae Alexan-
driae proferebantur.

109. De his rebus cum ageretur apud Caesa-
rem, isque maxime vellet pro communi amico atque
arbitro controversias regum componere, subito exer-
citus regius equitatusque omnis venire Alexandriam
2 nuntiatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae,

ut eis extra oppidum, si esset dimicandum, confi-
deret. Relinquebatur, ut se suis locis oppido teneret
consiliumque Achillae cognosceret. Milites tamen 3
omnes in armis esse iussit regemque hortatus est,
ut ex suis necessariis, quos haberet maximae aucto-
ritatis, legatos ad Achillam mitteret et, quid esset
suae voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides 4
et Serapion, qui ambo legati Romae fuerant ma-
gnamque apud patrem Ptolemaeum auctoritatem ha-
buerant, ad Achillam pervenerent. Quos ille, cum in 5
conspectum eius venissent, priusquam audiret aut,
cuius rei causa missi essent, cognosceret, corripi
atque interfici iussit; quorum alter accepto vulnere
occupatus per suos pro occiso sublatus, alter inter-
fectus est. Quo facto regem ut in sua potestate ha- 6
beret, Caesar efficit, magnam regium nomen apud
suos auctoritatem habere existimans et ut potius
privato paucorum et latronum quam regio consilio
susceptum bellum videretur.

110. Erant cum Achilla copiae, ut neque nu-
mero neque genere hominum neque usu rei militaris
contemnendae viderentur. Milia enim XX in armis 2
habebat. Haec constabant ex Gabinianis militibus
qui iam in consuetudinem Alexandrinae vitae ac
licentiae venerant et nomen disciplinamque populi
Romani dedidicerant uxoresque duxerant, ex quibus
plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti 3
ex praedonibus latronibusque Syriae Ciliciaeque pro-
vinciae finitimarumque regionum. Multi praeterea 4
capitis damnati exulesque convenerant; fugitivis
omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus

certaque vitae condicio, ut dato nomine militum essent
numero; si quis a domino prehenderetur, consensu
militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili
culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant.
5 Hi regum amicos ad mortem deposcere, hi bona
locupletum diripere, stipendii augendi causa regis
domum obsidere, regno expellere, alios arcessere vetere
quodam Alexandrini exercitus instituto consuerant.
6 Erant praeterea equitum milia duo. Inveteraverant
hi omnes compluribus Alexandriae bellis; Ptolemaeum
patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos inter-
fecerant, bella cum Aegyptiis gesserant. Hunc usum
rei militaris habebant.

111. His copiis fidens Achillas paucitatemque
militum Caesaris despiciens occupabat Alexandriam
praeter eam oppidi partem, quam Caesar cum mili-
tibus tenebat, primo impetu domum eius irrumpere
conatus; sed Caesar dispositis per vias cohortibus
2 impetum eius sustinuit. Eodemque tempore pugnatum
est ad portum, ac longe maximam ea res attulit di-
micationem. Simul enim diductis copiis pluribus viis
pugnabatur, et magna multitudine naves longas occu-
3 pare hostes conabantur; quarum erant L auxilio
missae ad Pompeium proelioque in Thessalia facto
domum redierant, illae triremes omnes et quinque-
remes aptae instructaeque omnibus rebus ad navi-
gandum, praeter has XXII, quae praesidii causa
4 Alexandriae esse consuerant, constratae omnes; quas
si occupavissent, classe Caesari erepta portum ac
mare totum in sua potestate haberent, commeatu
5 auxiliisque Caesarem prohiberent. Itaque tanta est

contentione actum, quanta agi debuit, cum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. Sed rem obtinuit Caesar omnesque eas naves 6
et reliquas, quae erant in navalibus, incendit, quod tam late tueri parva manu non poterat, confestimque ad Pharum navibus milites exposuit.

112. Pharus est in insula turris magna altitudine, mirificis operibus exstructa; quae nomen ab insula accepit. Haec insula obiecta Alexandriae 2
portum efficit; sed a superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCC in mare iactis molibus angusto itinere ut ponte cum oppido coniungitur. In hac sunt insula domicilia Aegyptiorum et vicus 3
oppidi magnitudine; quo ubi quaecumque naves imprudentia aut tempestate paulum suo cursu decesserunt, has more praedonum diripere consuerunt. Iis autem invitis, a quibus Pharus tenetur, non po- 4
test esse propter angustias navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Caesar, hostibus in pugna occu- 5
patis, militibus expositis Pharum prehendit atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti 6
tuto frumentum auxiliaque navibus ad eum supportari possent. Dimisit enim circum omnes propinquas provincias atque inde auxilia evocavit. Reliquis oppidi 7
partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur et neutri pellerentur (id efficiebat angustiae loci), paucisque utrimque interfectis Caesar loca maxime necessaria complexus noctu praemunit. In eo tractu oppidi pars erat regiae exigua, in quam ipse ha- 8
bitandi causa initio erat inductus, et theatrum coniunctum domui [quod] arcis tenebat locum aditusque

habebat ad portum et ad reliqua navalia. Has mu-
nitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro ob-
9 iectas haberet neu dimicare invitus cogeretur. Interim
filia minor Ptolemaei regis vacuam possessionem regni
sperans ad Achillam sese ex regia traiecit unaque
10 bellum administrare coepit. Sed celeriter est inter
eos de principatu controversia orta; quae res apud
milites largitiones auxit; magnis enim iacturis sibi
11 quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud
hostes geruntur, Pothinus, nutricius pueri et procu-
rator regni [in parte Caesaris], cum ad Achillam
nuntios mitteret hortareturque, ne negotio desisteret
neve animo deficeret, indicatis deprehensisque inter-
nuntiis a Caesare est interfectus. Haec initia belli
Alexandrini fuerunt.

BELLUM ALEXANDRINUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 706. 707.] Quae ad expugnandam Alexandriam Caesar, ad defendendam Aegyptii paraverint, exponuntur c. 1—3. Arsinoe interempto Achilla exercitui Ganymedem praeficit c. 4. Hic Caesarem aqua interclusurus rotis et machinis magnam vim aquae ex mari exprimit et in partem urbis ab Caesare occupatam ad corrumpendam dulcem puteorum aquam immittit; at Caesar fodiendis in litore puteis calamitati medetur c. 5—9. Rhodiorum fortitudine reique navalis experientia Caesar proelio navali victor excedit c. 10. 11. Maior classis ab Ganymede comparatur c. 12. 13; iterum vincitur Rhodiorum imprimis virtute c. 14—17. Minus prospere res cessit Caesari Pharum insulam aggresso; ipse natatu periculum evasit c. 18—21. Quo detrimento cum Romanis animus non infringeretur, Alexandrini ad Caesarem de rege dimittendo legatos mittunt, simulantes, eo recepto omne impedimentum sublatum iri, quominus Caesari se dederent c. 22. 23. Quibus promissis etiamsi fidem Caesar non haberet, regemque dimissum hostem futurum esse praevideret, tamen eum dimittit, bellum contra regem honestius existimans quam contra convenarum ac fugitivorum manum c. 24. Alexandrinos commeatibus insidiatos aggressus, quadriremem Rhodiam amittit c. 35. Iam Mithridates Pergamenus collectis in Syria Ciliciaque auxiliis ad Caesarem contendit, Pelusium ex itinere recipit, Alexandrinos iter intercepturos fugat c. 26. 27. Coniunctus cum eo Caesar castra regis ad

Nilum posita expugnat; rex ipse fugiens flumine mergitur c. 28—31. Caesar victor Alexandriam ingreditur c. 32, Cleopatrae ex Ptolemaei testamento regnum tradit c. 33. Interea Domitius Calvinus parum feliciter bellum administrabat in Ponto contra Pharnacem, qui Armeniam minorem et Cappadociam, Deiotari et Ariobarzanis regna, occupaverat c. 34—41; in Illyrico autem aliquamdiu varia fortuna cum Pompeiani exercitus reliquiis pugnabatur, dum proelio navali ad Tauridem insulam commisso Vatinius provinciam Caesari restituit c. 42—47. Quo tempore Caesar cum Pompeio in Graecia bellum gerebat, Q. Cassius Longinus pro praetore Hispaniam obtinebat. Qui cum magnum sibi totius provinciae odium conflasset, largitionibus exercitus amorem sibi conciliaturus, quocumque modo potest pecunias extorquet c. 48. 49. Ineunt provinciales consilia de eius morte c. 50. Per litteras Caesaris in Africam transmittere iussus, exercitum ad Cordubam colligit c. 50. 51; ab coniuratis graviter vulneratus Beronum et evocatorum auxilio servatur c. 52. 53. Proficiscuntur legiones ad auxilium imperatori ferendum excepta vernacula c. 54. Conquiruntur caedis conscii et interficiuntur exceptis iis, qui se pecunia redemerunt c. 55. Sanatis vulneribus denuo pecuniis inhiat c. 56. Iam vernaculae legionis milites seditione facta ad secundanos, quibus non minori atque illis odio erat Cassius, contenderunt, Thorium Italicensem ducem deligunt c. 57; Cordubam petunt, Cassii odio Pompei nomen in scutis inscribunt c. 58, mox detrahunt, ubi et Cordubenses et Marcellum, qui oppido praeerat, eodem atque se ipsos Cassii odio teneri cognoverunt. Marcellus dux constituitur c. 59, isque varia fortuna rem gerit contra Cassium c. 60. 61. Auxiliatur Cassio Bogud, rex Mauritaniae c. 62. Iam ad bellum componendum Lepidus ex citeriore provincia advenit, cui statim Marcellus se credit. Indutiis factis Bogudis milites in castellum aliquod Marcelli impetum faciunt c. 63. Marcelli et Lepidi castra coniunguntur, Cassio liber exitus conceditur. Paulo post Cassius Iberum transgrediens navigio tempestate demerso interiit c. 64. Caesar ex Aegypto in Syriam profectus huic provinciae Sextum

Caesarem praeficit, ipse Ciliciam adit, paucosque dies ad res ordinandas commoratus per Cappadociam in Pontum iter conficit c. 65. 66. Proficiscenti obviam fit Deiotarus, veniam ab eo petiturus, quod in castris Pompei fuisset c. 67. Restituit ei regium honorem Caesar c. 68. Cum Pontum intrasset, Pharnaces legatos belli deprecandi causa ad eum mittit c. 69. Condiciones ab Caesare propositas se amplecti simulat, sed cum eum rebus urbanis Romam arcessi sciret, rem trahere studet. Quod hominis consilium cum Caesarem non lateret, celerrime ad Zelam, ab Pharnace occupatam, contendit Proelio commisso regis exercitus profligatur, ipse cum paucis equitibus fuga evasit c. 70—76. Ponto recepto Caesar in Asiam iter facit; de provinciae controversiis cognoscit. Mithridatem Pergamenum regem Bospori et tetrarcham Gallograecorum constituit, deinde omnium opinione celerius victor in Italiam redit c. 77. 78.

1. Bello Alexandrino conflato Caesar Rhodo atque ex Syria Ciliciaque omnem classem arcessit; Creta sagittarios, equites ab rege Nabataeorum Malcho evocat; tormenta undique conquiri et frumentum mitti, auxilia adduci iubet. Interim munitiones co- 2
tidie operibus augentur, atque omnes oppidi partes, quae minus esse firmae videntur, testudinibus ac musculis appetuntur; ex aedificiis autem per foramina in proxima aedificia arietes inmittuntur, quantumque aut ruinis deicitur aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. Nam incendio 3
fere tuta est Alexandria, quod sine contignatione ac materia sunt aedificia et structuris ac fornicibus continentur tectaque sunt rudere aut pavimentis. Caesar 4
maxime studebat, ut, quam angustissimam partem oppidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus vineisque agendis ab reliqua parte urbis

5 excluderet, illud spectans, primum, ut, cum in duas
partes esset urbis divisa acies, uno consilio atque
imperio administraretur, deinde, ut laborantibus suc-
curri atque ex altera oppidi parte auxilium ferri
posset, imprimis vero, ut aqua pabuloque abundaret,
quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam
omnino facultatem habebat; quod utrumque large
palus praebere poterat.

2. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis
cunctatio ulla aut mora inferebatur. Nam in omnes
partes, per quas fines Aegypti regnumque pertinet,
legatos conquisitoresque delectus habendi causa mi-
serant, magnumque numerum in oppidum telorum
atque tormentorum convexerant et innumerabilem
multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxi-
2 mae armorum erant institutae officinae. Servos prae-
terea puberes armaverant; quibus domini locuple-
tiores victum cotidianum stipendiumque praebebant.
3 Hac multitudine disposita munitiones semotarum
partium tuebantur; veteranas cohortes vacuas in
celeberrimis urbis locis habebant, ut quacumque re-
gione pugnaretur, integris viribus ad auxilium feren-
4 dum opponi possent. Omnibus viis atque angiportis
triplicem vallum obduxerant (erat autem quadrato
exstructus saxo neque minus XXXX pedes altitudinis
habebat), quaeque partes urbis inferiores erant, has
altissimis turribus denorum tabulatorum munierant.
5 Praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum
confixerant subiectisque eas rotis funibus iumentisque
obiectis directis plateis in quamcumque erat visum
partem movebant.

3. Urbs fertilissima et copiosissima omnium
rerum apparatus suggerebat. Ipsi homines ingenio-
sissimi atque acutissimi, quae a nostris fieri vide-
rant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera
imitati viderentur, et sua sponte multa reperiebant,
unoque tempore et nostras munitiones infestabant
et suas defendebant. Atque haec principes in con- 2
siliis contionibusque agitabant: populum Romanum
paulatim in consuetudinem eius regni occupandi ve-
nire. Paucis annis antea Gabinium cum exercitu 3
fuisse in Aegypto; Pompeium se ex fuga eodem
recepisse; Caesarem venisse cum copiis, neque
morte Pompei quicquam profectum, quo minus apud
se Caesar commoraretur. Quem si non expulissent, 4
futuram ex regno provinciam; idque agendum
mature: namque eum interclusum tempestatibus
propter anni tempus recipere transmarina auxilia
non posse.

4. Interim dissensione orta inter Achillam, qui
veterano exercitui praeerat, et Arsinoën, regis Ptole-
maei minorem filiam, ut supra demonstratum est, cum
uterque utrique insidiaretur et summam imperii ipse
obtinere vellet, praeoccupat Arsinoë per Ganymeden
eunuchum, nutricium suum, atque Achillam interficit.
Hoc occiso sine ullo socio et custode ipsa omne im- 2
perium obtinebat; exercitus Ganymedi traditur. Is
suscepto officio largitionem in milites auget et reliqua
pari diligentia administrat.

5. Alexandria est fere tota suffossa specusque
habet a Nilo pertinentes, quibus aqua in privatas
domos inducitur, quae paulatim spatio temporis

2 liquescit ac subsidit. Hac uti domini aedificiorum atque eorum familiae consuerunt: nam quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa ac turbida, ut multos variosque morbos efficiat; sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. Hoc tamen flumen in ea parte erat urbis,
3 quae ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi: qui distributi munitionum tuendarum causa vicatim ex privatis aedificiis specubus ac puteis extracta aqua utebantur.

6. Hoc probato consilio magnum ac difficile opus aggreditur. Intersaeptis enim specubus atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit; hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat.
2 Quam ob causam salsior paulo praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificiis magnamque hominibus admirationem praebebat, quam ob rem id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis ac saporis aqua dicerent uti, atque ante consuessent, vulgoque inter se conferebant et degustando, quantum inter se dif-
3 ferrent aquae, cognoscebant. Parvo vero temporis spatio haec propior bibi omnino non poterat, illa inferior corruptior iam salsiorque reperiebatur.

7. Quo facto dubitatione sublata tantus incessit timor, ut ad extremum casum periculi omnes deducti viderentur, atque alii morari Caesarem dicerent, quin naves conscendere iuberet, alii multo

gravius extimescerent [casum], quod neque celari
Alexandrini possent in apparanda fuga, cum tam
parvo spatio distarent ab ipsis, neque illis immi-
nentibus atque insequentibus ullus in naves receptus
daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum 2
in parte Caesaris, quam domiciliis ipsorum non mo-
verat, quod ea se fidelem palam nostris esse simu-
labat et descivisse a suis videbatur [: ut mihi defen-
dendi essent Alexandrini neque fallaces esse neque
temerarii, multaque oratio frustra absumeretur; cum 3
vero uno tempore et natio eorum et natura cogno-
scatur, aptissimum esse hoc genus ad proditionem
dubitare nemo potest].

8. Caesar suorum timorem consolatione et ra-
tione muniebat. Nam puteis fossis aquam dulcem
reperiri posse affirmabat: omnia enim litora natura-
liter aquae dulcis venas habere. Quod si alia esset 2
litoris Aegyptii natura atque omnium reliquorum,
tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes
classem haberent, prohiberi sese non posse, quo
minus cotidie navibus aquam peterent vel a sinistra
parte a Paraetonio vel a dextra ab insula; quae di-
versae navigationes numquam uno tempore adversis
ventis praecluderentur. Fugae vero nullum esse 3
consilium non solum iis, qui primam dignitatem ha-
berent, sed ne iis quidem, qui nihil praeterquam de
vita cogitarent. Magno negotio impetus hostium ad- 4
versos ex munitionibus sustineri; quibus relictis nec
loco nec numero pares esse posse. Magnam autem 5
moram et difficultatem ascensum in naves habere
praesertim ex scaphis; summam esse contra in Ale-

xandrinis velocitatem locorumque et aedificiorum
6 notitiam. Hos praecipue in victoria insolentes prae-
cursuros et loca excelsiora atque aedificia occupa-
turos; ita fuga navibusque nostros prohibituros.
Proinde eius consilii obliviscerentur atque omni ra-
tione esse vincendum cogitarent.

9. Hac oratione apud suos habita atque omnium
mentibus excitatis dat centurionibus negotium, ut
reliquis operibus intermissis ad fodiendos puteos
animum conferant neve quam partem nocturni tem-
2 poris intermittant. Quo suscepto negotio atque om-
nium animis ad laborem incitatis magna una nocte
vis aquae dulcis inventa est. Ita operosis Alexan-
drinorum machinationibus maximisque conatibus non
3 longi temporis labore occursum est. Eo biduo legio
XXXVII. ex dediticiis Pompeianis militibus cum fru-
mento, armis, telis, tormentis imposita in naves a
Domitio Calvino ad litora Africae paulo supra Ale-
4 xandriam delata est. Hae naves euro, qui multos
dies continenter flabat, portum capere prohibebantur;
sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas
ancoras. Hi cum diu retinerentur atque aquae in-
opia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt
certiorem.

10. Caesar, ut per se consilium caperet, quid
faciendum videretur, navem conscendit atque omnem
classem se sequi iussit nullis nostris militibus im-
positis, quod, cum longius paulo discederet, muni-
2 tiones nudare nolebat. Cumque ad eum locum
accessisset, qui appellatur Chersonesus, aquandique
causa remiges in terram exposuisset, nonnulli ex eo

numero, cum longius a navibus praedatum proces-
sissent, ab equitibus hostium sunt excepti. Ex his 3
cognoverunt Caesarem ipsum in classe venisse neque
ullos milites in navibus habere. Qua re comperta
magnam sibi facultatem fortunam obtulisse bene
gerendae rei crediderunt. Itaque naves omnes, quas 4
paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus
instruxerunt Caesarique redeunti cum classe occur-
rerunt. Qui duabus de causis eo die dimicare no- 5
lebat, quod et nullos milites in navibus habebat, et
post horam x. diei res agebatur; nox autem allatura
videbatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia
confidebant; sibi etiam hortandi suos auxilium de-
futurum, quod nulla satis idonea esset hortatio, quae
neque virtutem posset notare neque inertiam. Quibus 6
de causis naves, quas potuit, Caesar ad terram
detrahit; quem in locum illos successuros non exi-
stimabat.

11. Erat una navis Rhodia in dextro Caesaris
cornu longe ab reliquis collocata. Hanc conspicati
hostes non tenuerunt sese, magnoque impetu IIII
ad eam constratae naves et complures apertae con-
tenderunt. Cui coactus est Caesar ferre subsidium, 2
ne turpem in conspectu contumeliam acciperet,
quamquam, si quid gravius illis accidisset, merito
casurum iudicabat. Proelium commissum est magna 3
contentione Rhodiorum; qui cum in omnibus dimi-
cationibus et scientia et virtute praestitissent, tum
maxime illo tempore totum onus sustinere non re-
cusabant, ne quod suorum culpa detrimentum ac-
ceptum videretur. Ita proelium secundissimum est 4

factum. Capta est una hostium quadriremis, depressa
est altera, duae omnibus epibatis nudatae; magna
praeterea multitudo in reliquis navibus propugna-
5 torum est interfecta. Quod nisi nox proelium dire-
misset, tota classe hostium Caesar potitus esset.
6 Hac calamitate perterritis hostibus adverso vento
leniter flante naves onerarias Caesar remulco victri-
cibus suis navibus Alexandriam deducit.

12. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexan-
drini, cum iam non virtute propugnatorum, sed
scientia classiariorum se victos viderent, quibus ....
et superioribus locis sublevabantur, ut ex aedificiis
defendi possent, et materiam cunctam obicerent,
quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram
2 verebantur. Iidem, posteaquam Ganymedes in con-
cilio confirmavit sese et eas, quae essent amissae,
restituturum et numerum adaucturum, magna spe
et fiducia veteres reficere naves accuratiusque huic
3 rei studere atque inservire instituerunt. Ac tametsi
amplius CX navibus longis in portu navalibusque
amiserant, tamen reparandae classis cogitationem
4 non deposuerunt. Videbant enim non auxilia Caesari,
non commeatus supportari posse, si classe ipsi va-
lerent; praeterea nautici homines, urbis et regionis
maritimae cotidianoque usu a pueris exercitati, ad
naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant;
et quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant:
itaque omni studio ad parandam classem incubu-
erunt.

13. Erant omnibus ostiis Nili custodiae exi-
gendi portorii causa dispositae; naves veteres erant

in occultis regiae navalibus, quibus multis annis ad
navigandum non erant usi: has reficiebant, illas
Alexandriam revocabant. Deerant remi: porticus, 2
gymnasia, publica aedificia detegebant; asseres re-
morum usum obtinebant: aliud naturalis sollertia,
aliud urbis copia subministrabat. Postremo non 3
longam navigationem parabant, sed praesentis tem-
poris necessitati serviebant et in ipso portu confli-
gendum videbant. Itaque paucis diebus contra om- 4
nium opinionem quadriremes XXII, quinqueremes V
confecerunt; ad has minores apertasque complures
adiecerunt et in portu periclitati remigio, quid
quaeque earum efficere posset, idoneos milites im-
posuerunt seque ad confligendum omnibus rebus para-
verunt. Caesar Rhodias naves VIIII habebat (nam 5
decem missis una in cursu litore Aegyptio defecerat),
Ponticas VIII, Lycias V, ex Asia XII. Ex his erant
quinqueremes et quadriremes X, reliquae infra hanc
magnitudinem et pleraeque apertae. Tamen virtute 6
militum confisus cognitis hostium copiis se ad dimi-
candum parabat.

14. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque
confideret, Caesar Pharon classi circumvehitur ad-
versasque naves hostibus constituit: in dextro cornu
Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. Inter has
spatium CCCC passuum relinquit, quod satis esse ad
explicandas naves videbatur. Post hunc ordinem 2
reliquas naves subsidio distribuit; quae quamque
earum sequatur et cui subveniat, constituit atque
imperat. Non dubitanter Alexandrini classem pro- 3
ducunt atque instruunt: in fronte collocant XXII,

reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt.
4 Magnum praeterea numerum minorum navigiorum et
scapharum producunt cum malleolis ignibusque, si
quid ipsa multitudo et clamor et flamma nostris ter-
5 roris afferre possent. Erant inter duas classes vada
transitu angusto, quae pertinent ad regionem Africae
(sic enim praedicant, partem esse Alexandriae
dimidiam Africae), satisque diu inter ipsos est ex-
spectatum, ab utris fieret transeundi initium, propter-
ea quod ei, qui intrassent, et ad explicandam classem
et ad receptum, si durior accidisset casus, impedi-
tiores fore videbantur.

15. Rhodiis navibus praeerat Euphranor, animi
magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus
2 quam cum Graecis comparandus. Hic ob notissimam
scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab
3 Rhodiis, qui imperium classis obtineret. Qui ubi
cessare Caesarem animum advertit, 'videris mihi',
inquit, 'Caesar, vereri, si haec vada primis navibus
intraris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam
4 classem potueris explicare. Nobis rem committe:
nos proelium sustinebimus (neque tuum iudicium
fallemus), dum reliqui subsequantur. Hos quidem
diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis et
5 dedecori et dolori est.' Caesar illum adhortatus
atque omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnae.
Progressas ultra vadum IIII Rhodias naves circum-
sistunt Alexandrini atque in eas impetum faciunt.
6 Sustinent illi atque arte sollertiaque se explicant;
ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla
transversa hosti obiceretur, nullius remi detergerentur,

sed semper venientibus adversae occurrerent. Interim
sunt reliquae subsecutae. Tum necessario discessum 7
ab arte est propter angustias loci, atque omne cer-
tamen in virtute constitit. Neque vero Alexandriae 8
fuit quisquam aut nostrorum aut oppidanorum, qui
aut in opere aut in pugna occupatum animum ha-
berent, quin altissima tecta peteret atque ex omni
prospectu locum spectaculo caperet precibusque et
votis victoriam suis ab diis immortalibus expo-
sceret.

16. Minime autem par erat proelii certamen.
Nostris enim [pulsis] neque terra neque mari effu-
gium dabatur victis, omniaque victoribus erant
futura in incerto; illi, si superassent navibus, omnia
tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen for-
tunam periclitarentur. Simul illud grave ac miserum 2
videbatur, perpaucos de summa rerum ac de salute
omnium decertare; quorum si qui aut animo aut
virtute cessisset, reliquis etiam esset cedendum,
quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec 3
superioribus diebus saepenumero Caesar suis expo-
suerat, ut hoc maiore animo contenderent, quod
omnium salutem sibi commendatam viderent. Eadem 4
suum quisque contubernalem, amicum, notum pro-
sequens erat obtestatus, ne suam atque omnium
falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pu-
gnam proficisceretur. Itaque hoc animo est decer- 5
tatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia
atque ars praesidium ferret, neque numero navium
praestantibus multitudo prodesset, neque electi ad
virtutem e tanta multitudine viri virtuti nostrorum

6 possent adaequare. Capitur hoc proelio quinque-
remis una et biremis cum defensoribus remigibus-
que, et deprimuntur tres nostris incolumibus om-
7 nibus. Reliquae propinquam fugam ad oppidum
capiunt; quas protexerunt ex molibus atque aedi-
ficiis imminentibus et nostros adire propius prohi-
buerunt.

17. Hoc ne sibi saepius accidere posset, omni
ratione Caesar contendendum existimavit, ut in-
sulam molemque ad insulam pertinentem in suam
2 redigeret potestatem. Perfectis enim magna ex parte
munitionibus in oppido ex illa urbem uno tempore
3 temptari posse confidebat. Quo capto consilio co-
hortes x et levis armaturae electos, quosque idoneos
ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora
scaphasque imponit; alteram insulae partem disti-
nendae manus causa constratis navibus aggreditur
praemiis magnis propositis, qui primus insulam ce-
4 pisset. Ac primo impetum nostrorum pariter susti-
nuerunt. Uno enim tempore et ex tectis aedificiorum
propugnabant et litora armati defendebant, quo propter
asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur,
et scaphis navibusque longis quinque mobiliter et
5 scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi primum
locis cognitis vadisque pertemptatis pauci nostri in
litore constiterunt atque hos sunt alii subsecuti con-
stanterque in eos, qui in litore aequo institerant,
impetum fecerunt, omnes Pharitae terga verterunt.
6 His pulsis custodia portus relicta *reliqui* naves ad
litora et vicum applicarunt seque ex navibus ad
tuenda aedificia eiecerunt.

18. Neque vero diutius ea munitione se continere potuerunt, etsi erat non dissimile atque Alexandriae genus aedificiorum, ut minora maioribus conferantur, turresque editae et coniunctae muri locum obtinebant, neque nostri aut scalis aut cratibus aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum.
Sed terror hominibus mentem consiliumque eripit et 2
membra debilitat, ut tunc accidit. Qui se in aequo 3
loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum et caede paucorum XXX pedum altitudine in aedificiis consistere ausi non sunt seque per molem in mare praecipitaverunt et DCCC passuum
intervallum ad oppidum enataverunt. Multi tamen 4
ex his capti interfectique sunt; sed numerus captivorum omnino fuit sexcenti.

19. Caesar praeda militibus concessa aedificia diripi iussit castellumque ad pontem, qui propior erat Pharo, communivit atque ibi praesidium posuit.
Hunc fuga Pharitae reliquerant; citeriorem illum 2
propioremque oppido Alexandrini tuebantur. Sed eum postero die simili ratione aggreditur, quod his obtentis duobus omnem navigiorum excursum et
repentina latrocinia sublatum iri videbat. Iamque 3
eos, qui praesidio eum locum tenebant, tormentis ex navibus sagittisque depulerat atque in oppidum redegerat et cohortium trium instar in terram exposuerat (non enim plures consistere angustiae loci patiebantur); reliquae copiae in navibus stationem obtinebant.
Quo facto imperat pontem adversus hostem prae- 4
vallari et, qua exitus navibus erat fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui.

5 Quorum altero opere effecto, ut nulla omnino scapha
egredi posset, altero instituto omnes Alexandri-
norum copiae ex oppido se eiecerunt et contra
munitiones pontis latiore loco constiterunt, eodemque
tempore quae consueverant navigia per pontes ad
incendia onerariarum emittere ad molem constituerunt.
6 Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex
area, quae erat adversus pontem, et ex navibus
contra molem.

20. In his rebus occupato Caesare militesqne
hortante remigum magnus numerus et classiariorum
2 ex longis navibus nostris in molem se eiecit. Pars
eorum studio spectandi ferebatur, pars etiam cupi-
ditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapi-
dibus ac fundis a mole repellebant ac multum pro-
3 ficere multitudine telorum videbantur. Sed postquam
ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt
egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis
certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere
4 in naves fugere coeperunt. Quorum fuga incitati
Alexandrini plures ex navibus egrediebantur no-
strosque acrius perturbatos insequebantur. Simul,
qui in navibus longis remanserant, scalas rapere
navesque a terra repellere properabant, ne hostes
5 navibus potirentur. Quibus omnibus rebus pertur-
bati milites nostri cohortium trium, quae in ponte
ac prima mole constiterant, cum post se clamorem
exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim
telorum adversi sustinerent, veriti, ne ab tergo circum-
venirentur et discessu navium omnino reditu inter-
cluderentur, munitionem in ponte institutam reli-

querunt et magno cursu incitati ad naves contenderunt. Quorum pars proximas nacta naves multi- 6
tudine hominum atque onere depressa est, pars resistens et dubitans, quid esset capiendum consilii, ab
Alexandrinis interfecta est; nonnulli feliciore exitu 7
expeditas ad ancoram naves consecuti incolumes discesserunt, pauci allevatis scutis et animo ad conandum nisi ad proxima navigia adnatarunt.

21. Caesar, quoad potuit cohortando suos ad pontem ac munitiones continere, eodem in periculo versatus est; postquam universos cedere animadvertit,
in suum navigium se recepit. Quo multitudo hominum 2
insecuta cum irrumperet, neque administrandi neque repellendi a terra facultas daretur, fore, quod accidit, suspicatus sese ex navigio eiecit atque ad eas,
quae longius constiterant, naves adnatavit. Hinc 3
suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. Navigium quidem eius multitudine de-
pressum militum una cum hominibus interiit. Hoc 4
proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CCCC et paulo *ultra* eum numerum
classiarii et remiges. Alexandrini eo loco castellum 5
magnis munitionibus multisque tormentis confirmarunt atque egestis ex mari lapidibus libero sunt usi postea ad mittenda navigia.

22. Hoc detrimento milites nostri tantum afuerunt ut perturbarentur, ut [incensi atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium ex-
pugnandis] in proeliis cotidianis, quandocumque fors 2
obtulerat, procurrentibus et erumpentibus Alexandrinis [manum . . . . . comprehendi multum ope-

ribus .... et ardentibus studiis militum, nec divulgata Caesaris hortatio subsequi legionum aut laborem aut pugnandi poterat cupiditatem, ut] magis deterrendi et continendi a periculosissimis essent dimicationibus quam incitandi ad pugnandum.

23. Alexandrini, cum Romanos et secundis rebus confirmari et adversis incitari viderent neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidiis, aut suo priore consilio per occultos nuntios regi probato legatos ad Caesarem miserunt, ut dimitteret regem
2 transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse confectam taedio puellae fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis facere id, quod rex imperasset; quo si auctore in Caesaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent.

24. Caesar, etsi fallacem gentem semperque alia cogitantem, alia simulantem bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse
2 statuit, quod, si quo pacto sentirent ea, quae postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat, sin, id quod magis illorum naturae conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius se contra regem quam contra convenarum ac fugitivorum manum bellum
3 esse gesturum. Itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret praeclarissimae patriae, quae turpibus incendiis et ruinis esset deformata,

cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde
conservaret, fidem populo Romano sibique praestaret,
cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos
eum mitteret, dextra dextram tenens dimittere
coepit adulta iam aetate puerum. At regius animus 4
disciplinis fallacissimis eruditus, ne a gentis suae
moribus degeneraret, contra flens orare Caesarem
coepit, ne se dimitteret; non enim sibi regnum ipsum
conspectu Caesaris esse iucundius. Compressis pueri 5
lacrimis Caesar ipse commotus celeriter, si illa sen-
tiret, fore eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille 6
ut ex carceribus in liberum cursum emissus adeo
contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut
lacrimas, quas in colloquio proiecerat, gaudio vide-
retur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris 7
legati, amici, centuriones militesque laetabantur,
quod nimia bonitas eius fallaciis pueri elusa esset.
Quasi vero id Caesar bonitate tantum adductus ac
non prudentissimo consilio fecisset.

25. Cum duce assumpto Alexandrini nihilo se
firmiores factos aut languidiores Romanos animad-
verterent eludentibusque militibus regis aetatem at-
que infirmitatem magnum dolorem acciperent neque
se quicquam proficere viderent, rumoresque existe-
rent, magna Caesari praesidia terrestri itinere, Syria
Ciliciaque, adduci, quod nondum auditum Caesari
erat, commeatum, qui mari nostris supportabatur,
intercipere statuerunt. Itaque expeditis navigiis locis 2
idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus
insidiabantur nostris commeatui*que*. Quod ubi Cae- 3
sari nuntiatum est, [unam] classem iubet expediri

atque instrui. Praeficit huic Tiberium Neronem.
Proficiscuntur in ea classe Rhodiae naves atque in
his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio
maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat.
4 At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis bene-
ficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superio-
rum temporum dissimilis Euphranorem prosequebatur.
5 Nam cum ad Canopum ventum esset, instructaque
utrimque classis conflixisset, et sua consuetudine
Euphranor primus proelium commisisset et triremem
hostium perforasset ac demersisset, proximam lon-
gius insecutus parum celeriter insequentibus reli-
6 quis circumventus ab Alexandrinis est. Cui sub-
sidium nemo tulit, sive quod in ipso satis praesidii
pro virtute ac felicitate eius putarent esse, sive
quod ipsi sibi timebant. Ita qui unus ex omnibus
eo proelio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi
victrice perit.

26. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus,
magnae nobilitatis domi scientiaeque in bello et vir-
tutis, fidei dignitatisque in amicitia Caesaris, missus
in Syriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad
auxilia arcessenda, magnis copiis, quas celeriter et
propensissima civitatum voluntate et sua diligentia
confecerat, itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus
2 Syriae, Pelusium adductis, id oppidum firmo prae-
sidio occupatum Achillae propter opportunitatem loci
(namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo,
pedestri Pelusio velut claustris munita existimatur)
repente magnis circumdatum copiis, multiplici prae-
sidio pertinaciter propugnantibus, et copiarum ma-

gnitudine, quas integras vulneratis defessisque sub-
iciebat, et perseverantia constantiaque oppugnandi,
quo die est aggressus, in suam redegit potestatem
praesidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta 3
Alexandriam ad Caesarem contendit omnesque eas
regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quae
plerumque adest victori, pacarat atque in amicitiam
Caesaris redegerat.

27. Locus est fere regionum illarum nobilissi-
mus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur
Delta; quod nomen a similitudine litterae accepit:
nam pars quaedam fluminis Nili derivata [inter se]
duobus itineribus paulatim medium inter se spatium
relinquens diversissimo ad litus intervallo mari con-
iungitur. Cui loco cum appropinquare Mithridaten 2
rex cognovisset et transeundum ei flumen sciret,
magnas adversus eum copias misit, quibus vel supe-
rari delerique Mithridaten vel sine dubio retineri
posse credebat. Quemadmodum autem optabat eum 3
vinci, sic satis habebat interclusum a Caesare a se
retineri. Quae primae copiae flumen a Delta trans- 4
ire et Mithridati occurrere potuerunt, proelium com-
miserunt festinantes praeripere subsequentibus vic-
toriae societatem. Quorum impetum Mithridates 5
magna cum prudentia [constantiaque virtutum et Ale-
xandrinorum imprudentia] consuetudine nostra castris
vallatis sustinuit; cum vero incaute atque insolenter
succedere eos munitionibus videret, eruptione undique
facta magnum numerum eorum interfecit. Quod 6
nisi locorum notitia reliqui se texissent partimque in
naves, quibus flumen transierant, recepissent, fun-

7 ditus deleti essent. Qui ut paulum ab illo timore se recrearunt, adiuncti his qui subsequebantur rursus oppugnare Mithridaten coeperunt.

28. Mittitur a Mithridate nuntius Caesari, qui rem gestam perferret. Cognoscit ex suis eadem haec accidisse rex. Ita paene sub idem tempus et rex ad opprimendum Mithridaten proficiscitur et Caesar
2 ad recipiendum. Celeriore fluminis Nili navigatione rex est usus, in quo magnam et paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti noluit, ne navibus in flumine dimicaret, sed circumvectus est eo mari, quod Africae partis esse dicitur, sicuti supra demonstravimus; prius tamen regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi posset, eumque ad se victo-
3 rem incolumi exercitu recepit. Consederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior planicie ex omnibus partibus subiecta; tribus autem ex lateribus variis munitionum generibus tegebatur: unum latus erat adiectum flumini Nilo, alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret, tertium palude cingebatur.

29. Inter castra et Caesaris iter flumen intercedebat angustum altissimis ripis, quod in Nilum influebat, aberat autem ab regis castris milia passuum circiter VII. Rex cum hoc itinere venire Cae-
2 sarem comperisset, equitatum omnem expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent et eminus ex ripis proelium impar inirent: nullum enim processum virtus habebat
3 aut periculum ignavia subibat. Quae res incendit dolore milites equitesque nostros, quod tam diu pari

proelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem 4
tempore equites Germani dispersi vada [fluminum]
quaerentes partim demissioribus ripis flumen trana-
runt, et legionarii magnis arboribus excisis, quae
longitudine utramque ripam contingerent, proiectis
iis repentinoque aggere iniecto flumen transierunt.
Quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in 5
fuga spem salutis collocarent, sed id frustra: namque
ex ea fuga pauci ad regem refugerunt paene omni
reliqua multitudine interfecta.

30. Caesar re praeclarissime gesta, cum subitum
adventum suum iudicaret magnum terrorem Alexan-
drinis iniecturum, protinus victor ad castra regis
pertendit. Haec cum et opere magno vallata et loci 2
natura munita animadverteret confertamque arma-
torum multitudinem collocatam in vallo videret,
lassos itinere ac proeliando milites ad oppugnanda
castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo
relicto ab hoste castra posuit. Postero die castellum, 3
quod rex in proximo vico non longe a suis castris
munierat brachiisque cum opere castrorum coniun-
xerat vici obtinendi causa, Caesar aggressus omni-
bus copiis expugnat, non quo id minore numero
militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab
ea victoria perterritis Alexandrinis protinus castra
regis oppugnaret. Itaque eo cursu, quo refugientes 4
Alexandrinos ex castello in castra sunt milites in-
secuti, munitionibus successerunt acerrimeque eminus
proeliari coeperunt. Duabus ex partibus aditus op- 5
pugnationis nostris dabatur: una, quam liberum
accessum habere demonstravi, altera, quae mediocre

intervallum inter castra et flumen Nilum habebat.
6 Maxima et electissima multitudo Alexandrinorum de-
fendebat eam partem, quae facillimum aditum habe-
bat; plurimum proficiebant in repellendis vulneran-
disque nostris, qui regione fluminis Nili propugnabant;
diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo
castrorum, aversi ex flumine, in quo multae naves,
instructae funditoribus et sagittariis, nostros impu-
gnabant.

31. Caesar, cum videret milites acrius proeliari
non posse nec tamen multum profici propter lo-
corum difficultatem cumque animum adverteret ex-
celsissimum locum castrorum relictum esse ab Ale-
xandrinis, quod et per se munitus esset, et studio
partim pugnandi partim spectandi decucurrissent in
eum locum, in quo pugnabatur, cohortes illo cir-
cumire castra et summum locum aggredi iussit
iisque Carfulenum praefecit, et animi magnitudine
2 et rei militaris scientia virum praestantem. Quo ut
ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris
contra militibus acerrime pugnantibus diverso cla-
more et proelio perterriti Alexandrini trepidantes in
3 omnes partes castrorum discurrere coeperunt. Quo-
rum perturbatione nostrorum animi adeo sunt in-
citati, ut paene eodem tempore ex omnibus par-
tibus, primi tamen editissimum castrorum locum
caperent; ex quo decurrentes magnam multitudinem
4 hostium in castris interfecerunt. Quod periculum
plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo
praecipitarunt in eam partem, quae flumini erat
5 adiuncta. Horum primis in ipsa fossa munitionis

magna ruina oppressis ceteri faciliorem fugam ha-
buerunt. Constat fugisse ex castris regem ipsum 6
receptumque in navem multitudine eorum, qui ad
proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse.

32. Re felicissime celerrimeque gesta Caesar
magnae victoriae fiducia proximo terrestri itinere
Alexandriam cum equitibus contendit atque ea parte
oppidi victor introiit, quae praesidio hostium tenebatur.
Neque eum consilium suum fefellit, quin hostes eo 2
proelio audito nihil iam de bello essent cogitaturi.
Dignum adveniens fructum virtutis et animi magni- 3
tudinis tulit. Omnis enim multitudo oppidanorum
armis proiectis munitionibusque suis relictis veste
ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari con
suerunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione
precari offensos iratosque animos regum erant soliti,
advenienti Caesari occurrerunt seque ei dediderunt.
Caesar in fidem receptos consolatus per hostium 4
munitiones in suam partem oppidi magna gratu-
latione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum
ac dimicationem, sed etiam talem adventum eius fe-
licem fuisse laetabantur.

33. Caesar Aegypto atque Alexandria potitus
reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scri-
pserat atque obtestatus erat populum Romanum, ne
mutarentur. Nam maiore ex duobus pueris, rege, 2
amisso minori tradidit regnum maiorique ex duabus
filiis, Cleopatrae, quae manserat in fide praesidiis-
que eius; minorem, Arsinoën, cuius nomine diu re-
gnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere
ex regno statuit, ne qua rursus nova dissensio,

priusquam diuturnitate confirmarentur regum imperia,
3 per homines seditiosos nasceretur. Legiones ibi
veterana sexta secum reducta ceteras reliquit, quo
firmius esset eorum regum imperium, qui neque
amorem suorum habere potuerant, quod fideliter per-
manserant in Caesaris amicitia, neque vetustatis
4 auctoritatem paucis diebus reges constituti. Simul
ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam
pertinere existimabat, si permanerent in fide reges,
praesidiis eos nostris esse tutos; hos, si essent ingrati,
5 posse isdem praesidiis coërceri. Sic rebus omnibus
confectis et collocatis ipse [itinere terrestri] profectus
est in Syriam.

34. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deio-
tarus ad Domitium Calvinum, cui Caesar Asiam
finitimasque provincias administrandas tradiderat,
venit oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum,
neve Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri
vastarique pateretur a Pharnace; quo malo nisi
liberarentur, imperata se facere pecuniamque pro-
2 missam Caesari non posse persolvere. Domitius
non tantum ad explicandos sumptus rei militaris
cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam
turpe populo Romano et C. Caesari victori sibique
infame esse statueret regna sociorum atque ami-
corum ab externo rege occupari, nuntios confestim
ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociaque de-
cederet neve occupatione belli civilis populi Romani
3 ius maiestatemque temptaret. Hanc denuntiationem
cum maiorem vim habituram existimaret, si propius
eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones

profectus unam ex tribus, XXXVI., secum ducit, duas in Aegyptum ad Caesarem mittit litteris eius evocatas; quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa.
Adiungit [Cn.] Domitius legioni XXXVI. duas ab Deio- 4
taro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque C, totidemque ab Ariobarzane sumit. Mittit P. Sestium 5
ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret, quae ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat, Quintumque Patisium in Ciliciam ad auxilia arcessenda. Quae copiae celeriter omnes iussu Domitii Comana convenerunt.

35. Interim legati a Pharnace responsa referunt: Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet. Denique eius regni causa integra Caesari servaretur; paratum enim se facere, quod is statuisset.
Domitius, cum animadverteret eum Cappadocia de- 2
cessisse non voluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset subiectam regno suo quam Cappadociam longius remotam, quodque omnes tres legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum duas ad Caesarem missas audisset, audacius in Armenia substitisse, perseverare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque 3
enim aliud ius esse Cappadociae atque Armeniae, nec iuste eum postulare, ut in Caesaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis cum iis 4
copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam

locisque superioribus iter facere instituit: nam ex
Ponto a Comanis iugum editum silvestre est, per-
tinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur
6 ab Armenia; cuius itineris has esse certas oppor-
tunitates *vidit*, quod in locis superioribus nullus im-
petus repentinus accidere hostium poterat, et quod
Cappadocia his iugis subiecta magnam commeatus
copiam erat subministratura.

36. Complures interim legationes Pharnaces ad
Domitium mittit, quae de pace agerent regiaque
2 munera Domitio ferrent. Ea constanter omnia asper-
nabatur nec sibi quicquam fore antiquius quam
dignitatem populi Romani et regna sociorum recu-
3 perare legatis respondebat. Magnis et continuis iti-
neribus confectis cum adventaret ad Nicopolim,
quod oppidum positum in Armenia minore est plano
ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus late-
ribus obiectis satis magno intervallo ab oppido
remotis, castra posuit longe a Nicopoli circiter
4 milia passuum VII. Quibus ex castris cum locus
angustus atque impeditus esset transeundus, Phar-
naces in insidiis delectos pedites omnesque paene
disposuit equites, magnam autem multitudinem pe-
coris intra eas fauces dissipari iussit paganosque
5 et oppidanos in his locis obversari: ut, sive amicus
sive inimicus Domitius eas angustias transiret, nihil
de insidiis suspicaretur, cum in agris et pecora et
homines animadverteret versari tamquam amicorum
adventu; *sin* ut in hostium fines veniret, praeda
diripienda milites dissiparentur dispersique caede-
rentur.

37. Haec cum administraret, numquam tamen
intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere
ad Domitium, cum hoc ipso crederet facilius eum
decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eis- 2
dem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces
amissa proximi temporis occasione, *cum* vereretur,
ne cognoscerentur insidiae, suos in castra revocavit.
Domitius postero die propius Nicopolim accessit 3
castraque oppido contulit. Quae dum muniunt
nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque
instituto. In fronte enim simplici directa acie cornua 4
trinis firmabantur subsidiis; eadem ratione haec
media collocabantur acie duobus dextra sinistraque
intervallis simplicibus ordinibus instructis. Perfecit 5
inceptum castrorum opus Domitius parte copiarum
pro vallo constituta.

38. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabel-
lariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Do-
mitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in peri-
culo versari flagitarique ab Domitio, ut quam primum
Caesari subsidia mitteret, propiusque ipse Alexan-
driam per Syriam accederet. Qua cognita re Phar- 2
naces victoriae loco ducebat, si trahere tempus
posset, cum discedendum Domitio celeriter putaret.
Itaque ab oppido, qua facillimum accessum et aequis- 3
simum ad dimicandum nostris videbat, fossas duas
directas non ita magno medio intervallo relicto IIII
pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius
constituerat suam non producere aciem. Inter has 4
fossas aciem semper instruebat, equitatum autem
omnem ab lateribus extra fossam collocabat; qui

neque aliter utilis esse poterat, et multum numero anteibat nostrum equitatum.

39. Domitius autem, cum Caesaris magis periculo quam suo commoveretur neque se tuto discessurum arbitraretur, si condiciones, quas reiecerat, rursus appeteret aut si negatis discederet, ex pro-
2 pinquis castris in aciem exercitum eduxit; XXXVI. legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro. Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum intervallum frontis reliquit reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. Sic utrimque acie instructa processum est ad dimicandum.

40. Signo sub idem tempus ab utroque dato concurritur: acriter varieque pugnatur. Nam XXXVI. legio, cum extra fossam in equites regis impetum fecisset, adeo secundum proelium fecit, ut moenibus oppidi succederet fossamque transiret aversosque
2 hostes aggrederetur. At Pontica ex altera parte legio, cum paulum aversa hostibus cessisset, fossam autem *transire et* circumire aciem secundam conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossae confixa et oppressa est. Deiotari
3 vero legiones vix impetum sustinuerunt. Ita victrices regiae copiae cornu suo dextro mediaque acie converterunt se ad XXXVI. legionem. Quae tamen fortiter vincentium impetum sustinuit, magnis copiis hostium circumdata praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium; quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci noluit.
4 Ita Pontica legione paene tota amissa, magna parte

Deiotari militum interfecta XXXVI. legio in loca se superiora contulit non amplius CCL desideratis. Ceciderunt eo proelio splendidi atque illustres viri nonnulli, equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto reliquias exercitus dissipati collegit itineribusque tutis per Cappadociam se in Asiam recepit.

41. Pharnaces rebus secundis elatus, cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copiis occupavit ibique et victor et crudelissimus rex, 2
cum sibi fortunam paternam feliciore eventu destinaret, multa oppida expugnavit, bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit, supplicia constituit in 3
eos, qui aliquam formae atque aetatis commendationem habebant, ea, quae morte essent miseriora, Pontumque nullo defendente paternum regnum glorians se recepisse obtinebat.

42. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum, quae provincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. Namque eo missus aestate cum 2
duabus legionibus Q. Cornificius, Caesaris quaestor pro praetore, quamquam erat provincia minime copiosa ad exercitus alendos et finitimo bello ac dissensionibus confecta et vastata, tamen prudentia ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, et recepit et defendit. Namque et castella complura locis editis posita, 3
quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas et bellum inferendum, expugnavit eaque praeda milites donavit, quae etsi erat

tenuis, tamen in tanta provinciae desperatione erat
4 grata praesertim virtute parta, et cum Octavius ex
fuga Pharsalici proelii magna classe in illum se
sinum contulisset, paucis navibus Iadertinorum,
quorum semper in rempublicam singulare consti-
terat officium, dispersis Octavianis navibus erat
potitus, ut vel classe dimicare posset adiunctis
5 captivis navibus sociorum. Cum diversissima parte
orbis terrarum Cn. Pompeium Caesar victor seque-
retur compluresque adversarios in Illyricum propter
Macedoniae propinquitatem se reliquiis ex fuga col-
lectis contulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit,
uti cum legionibus tironum, quae nuper erant con-
scriptae, proficisceretur in Illyricum coniunctisque
copiis cum Q. Cornificio, si quod periculum pro-
6 vinciae inferretur, depelleret; sin ea non magnis
copiis tuta esse posset, in Macedoniam legiones
adduceret: omnem enim illam partem regionem-
que vivo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse
credebat.

43. Gabinius, ut in Illyricum venit, hiberno
tempore anni ac difficili, sive copiosiorem provin-
ciam existimans sive multum fortunac victoris Cae-
saris tribuens sive virtutc et scientia sua confisus,
quam saepe in bellis periclitatus magnas res et
secundas ductu ausuque suo gesserat, neque pro-
vinciae facultatibus sublevabatur, quae partim erat
exinanita partim infidelis, neque navibus intercluso
mari tempestatibus commeatus supportare poterat,
magnisque difficultatibus coactus non ut volebat,
2 sed ut necesse erat bellum gerebat. Ita cum duris-

simis tempestatibus propter inopiam castella aut
oppida expugnare cogeretur, crebro incommoda acci-
piebat, adeoque est a barbaris contemptus, ut Sa- 3
lonam se recipiens in oppidum maritimum, quod
cives Romani fortissimi fidelissimique incolebant,
in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus 4
milibus militum amplius amissis, centurionibus XXXVIII,
tribunis IIII cum reliquis copiis Salonam se recepit
summaque ibi difficultate rerum omnium pressus
paucis mensibus morbo periit. Cuius et infelicitas 5
vivi et subita mors in magnam spem Octavium ad-
duxit provinciae potiundae; quem tamen diutius in
rebus secundis et fortuna, quae plurimum in bellis
potest, diligentiaque Cornificii et virtus Vatini ver-
sari passa non est.

44. Vatinius Brundisii cum esset, cognitis
rebus quae gestae erant in Illyrico, cum crebris
litteris Cornificii ad auxilium provinciae ferendum
evocaretur et M. Octavium audiret cum barbaris
foedera percussisse compluribusque locis nostrorum
militum oppugnare praesidia partim classe per se
partim pedestribus copiis per barbaros, etsi gravi
valetudine affectus vix corporis viribus animum se-
quebatur, tamen virtute vicit incommodum naturae
difficultatesque et hiemis et subitae praeparationis.
Nam cum ipse paucas in portu naves longas ha 2
beret, litteras in Achaiam ad Q. Calenum misit,
uti sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, 3
quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere
impetum Octavii non poterant, navibus actuariis,
quarum numerus erat satis magnus, magnitudine

quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra
4 imposuit. His adiunctis navibus longis et numero
classis aucto militibus veteranis impositis, quorum
magnam copiam habebat ex omnibus legionibus,
qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum
exercitus in Graeciam transportaretur, profectus
est in Illyricum, maritimas nonnullas civitates, quae
defecerant Octavioque se tradiderant, partim reci-
piebat, partim remanentes in suo consilio praeter-
5 vehebatur, nec sibi ullius rei moram necessitatemque
iniungebat, quin quam celerrime posset ipsum Octa-
6 vium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum
terra marique, ubi nostrum erat praesidium, adventu
suo discedere ab oppugnatione coëgit praesidiumque
nostrum recepit.

45. Octavius, cum Vatinium classem magna
ex parte confectam ex naviculis actuariis habere
cognosset, confisus sua classe substitit ad insulam
Tauridem; qua regione Vatinius insequens navi-
gabat, non quo Octavium ibi restitisse sciret, sed
quod eum longius progressum insequi decreverat.
2 Cum propius Tauridem accessisset distentis suis
navibus, quod et tempestas erat turbulenta et nulla
suspicio hostis, repente adversam ad se venientem
navem antemnis ad medium malum demissis instructam
3 propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit,
celeriter vela subduci demittique antemnas iubet
et milites armari et vexillo sublato, [quo pugnandi
dabat signum] quae primae naves subsequebantur
4 idem ut facerent, significabat. Parabant se Vati-
niani repente oppressi; parati deinceps Octaviani

ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana, paratior militum animis Vatiniana.

46. Vatinius, cum animum adverteret neque
navium se magnitudine neque numero parem esse,
fortuitae *tamen* dimicationi rem committere maluit.
Itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius
Octavi impetum fecit. Celerrime fortissimeque contra 2
illo remigante naves adversae rostris concurrerunt
adeo vehementer, ut navis Octaviana rostro dis-
cusso ligno contineretur. Committitur acriter reli- 3
quis locis proelium, concurriturque ad duces ma-
xime: nam cum suo quisque auxilium ferret, ma-
gnum comminus in angusto mari proelium factum
est. Quantoque coniunctis magis navibus confli- 4
gendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vati-
niani; qui admiranda virtute ex suis navibus in
hostium naves transilire non dubitabant et dimica-
tione aequata longe superiores virtute rem feliciter
gerebant. Deprimitur ipsius Octavi quadriremis, 5
multae praeterea capiuntur aut rostris perforatae
merguntur; propugnatores Octaviani partim in na-
vibus iugulantur, partim in mare praecipitantur.
Ipse Octavius se in scapham confert; in quam plures 6
cum confugerent, depressa scapha vulneratus tamen
adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, cum 7
proelium nox dirimeret, tempestate magna velis pro-
fugit. Sequuntur hunc suae naves nonnullae, quas
casus ab illo periculo vindicarat.

47. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit suisque omnibus incolumibus in eum se portum

victor recepit, quo ex portu classis Octavi ad dimi-
2 candum processerat. Capit ex eo proelio penterem
unam, triremes duas, dicrotas VIII compluresque
remiges Octavianos, posteroque ibi die, dum suas
captivasque naves reficeret, *consumpto* post diem
tertium contendit in insulam Issam, quod eo se re-
3 cepisse ex fuga credebat Octavium. Erat in ea nobi-
lissimum regionum earum oppidum coniunctissimum-
4 que Octavio. Quo ut venit, oppidani supplices se
Vatinio dediderunt, comperitque ipsum Octavium
parvis paucisque navigiis vento secundo regionem
Graeciae petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam ca-
5 peret. Ita brevissimo spatio re praeclarissime gesta,
provincia recepta et Cornificio reddita, classe adver-
sariorum ex illo toto sinu expulsa victor se Brundisium
incolumi exercitu et classe recepit.

48. Iis autem temporibus, quibus Caesar ad
Dyrrhachium Pompeium obsidebat et Palaepharsali
rem feliciter gerebat Alexandriaeque cum periculo
magno tum etiam maiore periculi fama dimicabat,
Q. Cassius Longinus in Hispania pro praetore pro-
vinciae ulterioris obtinendae causa relictus, sive
consuetudine naturae suae sive odio, quod in illam
provinciam susceperat quaestor ex insidiis ibi vul-
2 neratus, magnas odii sui fecerat accessiones, quod
vel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire
provinciam crederet, vel multis signis et testimoniis
eorum, qui difficulter odia dissimulabant, animum
advertere poterat, et compensare offensionem pro-
3 vinciae exercitus amore cupiebat. Itaque, cum
primum in unum locum exercitum conduxit, sester-

tios centenos militibus est pollicitus nec multo post, cum in Lusitania Medobregam oppidum montemque Herminium expugnasset, quo Medobregenses confugerant, ibique imperator esset appellatus, sestertiis centenis milites donavit. Multa praeterea et magna 4
praemia singulis concedebat; quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem, paulatim tamen et occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant.

49. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad ius dicendum Cordubam se recepit contractumque antea aes alienum gravissimis oneribus provinciae constituit exsolvere; et ut largitionis postulat consuetudo, per causam liberalitatis speciosam plura largitori quaerebantur. Pecuniae locupletibus impera- 2
bantur, quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat, in gregem locupletium simultatium causa tenues coniciebantur, neque 3
ullum genus quaestus aut magni et evidentis aut minimi et sordidi praetermittebatur, quo domus et tribunal imperatoris vacaret. Nemo erat, qui modo 4
aliquam iacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita magna etiam 5
sollicitudo periculorum ad iacturas et detrimenta rei familiaris adiungebatur.

50. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius provinciales consilia inirent. Horum odium confirmabant nonnulli fami- 2
liares eius; qui, cum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine

peccabant, sibique quod rapuerant acceptum referebant, quod interciderat aut erat interpellatum Cassio
3 assignabant. Quintam legionem conscribit novam. Augetur odium et ex ipso delectu et sumptu additae legionis. Complentur equitum III milia maximisque ornantur impensis; nec provinciae datur ulla requies.

51. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum traiceret perque Mauritaniam ad fines Numidiae perveniret, quod magna Cn. Pompeio Iuba miserat auxilia maioraque missurus
2 existimabatur. Quibus litteris acceptis insolenti voluptate efferebatur, quod sibi novarum provinciarum et fertilissimi regni tanta oblata esset facultas.
3 Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones arcessendas auxiliaque adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque C praepararentur, pecuniaeque describerentur atque impera-
4 rentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. Reditus eius fuit celerior omnium opinione: non enim labor aut vigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat.

52. Exercitu coacto in unum locum castris ad Cordubam positis pro contione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque iis, cum in Mauritaniam traiecisset, sestertios centenos se daturum; quintam fore in Hispania le-
2 gionem. Ex contione se Cordubam recepit eoque ipso die tempore postmeridiano, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racili, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles ei

tradidit, deinde post Racilium (nam is latus Cassi
tegebat), quasi responsum peteret, celeriter dato loco
cum se insinuasset, sinistra corripit aversum dextra-
que bis ferit pugione. Clamore sublato fit a coniu- 3
ratis impetus universis. Munatius Flaccus proximum
gladio traicit lictorem; hoc interfecto Q. Cassium le-
gatum vulnerat. Ibi T. Vasius et L. Mergilio simili 4
confidentia Flaccum, municipem suum, adiuvant:
erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum
L. Licinius Squillus involat iacentemque levibus sau-
ciat plagis.

53. Concurritur ad Cassium defendendum: sem-
per enim Berones compluresque evocatos cum telis
secum habere consuerat. A quibus ceteri interclu- 2
duntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur;
quo in numero fuit Calpurnius Salvianus et Manilius
Tusculus. Minucius inter saxa, quae iacebant in 3
itinere, fugiens opprimitur et relato domum Cassio
ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum
familiaris sui confert, dum certum cognosceret, con-
fectusne Cassius esset. L. Laterensis, cum id non 4
dubitaret, accurrit laetus in castra militibusque ver-
naculis et secundae legionis, quibus odio sciebat
praecipue Cassium esse, gratulatur; tollitur a multi-
tudine in tribunal, praetor appellatur. Nemo enim 5
aut in provincia natus, ut vernaculae legionis miles,
aut diuturnitate iam factus provincialis, quo in
numero erat secunda legio, non cum omni provincia
consenserat in odio Cassi: nam legiones XXX. et
XXI. paucis mensibus in Italia scriptas Caesar attri-
buerat Longino, quinta legio nuper ibi erat confecta.

54. Interim nuntiatur Laterensi vivere Cassium.
Quo nuntio dolore magis permotus quam animo per-
turbatus reficit se celeriter et ad Cassium visendum
2 proficiscitur. Re cognita XXX. legio signa Cordubam
3 infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit
hoc idem XXI. Subsequitur has V. Cum duae le-
giones reliquae essent in castris, secundani veriti ne
soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, iudi-
caretur, secuti sunt factum superiorum. Permansit
in sententia legio vernacula neque ullo timore de
gradu deiecta est.

55. Cassius eos, qui nominati erant conscii
caedis, iubet comprehendi; legionem V. in castra re-
2 mittit cohortibus XXX retentis. Indicio Minuci co-
gnoscit L. Racilium et L. Laterensem et Annium
Scapulam, maximae dignitatis et gratiae provincialem
hominem sibique tam familiarem quam Laterensem
et Racilium, in eadem fuisse coniuratione, nec diu
moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat.
3 Minucium libertis tradit excruciandum, item Calpur-
nium Salvianum; qui profitetur indicium coniurato-
rumque numerum auget, vere, ut quidam existimant,
4 ut nonnulli queruntur, coactus. Isdem cruciatibus
affectus L. Mergilio* Squillus nominat plures; quos
Cassius interfici iubet exceptis iis, qui se pecunia
5 redemerunt. Nam palam HS LX cum Calpurnio
paciscitur et cum Q. Sestio L. Qui si maxime no-
centes sunt multati, tamen periculum vitae dolorque
vulnerum pecuniae remissus crudelitatem cum ava-
ritia certasse significabat.

56. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas
accipit, quibus cognoscit Pompeium in acie victum
amissis copiis fugisse. Qua re cognita mixtam dolore 2
voluptatem capiebat. Victoriae nuntius laetitiam ex-
primebat; confectum bellum licentiam temporum inter-
cludebat. Sic erat dubius animi, utrum nihil timere
an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus arcessit 3
omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant, acceptas-
que eas iubet referri; quibus parum videbatur
imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat.
Equitum autem Romanorum delectum instituit; quos 4
ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos trans-
marina militia perterritos ad sacramenti redemptionem
vocabat. Magnum hoc fuit vectigal, maius tamen
creabat odium. His rebus confectis totum exercitum 5
lustrat; legiones, quas in Africam ducturus erat, et
auxilia mittit ad traiectum. Ipse classem, quam pa- 6
rabat, ut inspiceret, Hispalim accedit ibique mo-
ratur, propterea quod edictum tota provincia pro-
posuerat: quibus pecunias imperasset, neque contu-
lissent, se adirent.

57. Quae evocatio vehementer omnes turbavit.
Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus militum
in legione vernacula fuerat, nuntiat eam a legione
xxx., quam Q. Cassius legatus simul ducebat, cum
ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta
centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non
patiebantur, discessisse et ad secundam legionem,
contendisse, quae ad fretum alio itinere deduce-
batur. Cognita re noctu cum v cohortibus unetvi- 2
cesimanorum egreditur, mane pervenit *Leptim*. Ibi

eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus
3 Carmonem contendit. Hic cum legio XXX. et XXI.
et cohortes IIII ex V. legione totusque convenisset
equitatus, audit IIII cohortes a vernaculis oppressas
ad Obuculum cum his ad secundam pervenisse om-
nesque ibi se coniunxisse et M. Thorium Italicensem
4 ducem delegisse. Celeriter habito consilio Marcellum
quae*storem* Cordubam, ut eam in potestate retineret,
5 Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei
diebus affertur conventum Cordubensem ab eo de-
fecisse Marcellumque aut voluntate aut necessitate
abductum (namque id varie nuntiabatur) consentire
cum Cordubensibus; duas cohortes legionis V., quae
6 fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius
his rebus incensus movet castra et postero die Se-
goviam ad flumen Singiliense venit. Ibi habita con-
tione militum temptat animos; quos cognoscit non
sua, sed Caesaris absentis causa sibi fidissimos esse
nullumque periculum deprecaturos, dum per eos
Caesari provincia restitueretur.

58. Interim Thorius ad Cordubam veteres le-
giones adducit, ac ne dissensionis initium natum
seditiosa militum suaque natura videretur, simul ut
contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus
viribus uti videbatur, aeque potentem opponeret
dignitatem, Cn. Pompeio se provinciam recuperare
2 velle palam dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit
odio Caesaris et amore Pompei, cuius nomen multum
poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat;
sed id, qua mente, communis erit coniectura:
3 certe hoc prae se Thorius ferebat; milites adeo

fatebantur, ut Cn. Pompei nomen in scutis inscriptum
haberent. Frequens legionibus conventus obviam 4
prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum
familias ac praetextatorum, deprecaturque, ne hostili
adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium
consentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere
cogerentur, orare.

59. Tantae multitudinis precibus et lacrimis
exercitus commotus cum videret ad Cassium per-
sequendum nihil opus esse Cn. Pompei nomine et
memoria, tamque omnibus Caesarianis quam Pom-
peianis Longinum esse in odio, neque se conventum
neque M. Marcellum contra Caesaris causam posse
perducere, nomen Pompei ex scutis detraxerunt,
Marcellum, qui se Caesaris causam defensurum pro- 2
fitebatur, ducem asciverunt praetoremque appellarunt
et conventum sibi adiunxerunt castraque ad Cor-
dubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IIII 3
milia passuum a Corduba citra flumen Baetim in
oppidi conspectu loco excelso facit castra; litteras ad
regem Bogudem in Mauritaniam et M. Lepidum pro-
consulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio
sibi provinciaeque Caesaris causa quam primum ve-
niret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat,
aedificia incendit.

60. Cuius rei deformitate atque indignitate le-
giones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad
eum concurrerunt, ut in aciem educerentur, prius-
que confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta
contumelia nobilissimae carissimaeque possessiones
Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro

2 flammaque consumerentur. Marcellus, cum confligere
miserrimum putaret, quod et victoris et victi detri-
mentum ad eundem Caesarem esset redundaturum,
neque suae potestatis esset ......, legiones Baetim
3 traducit aciemque instruit. Cum Cassium contra pro
suis castris aciem instruxisse loco superiore *videret*,
causa interposita, quod is in aequum non descen-
deret, Marcellus militibus persuadet, ut se reciperent
4 in castra. Itaque copias reducere coepit. Cassius,
quo bono valebat Marcellumque infirmum esse sci-
ebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes
complures novissimos in fluminis ripis interfecit.
5 Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii diffi-
cultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra
Baetim transfert, crebroque uterque legiones in aciem
educit; neque tamen confligitur propter locorum
difficultates.

61. Erat copiis pedestribus multo firmior Mar-
cellus: habebat enim veteranas multisque proeliis
expertas legiones. Cassius fidei magis quam virtuti
2 legionum confidebat. Itaque, cum castra castris
collata essent, et Marcellus locum idoneum castello
cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Lon-
ginus veritus, ne genere quodam obsidionis claude-
retur in regionibus alienis sibique infestis, noctu
silentio ex castris proficiscitur celerique itinere
Uliam contendit, quod sibi fidele esse oppidum cre-
3 debat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut
et loci natura (namque Ulia in edito monte posita
est) et ipsa munitione urbis undique ab oppugna-
4 tione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur et

quam proxime potest Uliam castra castris confert
locorumque cognita natura, quo maxime rem de-
ducere volebat, necessitate est edoctus, ut neque
confligeret (cuius si rei facultas esset, resistere in-
citatis militibus non poterat) neque vagari Cassium
latius pateretur, ne plures civitates ea paterentur,
quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis 5
locis collocatis operibusque in circuitu oppidi con-
tinuatis Uliam Cassiumque munitionibus clausit.
Quae priusquam perficerentur, Longinus omnem 6
suum equitatum emisit; quem sibi usui fore cre-
debat, si pabulari frumentarique Marcellum non pa-
teretur, magno autem fore impedimento, si clausus
obsidione et inutilis necessarium consumeret fru-
mentum.

62. Paucisque diebus Cassi litteris acceptis rex
Bogud cum copiis venit adiungitque ei legioni, quam
secum adduxerat, complures cohortes auxiliarias
Hispanorum. Namque, ut in civilibus dissensionibus 2
accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania
nonnullae civitates rebus Cassi studebant, plures
Marcellum fovebant. Accedit cum copiis Bogud ad 3
exteriores Marcelli munitiones. Pugnatur utrimque
acriter, crebroque id accidit fortuna saepe ad utrum-
que victoriam transferente; nec tamen umquam ab
operibus depellitur Marcellus.

63. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum
cohortibus legionariis XXXV magnoque numero equi-
tum et reliquorum auxiliorum venit ea mente Uliam,
ut sine ullo studio contentiones Cassi Marcellique
componeret. Huic venienti sine dubitatione Marcellus 2

se credit atque offert; Cassius contra suis se tenet
praesidiis, sive eo, quod plus sibi iuris deberi quam
Marcello existimabat, sive eo, quod, ne praeoccu-
patus animus Lepidi esset obsequio adversarii, vere-
3 batur. Ponit ad Uliam castra Lepidus neque habet
a Marcello quicquam divisi. Ne pugnetur, inter-
dicit; ad exeundum Cassium invitat fidemque suam
4 in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius,
quid sibi faciendum quidve Lepido esset credendum,
neque ullum exitum consilii sui reperiret, si perma-
neret in sententia, postulat, uti munitiones disice-
5 rentur, sibique liber exitus daretur. Non tantum
indutiis factis, sed prope iam *pace* constituta opera
cum complanarent, custodiaeque munitionum essent
deductae, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod
proximum erat regis castris neque opinantibus omni-
bus (si tamen in omnibus fuit Cassius: nam de huius
conscientia dubitabatur) impetum fecerunt complures-
6 que ibi milites oppresserunt. Quod nisi celeriter in-
dignatione et auxilio Lepidi proelium esset diremptum,
maior calamitas esset accepta.

64. Cum iter Cassio patefactum esset, castra
Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem
tempore Marcellusque Cordubam cum suis, Cassius
2 proficiscitur Carmonam. Sub idem tempus Trebonius
proconsul ad provinciam obtinendam venit. De cuius
adventu ut cognovit Cassius, legiones, quas secum
habuerat, equitatumque in hiberna distribuit; ipse
3 omnibus suis rebus celeriter correptis Malacam con-
tendit ibique adverso tempore navigandi naves con-
scendit, ut ipse praedicabat, ne se Lepido et Tre-

bonio et Marcello committeret; ut amici eius dicti- 4
tabant, ne per eam provinciam minore cum digni-
tate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat;
ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis
rapinis confecta in potestatem cuiusquam veniret.
Progressus secunda ut hiberna tempestate cum in 5
Hiberum flumen noctis vitandae causa se contulisset,
inde paulo vehementiore tempestate, nihilo pericu-
losius se navigaturum credens, profectus, adversis
fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis fauci-
bus, cum neque flectere navim propter vim fluminis
neque directam tantis fluctibus tenere posset, de-
mersa nave periit.

65. Cum in Syriam Caesar ex Aegypto venisset
atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cogno-
sceret litterisque urbanis animadverteret multa Ro-
mae male et inutiliter administrari neque ullam
partem reipublicae satis commode geri, quod et
contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones ore-
rentur, et ambitione atque indulgentia tribunorum
militum et qui legionibus praeerant multa contra
morem consuetudinemque militarem fierent, quae
dissolvendae disciplinae severitatisque essent, eaque
omnia flagitare adventum suum videret, tamen prae-
ferendum existimavit, quas in provincias regionesque
venisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis
dissensionibus liberarentur, iura legesque acciperent,
externorum hostium metum deponerent. Haec in 2
Syria, Cilicia, Asia celeriter se confecturum sperabat,
quod hae provinciae nullo bello premebantur; in
Bithynia ac Ponto plus oneris videbat sibi impendere.

3 Non excessisse enim Ponto Pharnacem audiebat
neque excessurum putabat, cum secundo proelio
vehementer esset inflatus, quod contra Domitium
4 Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus
civitatibus, quae maiore sunt dignitate, praemia bene
meritis et viritim et publice tribuit, de controversiis
5 veteribus cognoscit ac statuit; reges, tyrannos, dy-
nastas provinciae finitimos, qui omnes ad eum con-
currerant, receptos in fidem condicionibus impositis
provinciae tuendae ac defendendae dimittit et sibi
et populo Romano amicissimos.

66. Paucis diebus in ea provincia consumptis
Sextum Caesarem, amicum et necessarium suum,
legionibus Syriaeque praefecit; ipse eadem classe,
2 qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius provin-
ciae civitates omnes evocat Tarsum, quod oppidum
fere totius Ciliciae nobilissimum fortissimumque est.
3 Ibi rebus omnibus provinciae et finitimarum civi-
tatum constitutis cupiditate proficiscendi ad bellum
4 gerendum non diutius moratur magnisque itineribus
per Cappadociam confectis biduum Mazacae com-
moratus Comana *venit*, vetustissimum et sanctissimum
in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione
colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio,
potentia secundus a rege consensu gentis illius ha-
5 beatur.. Id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio
adiudicavit; qui regio Cappadocum genere ortus
propter adversam fortunam maiorum suorum muta-
tionemque generis iure minime dubio, vetustate
6 tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratri
autem Ariobarzanis Ariarathi, cum bene meritus

uterque eorum de republica esset, ne aut regni hereditas Ariarathen sollicitaret, aut heres regni terreret Ariobarzanen, adtribuit, qui sub eius imperio ac dicione essent. Ipse iter inceptum simili velocitate conficere coepit.

67. Cum propius Pontum finesque Gallograeciae
accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae tunc
quidem paene totius, quod ei neque legibus neque
moribus concessum esse ceteri tetrarchae conten-
debant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab
senatu appellatus, depositis regiis insignibus neque
tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu
supplex ad Caesarem venit oratum, ut sibi ignosceret,
quod in ea parte positus terrarum, quae nulla prae-
sidia Caesaris habuisset, exercitibus imperiisque
coactus in Cn. Pompei castris fuisset; neque enim se 2
debuisse iudicem esse controversiarum populi Ro-
mani, sed parere praesentibus imperiis.

68. Contra quem Caesar cum plurima sua com-
memorasset officia, quae consul ei decretis publicis
tribuisset, cumque defensionem eius nullam posse ex-
cusationem [eius] imprudentiae recipere coarguisset,
quod homo tantae prudentiae ac diligentiae scire 2
potuisset, quis urbem Italiamque teneret, ubi senatus
populusque Romanus, ubi respublica esset, qui deni-
que post L. Lentulum, C. Marcellum consules,
tamen se concedere id factum superioribus suis 3
beneficiis, veteri hospitio atque amicitiae, dignitati
aetatique hominis, precibus eorum, qui frequentes
concurrissent hospites atque amici Deiotari ad de-
precandum, de controversiis tetrarcharum postea se

cogniturum esse dixit, regium vestitum ei restituit.
4 Legionem autem eam, quam ex genere civium
suorum Deiotarus armatura disciplinaque nostra
constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum
gerendum adducere iussit.

69. Cum in Pontum venisset copiasque omnes
in unum locum coëgisset, quae numero atque exer-
citatione bellorum mediocres erant (excepta enim
legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria
veteranam multis laboribus periculisque functam
multisque militibus partim difficultate itinerum ac
navigationum partim crebritate bellorum adeo demi-
nutam, ut minus mille hominibus in ea esset, reliquae
erant tres legiones, una Deiotari, duae, quae in eo
proelio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace
2 scripsimus, fuerant), legati a Pharnace missi Caesa-
rem adeunt atque imprimis deprecantur, ne eius
adventus hostilis esset: facturum enim omnia Phar-
3 nacen, quae imperata essent. Maximeque commemo-
rabant nulla Pharnacen auxilia contra Caesarem
Pompeio dare voluisse, cum Deiotarus, qui dedisset,
tamen ei satisfecisset.

70. Caesar respondit se fore aequissimum Phar-
naci, si quae polliceretur repraesentaturus esset.
2 Monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne
aut Deiotarum sibi obicerent, aut nimis eo gloria-
rentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent.
3 Nam se neque libentius facere quicquam quam sup-
plicibus ignoscere, neque provinciarum publicas in-
iurias condonare iis posse, qui fuissent in se officiosi.
4 Quin id ipsum, quod commemorarent, officium

fuisse utilius Pharnaci, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui dii immortales victoriam tribuissent. Itaque magnas et graves iniurias civium Romanorum, 5
qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. Nam 6
neque interfectis amissam vitam neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent. Ponto vero 7
decederet confestim familiasque publicanorum remitteret ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quae penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi 8
mitteret munera ac dona, quae bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. Miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit.

71. At Pharnaces liberaliter omnia pollicitus cum festinantem ac percurrentem Caesarem speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusque ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum plurimis de causis ad urbem Caesarem revocari), lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari coepit. Caesar cognita 2
calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret.

72. Zela est oppidum in Ponto, positu ipso ut in plano loco satis munitum: tumulus enim naturalis veluti manu factus excelsiore undique fastigio sustinet murum. Circumpositi sunt huic oppido magni multi- 2
que intercisi vallibus colles; quorum editissimus

unus, qui propter victoriam Mithridatis et infelicitatem Triari detrimentumque exercitus nostri superio*ribus tempo*ribus [locis atque itineribus paene coniunctus oppido] magnam in illis partibus habet nobilitatem, nec multo longius milibus passuum III abest
3 ab Zela. Hunc locum Pharnaces veteribus paternorum felicium castrorum refectis operibus copiis suis omnibus occupavit.

73. Caesar cum ab hoste milia passuum V castra posuisset videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cepissent, quae multo erant propiora regis castris, aggerem compor-
2 tari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato proxima nocte vigilia quarta legionibus omnibus expeditis impedimentisque in castris relictis prima luce neque opinantibus hostibus eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium adversus
3 Triarium fecerat. Huc omnem comportatum aggerem ex castris servitia aggerere iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatio non amplius passuum mille intercisa valles castra hostium divideret ab opere incepto Caesaris castrorum.

74. Pharnaces, cum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit. Quas interposita tanta locorum iniquitate consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Caesar vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis quam manu defendere locum
2 Pharnaces videretur. Itaque deterritus non est, quo

minus prima acie pro vallo instructa reliqua pars
exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive 3
loci felicitate sive auspiciis et religionibus inductus,
quibus obtemperasse eum postea audiebamus, sive
paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta,
cum more operis cotidiani magnam illam servorum
multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse
credidisset, sive etiam fiducia veterani exercitus sui,
quem XXII. in acie conflixisse et vicisse legati eius
gloriabantur, simul contemptu exercitus nostri, quem
pulsum a se Domitio duce sciebat, inito consilio
dimicandi descendere praerupta valle coepit. Cuius 4
aliquamdiu Caesar irridebat inanem ostentationem
et eo loco militum coartationem, quem in locum
nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Phar-
naces eodem gradu, quo in proclivem descenderat
vallem, ascendere adversus arduum collem instructis
copiis coepit.

75. Caesar incredibili eius vel temeritate vel
fiducia commotus neque opinans imparatusque op-
pressus eodem tempore milites ab opere revocat,
arma capere iubet, legiones opponit aciemque in-
struit; cuius rei subita trepidatio magnum terrorem 2
attulit nostris. Nondum ordinibus instructis falcatae 3
regiae quadrigae permixtos milites perturbant; quae
tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur.
Insequitur has acies hostium, et clamore sublato 4
confligitur multum adiuvante natura loci, plurimum
deorum immortalium benignitate; qui cum omnibus
casibus belli intersunt, tum praecipue, quibus nihil
ratione potuit administrari.

76. Magno atque acri proelio comminus facto dextro cornu, quo veterana legio sexta erat collocata, initium victoriae natum est. Ab ea parte cum proclivi detruderentur hostes, multo tardius sed tamen eisdem diis adiuvantibus sinistro cornu me-
2 diaque acie totae profligantur copiae regis. Quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae premebantur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis partim suorum ruina oppressis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, vallem transgressi nihil ex loco su-
3 periore inermi proficere poterant. At nostri victoria elati subire iniquum locum munitionesque aggredi non dubitarunt. Defendentibus autem iis cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter
4 castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudine omni suorum aut capta Pharnaces cum paucis equitibus profugit; cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, vivus in Caesaris potestatem adductus esset.

77. Tali victoria totiens victor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione laetior victoria facilis ex difficillimis rebus
2 acciderat. Ponto recepto praeda omni regia militibus condonata postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur, legionem sextam decedere ad praemia atque honores accipiendos in Italiam iubet, auxilia Deiotari domum remittit; duas legiones cum Coelio Viniciano in Ponto relinquit.

78. Ita per Gallograeciam Bithyniamque in
Asiam iter facit omniumque earum provinciarum
de controversiis cognoscit et statuit; iura in tetrar-
chas, reges, civitates distribuit. Mithridaten Perga- 2
menum, a quo rem feliciter celeriterque gestam in
Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, di-
sciplinis etiam regiis educatum (nam Mithridates,
rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo par-
vulum secum asportaverat in castra multosque reti-
nuerat annos) regem Bospori constituit, quoad sub
imperio Pharnacis fuerat, provinciasque populi Ro-
mani a barbaris atque inimicis regibus interposito
amicissimo rege munivit. Eidem tetrarchian [legibus] 3
Gallograecorum iure gentis et cognationis adiudi-
cavit occupatam et possessam paucis ante annis a
Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est 4
quam necessitas urbanarum seditionum pati vide-
batur. Rebus felicissime celerrimeque confectis in 5
Italiam celerius omnium opinione venit.

BELLUM AFRICANUM.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 707. 708.] Exercitu Lilybaeum contracto Caesar classe in Africam proficiscitur c. 1. 2. Navium parte ad Adrumetum collecta (reliquas tempestas a cursu averterat) Caesar copias exponit castraque ad oppidum collocat c. 3. Captivus cum litteris ad Considium, qui oppido praeerat, missus necatur c. 4. Deficientibus ad oppidum expugnandum viribus Caesar castra ad Ruspinam movet c. 5. 6, inde ad Leptim; quo oppido recepto in litore castra ponit, iamque per litteras auxilia ex Sardinia finitimisque provinciis arcessit et copias, quae in Sicilia remanserant, transmittendas curat c. 7—9. Naves errore abductae, quas Caesar ipse classe conscensa iam erat conquisiturus, adveniunt c. 10. 11. Paulo post proelio commisso Caesar unica rei militaris peritia hostes imprimis equitum numero superiores fugat c. 12—18. Quae Labieno, hostium duci, ante proelium fuerit fiducia perfugae et captivi docent c. 19. Caesar castris muniendis comparandisque rebus ad bellum necessariis operam dat; classem ad naves onerarias ex errore conquirendas mittit c. 10. 21. Cn. Pompeius filius a M. Catone patris admonitione ad rem strenue gerendam incitatur c. 22. Ascurum Mauritaniae oppidum navibus temptat; eruptione ab oppidanis facta in naves compulsus insulas Baleares petit c. 23. Scipionis copiae cum Petrei et Labieni coniunguntur c. 24, quibus etiam Iuba exercitum adiuncturus erat, sed cum fines a Boccho, Mauritaniae rege,

et P. Sittio, Caesari cum exulum numero auxiliante, vastarentur, ex itinere in regnum revocatur c. 25. Caesar denuo de exercitu adducendo in Siciliam nuntium mittit; munitiones castrorum auget c. 26. Scipio elephantis ad pugnam instituendis operam collocat c. 27. Vergilius, Thapso praefectus, navi Caesariana potitur c. 28. Pugnandi facultate ab Scipione oblata Caesar exercitum castris continet, cum antequam auxilia advenissent, pugnare nollet c. 29—32. Legati ex Acilla ad eum mittuntur; praesidium sibi a Caesare petunt idque impetrant c. 33. Iam ab Sallustio Crispo praetore naves frumento oneratae a Cercina insula adducuntur, itemque copiarum, quae in Sicilia relictae erant, pars ab Alieno proconsule transmittitur c. 34. Gaetulorum magnus numerus in castra Caesaris perfugit; legati ex oppido Thisdra frumenti copiam Caesari offerunt praesidiumque sibi postulant c. 37. 38. Cum hostium equitatu feliciter pugnatur c. 39. 40. Acie instructa Caesar ad Uzittam, quam Scipio tenebat, accedit; opponitur ab Scipione acies; cum neuter pugnandi initium faceret, uterque exercitus ad solis occasum in castra reducuntur c. 41. 42. Considius oppido Acilla frustra temptato Adrumetum se recipit c. 43. Navis Caesariana ex secundo commeatu capitur; milites qui inerant veterani ab Scipione trucidantur, tirones inter legiones distribuuntur c. 44—46. Caesariani imbre cum grandine saxea commixto graviter laborant c. 47. Iam ab Iuba Scipioni auxilia adducuntur c. 48. Equites a Labieno in insidiis collocati fugantur; nec multo post cum in Caesaris legiones sub vesperum ab opere in castra revertentes impetus esset factus, paulum abfuit, quin ipse Labienus cum Iuba caperentur c. 49—52. Tandem reliqua exercitus pars ex Sicilia advecta est; contione habita Caesar quosdam tribunos militum et centuriones ab exercitu removet c. 54. 55. Gaetuli ab Iuba desciscunt et qui ex iis apud Iubam in equitum numero militibant noctu ad Caesarem profugiunt c. 55. 56. Iubae in primores civium Romanorum arrogantia c. 57. Exercitus in aciem educuntur; ad vesperum denique equitum fit leve proelium c. 58—61. Interim naves Caesaris onerariae, quae longius a portu con-

stiterant, apud Leptim a Varo incenduntur; quem Caesar continuo insecutus quinqueremem recuperat, aliam navim expugnat, et quas ante portum Adrumeti, in quem profugerat classis Vari, deprehendit, incendit c. 62—64. Frumentum conquisiturus Caesar cum exercitus parte circum villas usque ad Aggar oppidum proficiscitur, quod cum et adversarii facerent, per eiusmodi occasiones crebro est pugnatum c. 65—73. Legati ex Vaga oppido Caesarem conveniunt; dum eum de mittendo praesidio orant, oppidum ab Iuba esse expugnatum nuntiatur c. 74. Exercitu lustrato Caesar ad oppidum Sarsuram castra movet frumentum eo ab Scipione comportatum intercepturus; Labienum agmen cum equitatu lacessentem fugat, oppido potitur. Inde in castra, quae ad Aggar habuerat, regreditur. Eodem Scipio subsequitur c. 75. 76. Quem cum ad pugnam elicere nequiret, Caesar rem in discrimen adducturus Thapsum proficiscitur, oppidumque, cui Vergilius praeerat, circummunire instituit. Iam Scipio, nisi oppidum munitissimum hominesque fidissimos amittere vellet, facere non potuit, quin dimicaret c. 77—80. Proelio ad oppidum commisso Scipionis exercitus gravissima clade profligatur c. 81—86. Qui vitae exitus fuerit Catonis, Iubae, Petrei, Scipionis narratur c. 87—96. Rebus sic feliciter gestis Caesar Iubae regnum in provinciae formam redigit, civitates singulosque qui cum Scipione fecerant pecunia multat, deinde Romam revertit c. 97—98.

1. Caesar itineribus iustis confectis nullo die intermisso a. d. XIIII. Kal. Ian. Lilybaeum pervenit statimque ostendit sese naves velle conscendere, cum non amplius legionem tironum haberet unam, equites vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum
2 constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi morae quicquam fore speraret, et ut omnes in dies horasque parati essent.
3 Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigan-

dum idoneas non haberet. Nihilo tamen minus in
navibus remiges militesque continere et nullam prae-
termittere occasionem profectionis; cum praesertim 4
ab incolis eius provinciae nuntiarentur adversario-
rum copiae equitatus infinitus, legiones regiae IIII,
levis armaturae magna vis, Scipionis legiones X,
elephanti CXX classesque esse complures, tamen
non deterrebatur animoque et spe confidebat. In- 5
terim in dies et naves longae adaugeri, et onerariae
complures eodem concurrere, et legiones tironum
convenire, in his veterana legio quinta, equitum ad
II milia.

2. Legionibus collectis VI et equitum II mili-
bus, ut quaeque prima legio venerat, in naves longas
imponebatur, equites autem in onerarias. Ita maiorem 2
partem navium antecedere iussit et insulam petere
Aponianam, quae abest a Lilybaeo . . . . . . commo-
ratus bona paucorum publice vendit, deinde Alieno 3
praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus
praecipit et de reliquo exercitu celeriter imponendo.
Datis *mandatis* ipse navem conscendit a. d. VI. 4
Kal. Ian. et reliquas naves statim est consecutus.
Ita vento certo celerique navigio vectus post diem 5
quartum cum longis paucis navibus in conspectum
Africae venit: namque onerariae reliquae praeter
paucas vento dispersae atque errabundae diversa
loca petierunt. Clupeam classe praetervehitur, dein 6
Neapolim; complura praeterea castella et oppida non
longe a mari reliquit.

3. Postquam Adrumetum accessit, ubi praesi-
dium erat adversariorum, cui praeerat C. Considius,

et a Clupeis secundum oram maritimam cum equi-
tatu [Adrumetum] Cn. Piso cum Maurorum circiter
2 tribus milibus apparuit; ibi paulisper Caesar ante
portum commoratus, dum reliquae naves conveni-
rent, exponit exercitum, cuius numerus in prae-
sentia fuit peditum III milia, equites CL, castrisque
ante oppidum positis sine iniuria cuiusquam con-
3 sedit cohibetque omnes a praeda. Oppidani interim
muros armatis complent, ante portam frequentes
considunt ad se defendendum; quorum numerus
4 duarum legionum instar erat. Caesar circum oppi-
dum vectus natura loci perspecta rediit in castra.
Nonnemo culpae eius imprudentiaeque assignabat,
quod neque certum locum gubernatoribus praefec-
tisque, quem peterent, praeceperat, neque, ut more
ipsius consuetudo superioribus temporibus fuerat,
tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis
5 locum certum peterent universi. Quod minime Cae-
sarem fefellerat. Namque nullum portum terrae
Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum
ab hostium praesidio fore suspicabatur, sed fortuito
oblatam occasionem egressus aucupabatur.

4. L. Plancus interim legatus petit a Caesare,
uti sibi daret potestatem cum Considio agendi, si
2 posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaque
data facultate litteras conscribit et eas captivo dat
3 perferendas in oppidum ad Considium. Quo simul-
atque captivus [cum] pervenisset litterasque, ut
erat mandatum, Considio porrigere coepisset, prius-
quam acciperet ille, 'unde', inquit, 'istas?' Tum
4 captivus: 'imperatore a Caesare'. Tunc Considius,

'unus est', inquit, 'Scipio imperator hoc tempore populi Romani'; deinde in conspectu suo statim captivum interfici iubet litterasque nondum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas.

5. Postquam una nocte et die ad oppidum consumpta neque responsum ullum a Considio dabatur, neque ei reliquae copiae succurrebant, neque equitatu abundabat et ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat et eas tironum, neque primo adventu convulnerari exercitum volebat, et oppidi egregia munitio et difficilis ad oppugnandum erat accessus, et nuntiabatur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias venire, non est visa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Caesar est occupatus, circumventus a tergo ab equitatu hostium laboraret.

6. Itaque castra cum movere vellet, subito ex
oppido erupit multitudo, atque equitatus subsidio
uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus a
Iuba ad stipendium accipiendum, castraque, unde
Caesar egressus iter facere coeperat, occupant et
eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res 2
cum animadversa esset, subito legionarii consistunt,
et equites, quamquam erant pauci, tamen contra
tantam multitudinem audacissime concurrunt. Ac- 3
cidit res incredibilis, ut equites minus * xxx Galli
Maurorum equitum II milia loco pellerent fugarent-
que in oppidum. Postquam repulsi et coniecti erant 4
intra munitiones, Caesar iter constitutum ire con-
tendit. Quod cum saepius facerent et modo inse- 5

querentur, modo rursus ab equitibus in oppidum
repellerentur, cohortibus paucis ex veteranis, quas
secum habebat, in extremo agmine collocatis et
parte equitatus iter leniter cum reliquis facere coe-
6 pit. Ita quanto longius ab oppido discedebatur, tanto
7 tardiores ad insequendum erant Numidae. Interim
in itinere ex oppidis et castellis legationes venire
et polliceri frumentum paratosque esse, quae im-
perasset, facere. Itaque eo die castra posuit ad
oppidum Ruspinam, Kal. Ianuariis.

7. Inde movit et pervenit ad oppidum Leptim,
liberam civitatem et immunem. Legati ex oppido
obviam veniunt, libenter se omnia facturos, quae
2 vellet, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas
oppidi et custodiis impositis, ne quis miles in oppi-
dum introiret aut iniuriam faceret cuipiam incolae,
non longe ab oppido secundum litus facit castra.
3 Eodemque naves onerariae et longae nonnullae casu
advenerunt; reliquae, ut est ei nuntiatum, incertae
4 locorum Uticam versus petere visae sunt. Interim
Caesar a mari non digredi neque mediterranea
petere propter navium errorem, equitatumque in
navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri va-
5 starentur; aquam in naves iubet comportari. Remi-
ges interim, qui aquatum e navibus exierant, subito
equites Mauri neque opinantibus Caesarianis adorti
multos iaculis convulnerarunt, nonnullos interfece-
6 runt. Latent enim in insidiis cum equis inter con-
valles, ut subito exsistant, non ut in campo com-
minus depugnent.

8. Caesar interim in Sardiniam nuntios cum
litteris et in reliquas provincias finitimas dimisit, ut
sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque lit-
teras legissent, mittenda curarent, exoneratisque
partim navibus longis Rabirium Postumum in Sici-
liam ad secundum commeatum arcessendum mittit.
Interim cum x navibus longis ad reliquas naves 2
onerarias conquirendas, quae deerrassent, et simul
mare tuendum ab hostibus iubet proficisci. Item 3
C. Sallustium Crispum praetorem ad Cercinam in-
sulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte
navium ire iubet, quod ibi magnum numerum fru-
menti esse audiebat. Haec ita imperabat unicuique, 4
ita praecipiebat uti fieri possent, ne nec locum ex-
cusatio ullum haberet nec moram tergiversatio. Ipse
interea ex perfugis et incolis cognitis condicionibus 5
Scipionis, et qui cum eo bellum contra se gerebant,
miserari (regium enim equitatum Scipio ex provincia
Africa alebat) tanta homines esse dementia, ut
malint regis esse vectigales, quam cum civibus in
patria in suis fortunis esse incolumes.

9. Caesar a. d. III. Non. Ian. castra movet;
Lepti sex cohortium praesidio cum Saserna relicto
ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum
reliquis copiis convertit ibique sarcinis exercitus
relictis ipse cum expedita manu proficiscitur circum
villas frumentatum oppidanisque imperat, ut plostra
iumentaque omnia sequantur. Itaque magno numero 2
frumenti invento Ruspinam redit. Huc eum idcirco
existimo recepisse se, ut maritima oppida post se

ne vacua relinqueret praesidioque firmata ad classim receptacula muniret.

10. Itaque ibi relicto P. Saserna, fratre eius, quem Lepti, proximo oppido, reliquerat, cum legione iubet comportari ligna in oppidum quam plurima;
2 ipse cum cohortibus VII, quae ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio et Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspina egressus proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido milia passuum duo, ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit.
3 Omnibus in exercitu insciis et requirentibus imperatoris consilium magno metu ac tristimonia sollicita-
4 bantur. Parva enim cum copia et ea tironum neque omni exposita in Africa contra magnas copias et insidiosae nationis equitatumque innumerabilem se expositos videbant neque quicquam solatii in praesentia neque auxilium in suorum consilio animum advertebant nisi in ipsius imperatoris vultu, vigore mirabilique hilaritate: animum enim altum et erec-
5 tum prae se gerebat. Huic acquiescebant homines et in eius scientia et consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant.

11. Caesar una nocte in navibus consumpta iam caelo albente cum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore eodem con-
2 ferebatur. Hac re cognita Caesar celeriter de navibus imperat omnes egredi atque in litore armatos
3 reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis et advectis militum equitumque copiis rursus ad oppidum Ruspinam redit atque ibi castris constitutis ipse cum

cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus.
Ex eo est cognitum Caesaris consilium, illum cum 4
classe navibus onerariis, quae deerrassent, subsidio
ire clam hostibus voluisse, ne casu imprudentes suae
naves in classem adversariorum inciderent, neque
eam rem eos voluisse scire, qui in praesidiis relicti
sui milites fuissent, ne hi propter suorum paucitatem
et hostium multitudinem metu deficerent.

12. Interim cum iam Caesar progressus esset
a castris circiter milia passuum III, per speculatores
et antecessores equites nuntiatur ei copias hostium
haud longe ab sese visas. Et hercule cum eo nuntio
pulvis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita 2
Caesar celeriter iubet equitatum universum, cuius
copiam habuit in praesentia non magnam, et sagit-
tarios, quorum parvus numerus, ex castris arcessiri
atque ordinatim signa se leniter consequi; ipse an-
tecedere cum paucis armatis. Iamque cum procul 3
hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari
et ad eam pugnam parari; quorum omnino numerus
fuit XXX cohortium cum equitibus CCCC, sagit-
tariis CL.

13. Hostes interim, quorum dux erat Labienus
et duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine
non peditum, sed equitum confertam et inter eos
levis armaturae Numidas et sagittarios pedites inter-
posuerant et ita condensaverant, ut procul Caesari-
ani pedestres copias arbitrarentur, dextrum ac sini-
strum cornu magnis equitum copiis firmaverant.
Interim Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat 2
propter paucitatem; sagittarios ante aciem consti-

tuit, equites dextro sinistroque cornu opponit et ita praecipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur: existimabat enim se acie instructa cum pedestribus copiis dimicaturum.

14. Cum utrimque exspectatio fieret, neque Caesar sese moveret et cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis quam viribus decernendum videret, subito adversariorum equitatus sese extendere et in latitudinem promovere collesque complecti et Caesaris equitatum extenuare simulque ad circumeundum comparare se coeperunt.
2 Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidae levis armaturae cum equitibus procurrunt et inter
3 legionarios [pedites] iacula coniciunt. Hic cum Caesariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant; pedites interim resistebant, dum equites rursus cursu renovato peditibus suis succurrerent.

15. Caesar novo genere pugnae oblato, cum animum adverteret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius ab signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis vulnerabantur; equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant), edicit per ordines, ne quis miles ab signis IIII pedes longius procederet.
2 Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Caesaris paucitatem circuire non moratur: equites Iuliani pauci multitudine hostium defessi equis convulneratis paulatim cedere; hostis magis
3 magisque instare. Ita puncto temporis omnibus

legionariis ab hostium equitatu circumventis Cae-
sarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos
omnes coniecti pugnare cogebantur.

16. Labienus in equo capite nudo versari in
prima acie; simul suos cohortari, nonnumquam legi-
onarios Caesaris ita appellare: 'quid tu', inquit,
'miles tiro, tam feroculus es? Vos quoque iste ver-
bis infatuavit? In magnum mehercule vos periculum
impulit. Misereor vestri'. Tum miles, 'non sum', 2
inquit, 'tiro, Labiene, sed de legione x. veteranus'.
Tum Labienus, 'non agnosco', inquit, 'signa decu-
manorum'. Tum miles: 'iam me, qui sim, intelleges'.
Simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo 3
posset, atque ita pilum viribus contortum, dum in
Labienum mittere contendit, equi graviter adverso
pectori adfixit et ait: 'Labiene, decumanum militem,
qui te petit, scito esse'. Omnium tamen animi in 4
terrorem coniecti et maxime tironum: circumspicere
enim Caesarem neque amplius facere nisi hostium
iacula vitare.

17. Caesar interim consilio hostium cognito
iubet aciem in longitudinem quam maximam porrigi
et alternis conversis cohortibus, ut una post, altera
ante signa tenderet, ita coronam hostium dextro 2
sinistroque cornu mediam dividit et unam partem
ab altera exclusam equitibus intrinsecus adortus
cum peditatu telis coniectis in fugam vertit neque
longius progressus veritus insidias se ad suos re-
cipit. Idem altera pars equitum peditumque Cae-
saris facit. His rebus gestis ac procul hostibus 3

repulsis convulneratisque ad sua praesidia sese, sicut
erat instructus, recipere coepit.

18. Interim M. Petreius et Cn. Piso cum equi-
tibus Numidis MDC electis peditatuque eiusdem ge-
neris satis grandi ex itinere recta subsidio suis oc-
2 currunt. Atque hostes suis ex terrore firmatis rur-
susque renovatis animis legionarios conversis equiti-
bus recipientes novissimos adoriri et impedire coe-
3 perunt, quo minus in castra se reciperent. Hac re
animadversa Caesar iubet signa converti et medio
4 campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem
modo pugnaretur nec comminus ad manus rediretur,
Caesarisque equites iumenta ex nausea recenti, siti,
languore, paucitate, vulneribus defatigata ad inse-
quendum hostem perseverandumque cursum tardiora
haberent, dieique pars exigua iam reliqua esset,
cohortibus equitibus circumdatis cohortatur, ut uno
ictu contenderent neque remitterent, donec ultra
ultimos colles hostes reppulissent atque eorum essent
5 potiti. Itaque signo dato in hostes languide tela
neglegenterque mittentes subito immittit cohortes
turmasque suorum; atque puncto temporis hostibus
nullo negotio campo pulsis, post colle deiectis nacti
locum atque ibi paulisper commorati, ita uti erant
instructi, leniter se ad suas recipiunt munitiones.
Itemque adversarii male accepti tum demum se ad
sua praesidia contulerunt.

19. Interim ea re gesta et proelio dirempto ex
adversariis perfugere plures ex omni genere homi-
num, et praeterea intercepti [hostium] complures
2 equites peditesque. Ex quibus cognitum est con-

silium hostium, eos hac mente et conatu venisse,
uti novo atque inusitato genere proelii tirones le-
gionarii paucique perturbati Curionis exemplo ab
equitatu circumventi opprimerentur, et ita Labienum
dixisse pro contione, tantam sese multitudinem au-
xiliorum adversariis subministraturum, ut etiam cae-
dendo in ipsa victoria defatigati vincerentur atque
a suis superarentur; quippe qui [in] illo rumore 3
[sibi] confideret primum, quod audierat Romae le-
giones veteranas dissentire neque in Africam velle
transire; deinde, quod triennio in Africa suos milites
consuetudine retentos fideles sibi iam effecisset,
maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum
levisque armaturae, praeterea ex fuga proelioque 4
Pompeiano quos secum a Brundisio transportaverat
equites Germanos Gallosque ibique postea ex hibri-
dis, libertinis servisque conscripserat, armaverat,
qui uti frenato condidicerant, praeterea regia auxilia 5
elephantis CXX equitatuque innumerabili, deinde
legiones conscriptas ex cuiusquemodi generis am-
plius XII milibus. Hac spe atque ea audacia in- 6
flammatus Labienus cum equitibus Gallis Germa-
nisque MDC, Numidarum sine frenis VII milibus,
praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus MDC,
peditum ac levis armaturae quater tanto, sagittariis
ac funditoribus hippotoxotisque compluribus, his 7
copiis pridie Non. Ian. post diem VI., quam Africam
Caesar attigit, in campis planissimis purissimisque
ab hora diei quinta usque ad solis occasum est
decertatum. In eo proelio Petreius graviter ictus ex
acie recessit.

20. Caesar interim castra munire diligentius,
praesidia firmare copiis maioribus vallumque ab op-
pido Ruspina usque ad mare ducere et a castris
alterum eodem, quo tutius ultro citroque commeare
auxiliaque sine periculo sibi succurrere possent, tela
tormentaque ex navibus in castra comportare, remi-
gum partem ex classe, Gallorum, Rhodiorum, epi-
batarumque armare et in castra evocare, uti, si
posset, eadem ratione, qua adversarii, levis arma-
tura interiecta inter equites suos interponeretur,
2 sagittariisque ex omnibus navibus Ityreis, Syris et
cuiusque generis ductis in castra compluribus fre-
quentabat suas copias (audiebat enim Scipionem
post diem tertium eius diei, quo proelium factum
erat, appropinquare, copias suas cum Labieno et
Petreio coniungere; cuius copiae legionum VIII et
3 equitum III milium esse nuntiabantur), officinas fer-
rarias instruere, sagittas telaque uti fierent complura
curare, glandes fundere, sudes comparare, litteras
in Siciliam nuntiosque mittere, ut sibi crates
materiemque congererent ad arietes, cuius inopia
in Africa esset, praeterea ferrum, plumbum mitte-
4 retur. Etiam animadvertebat frumento se in Africa
nisi importato uti non posse: priore enim anno
propter adversariorum delectus, quod stipendiarii
aratores milites essent facti, messem non esse factam;
5 praeterea ex omni Africa frumentum adversarios in
pauca oppida et bene munita comportasse omnemque
regionem Africae exinanisse frumento, oppida praeter
ea pauca, quae ipsi suis praesidiis tueri poterant,
reliqua dirui atque deleri et eorum incolas intra

sua praesidia coëgisse commigrare, agros desertos
ac vastatos esse.

21. Hac necessitate Caesar coactus privatos am-
biendo et blande appellando aliquantum numerum
frumenti in sua praesidia congesserat et eo parce
utebatur. Opera interim ipse cotidie circuire et ad
ternas cohortes in statione habere propter hostium
multitudinem. Labienus saucios suos, quorum maxi- 2
mus numerus fuit, iubet in plostris deligatos Adru-
metum deportari. Naves interim Caesaris onerariae 3
errabundae male vagabantur incertae locorum atque
castrorum suorum; quas singulas scaphae adversa-
riorum complures adortae incendebant atque expu-
gnabant. Hac re nuntiata Caesar classes circum in- 4
sulas portusque disposuit, quo tutius commeatus
supportari posset.

22. M. Cato interim, qui Uticae praeerat, Cn.
Pompeium filium multis verbis assidueque obiurgare
non desistebat. 'Tuus', inquit, 'pater istuc aetatis 2
cum esset et animadvertisset rempublicam ab ne-
fariis sceleratisque civibus oppressam bonosque aut
interfectos aut exilio multatos patria civitateque
carere, gloria et animi magnitudine elatus privatus
atque adulescentulus paterni exercitus reliquiis col-
lectis paene oppressam funditus*que* deletam Italiam
urbemque Romanam in libertatem vindicavit, idem-
que Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mi-
rabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi 3
eam dignitatem, quae est per gentes clarissima no-
tissimaque, conciliavit adulescentulusque atque eques
Romanus triumphavit. Atque ille non ita amplis rebus 4

patris gestis neque tam excellenti maiorum dignitate parta neque tantis clientelis nominisque claritate praeditus in rempublicam est ingressus. Tu contra et patris nobilitate et dignitate et per te ipse satis animi magnitudine diligentiaque praeditus nonne eniteris et proficisceris ad paternas clientelas auxilium tibi reique publicae atque optimo cuique efflagitatum?'

23. His verbis hominis gravissimi incitatus adu-
lescentulus cum naviculis cuiusquemodi generis XXX,
inibi paucis rostratis, profectus ab Utica in Mauri-
taniam regnumque Bogudis est ingressus expedito-
que exercitu numero servorum, liberorum II milium,
cuius partem inermem, partem armatam habuerat,
ad oppidum Ascurum accedere coepit; in quo oppido
2 praesidium fuit regium. Pompeio adveniente oppidani
usque eo passi propius accedere, donec ad ipsas
portas ac murum appropinquaret, subito eruptione
facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare
3 navesque passim compulerunt. Ita re male gesta
Gneus Pompeius filius naves inde avertit neque
postea litus attigit classemque ad insulas Baleares
versus convertit.

24. Scipio interim cum iis copiis, quas paulo
ante demonstravimus, Uticae grandi praesidio relicto
profectus primum Adrumeti castra ponit, deinde
ibi paucos dies commoratus noctu itinere facto cum
Labieni et Petrei copiis se coniungit, atque unis
castris factis III milia passuum longe considunt.
2 Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones
vagari atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia

extra vallum progressi essent, excipere; ita omnes adversarios intra munitiones continere. Qua re Cae- 3
sariani gravi annona sunt conflictati, ideo quod nondum neque ab Sicilia neque ab Sardinia commeatus supportatus erat, neque per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius milia passuum VI terrae Africae quoquo versus tenebant pabulique inopia premebantur. Qua necessitate 4
coacti veterani milites equitesque, qui multa terra marique bella confecissent et periculis inopiaque tali saepe essent conflictati, alga e litore collecta et aqua dulci eluta et ita iumentis esurientibus data vitam eorum producebant.

25. Dum haec ita fierent, rex Iuba cognitis Caesaris difficultatibus copiarumque paucitate non est visum dari spatium convalescendi augendarumque eius opum. Itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis subsidio suis egressus e regno ire contendit. P. Sittius interim et rex Bocchus con- 2
iunctis suis copiis cognito regis Iubae egressu propius eius regnum copias suas admovere, Cirtamque, oppidum opulentissimum eius regni, *rex* adortus paucis diebus pugnando capit et praeterea duo oppida Gaetulorum. Quibus cum condicionem ferret, 3
ut oppido excederent idque sibi vacuum traderent, condicionemque repudiassent, postea ab eo capti interfectique sunt omnes. Inde progressus agros 4
oppidaque vexare non destitit. Quibus rebus cognitis Iuba, cum iam non longe ab Scipione atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam, dum alios adiu

turus proficisceretur, ipse suo regno expulsus for-
5 sitan utraque re expelleretur. Itaque rursus se reci-
pere, atque auxilia etiam ab Scipione abduxit sibi
suisque rebus timens, elephantisque XXX relictis suis
finibus oppidisque suppetias profectus est.

26. Caesar interim, cum de suo adventu dubi-
tatio in provincia esset, neque quisquam crederet
ipsum, sed aliquem legatum in Africam cum copiis
venisse, conscriptis litteris circum provinciam omnes
2 civitates facit de suo adventu certiores. Interim no-
biles homines ex suis oppidis profugere et in castra
Caesaris devenire et de adversariorum eius crude-
3 litate acerbitateque commemorare coeperunt. Quo-
rum lacrimis querelisque Caesar commotus cum
antea constituisset e stativis castris aestate inita
cunctis copiis auxiliisque accitis bellum cum suis
adversariis *facere, iam nunc* gerere instituit lit-
teris celeriter in Siciliam ad Alienum et Rabirium
Postumum [conscriptis et] per catascopum missis,
ut sine mora ac nulla excusatione hiemis ventorum-
que quam celerrime exercitus sibi transportaretur:
4 Africam provinciam perire funditusque everti ab
suis inimicis; quod nisi celeriter sociis foret sub-
ventum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne
tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere
5 insidiisque reliquum futurum. Atque ipse in tanta
erat festinatione et exspectatione, ut postero die,
quam misisset litteras nuntiumque, classem exerci-
tumque morari diceret, dies noctesque oculos men-
6 temque ad mare dispositos directosque haberet. Nec
mirum. Animadvertebat enim villas exuri, agros

vastari, pecus diripi, trucidari, oppida castellaque dirui delerique, principes civitatum aut interfici aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi; iis se in miseriis suamque fidem 7
implorantibus auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere 8
atque castra munire, turres, castella facere molesque iacere in mare non intermittere.

27. Scipio interim elephantos hoc modo condocefacere instituit. Duas instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi adversariorum locum obtineret et contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret; deinde in ordinem elephantos constituit; post illos autem suam aciem in- 2
struxit, ut, cum ab adversariis lapides mitti coepissent, et elephanti perterriti se ad suos convertissent rursus ab sua acie lapidibus missis eos converterent adversus hostem; quod aegre tardeque fiebat. Rudes enim elephanti multorum annorum 3
doctrina usuque vetusto vix edocti tamen communi periculo in aciem producuntur.

28. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Vergilius praetorius, qui Thapsi, oppido maritimo, praeerat, cum animadverteret naves singulas cum exercitu Caesaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari, occasionem nactus navem quam ibi habuit actuariam complet militibus et sagittariis et eisdem scaphas de navibus adiungit ac singulas naves Caesarianas consectari coepit. Et cum plures adortus esset, 2
pulsus fugatusque inde discessisset nec tamen

desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua
erant duo Titii, Hispani adulescentes, tribuni le-
gionis v., quorum patrem Caesar in senatum legerat,
et cum his Titus Salienus, centurio legionis eiusdem,
qui M. Messalam legatum obsederat Messanae se-
ditiosissima oratione apud eum usus, idemque pe-
cuniam et ornamenta triumphi Caesaris retinenda et
custodienda curarat et ob has causas sibi timebat.
3 Hic propter conscientiam peccatorum suorum per-
suasit adulescentibus, ne repugnarent seseque Ver-
gilio traderent. Itaque deducti a Vergilio ad Scipi-
onem custodibus sunt traditi et post diem tertium
4 interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petisse
dicitur maior Titius a centurionibus, uti se priorem
quam fratrem interficerent, idque ab eis facile im-
petrasse, atque ita esse interfectos.

29. Turmae interim equitum, quae pro vallo in
stationibus esse solebant [ab utrisque ducibus], co-
tidie minutis proeliis inter se depugnare non inter-
2 mittunt; nonnumquam etiam Germani Gallique
Labieniani cum Caesaris equitibus fide data inter
3 se colloquebantur. Labienus interim cum parte
equitatus Leptim oppidum, cui praeerat Saserna
cum cohortibus VI, oppugnare ac vi irrumpere co-
nabatur; quod ab defensoribus propter egregiam
munitionem oppidi et multitudinem tormentorum
4 facile et sine periculo defendebatur. Quod ubi
saepius eius equitatus facere non intermittebat, cum
forte ante portam turma densa adstitisset, scor-
pione accuratius misso atque eorum decurione per-
cusso et ad equum defixo reliqui perterriti fuga se

in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti
oppidum temptare.

30. Scipio interim fere cotidie non longe a suis
castris, passibus CCC, instruere aciem ac maiore
parte diei consumpta rursus in castra se recipere.
Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris 2
quisquam prodiret neque propius eius copias acce-
deret, despecta patientia Caesaris exercitusque eius
[Iuba] universis copiis productis elephantisque tur-
ritis XXX ante aciem instructis quam latissime potuit
porrecta equitum peditumque multitudine uno tem-
pore progressus haud ita longe a Caesaris castris
constitit in campo.

31. Quibus rebus cognitis Caesar iubet milites,
qui extra munitiones processerant [quique] pabu-
landi aut lignandi *causa* aut etiam muniendi gratia
vallum petierant quaeque ad eam rem opus erant,
omnes intra munitiones minutatim modesteque sine
tumultu aut terrore se recipere atque in opere con-
sistere. Equitibus autem, qui in statione fuerant, 2
praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paulo
ante constitissent, donec ab hoste telum missum ad
se perveniret; quod si propius accederetur, quam
honestissime se intra munitiones reciperent. Alii 3
quoque equitatui edicit, uti suo quisque loco pa-
ratus armatusque praesto esset. At haec non ipse 4
per se coram, cum de vallo prospecularetur, sed
mirabili peritus scientia bellandi in praetorio sedens
per speculatores et nuntios imperabat, quae fieri
volebat. Animadvertebat enim, quamquam magnis 5
essent copiis adversarii freti, tamen saepe a se fu-

gatis, pulsis perterritisque et concessam vitam et
ignota peccata; quibus rebus numquam tanta sup-
peteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi vic-
6 toriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Prae-
terea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte
7 eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiae
munitiones castrorum atque valli fossarumque alti-
tudo et extra vallum stili caeci mirabilem in modum
consiti vel sine defensoribus aditum adversariis
prohibebant; scorpionum, catapultarum ceterorum-
que telorum, quae ad defendendum solent parari,
8 magnam copiam habebat. Atque haec propter exer-
citus sui praesentis paucitatem et tirocinium prae-
paraverat, non hostium vi et metu commotus pati-
entem se timidumque hostium opinioni praebebat.
9 Neque idcirco copias, quamquam erant paucae
tironumque, non educebat in aciem, quod victoriae
suorum diffideret; sed referre arbitrabatur, cuius-
modi victoria esset futura: turpe enim sibi existi-
mabat tot rebus gestis tantisque exercitibus devictis,
tot tam claris victoriis partis ab reliquis copiis ad-
versariorum suorum ex fuga collectis se cruentam
10 adeptum existimari victoriam. Itaque constituerat
gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi
veteranarum legionum pars aliqua in secundo com-
meatu occurrisset.

32. Scipio interim paulisper, ut antea dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem videretur, paulatim reducit suas copias in castra et contione advocata de terrore suo desperationeque exercitus Caesaris facit verba et cohortatus suos

victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur.
Caesar iubet milites rursus ad opus redire et per 2
causam munitionum tirones in labore defatigare non
intermittit. Interim Numidae Gaetulique diffugere 3
cotidie ex castris Scipionis et partim in regnum se
conferre, partim, quod ipsi maioresque eorum bene-
ficio C. Mari usi fuissent Caesaremque eius affinem
esse audiebant, in eius castra perfugere catervatim
non intermittunt. Quorum ex numero electis homini- 4
bus illustrioribus [Gaetulos] et litteris ad suos cives
datis cohortatus, uti manu facta se suosque defen-
derent, ne suis inimicis adversariisque dicto audientes
essent, mittit.

33. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex
Acilla, civitate libera et immuni, ad Caesarem veni-
unt seque paratos, quaecumque imperasset, et libenti
animo facturos pollicentur: tantum orare et petere 2
ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id et
sine periculo facere possent; se et frumentum et
quaecumque res eis suppeteret communis salutis
gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Cae- 3
sare impetratis praesidioque dato C. Messium, aedi-
licia functum potestate, Acillam iubet proficisci.
Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adru-
meti cum duabus legionibus et equitibus DCC prae-
erat, celeriter ibi parte praesidii relicta cum VIII
cohortibus ad Acillam ire contendit. Messius celerius 4
itinere confecto prior Acillam cum cohortibus per-
venit. Considius interim, cum ad urbem cum copiis
accessisset et animadvertisset praesidium Caesaris ibi
esse, non ausus periculum suorum facere nulla re

gesta pro multitudine hominum rursus se Adrumetum
5 recepit; deinde paucis post diebus equestribus copiis
ab Labieno adductis rursus Acillitanos castris positis
obsidere coepit.

34. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem
paucis ante diebus missum a Caesare cum classe
2 demonstravimus, Cercinam pervenit. Cuius adventu
C. Decimius quaestorius, qui ibi cum grandi familiae
suae praesidio praeerat commeatui, parvulum na-
vigium nactus conscendit ac se fugae commendat.
3 Sallustius interim praetor a Cercinitanis receptus
magno numero frumenti invento naves onerarias,
quarum ibi satis magna copia fuit, complet atque
4 in castra ad Caesarem mittit. Alienus interim pro-
consul Lilybaeo in naves onerarias imponit legiones
XIII. et XIIII. et equites Gallos DCCC, funditorum
sagittariorumque mille ac secundum commeatum in
5 Africam mittit ad Caesarem. Quae naves ventum
secundum nactae quarto die in portum ad Ruspi-
nam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes per-
6 venerunt. Ita Caesar duplici laetitia ac voluptate
uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem
suis hilaratis annonaque levata sollicitudinem de-
ponit, legiones equitesque ex navibus egressos iubet
ex languore nauseaque reficere, divisos in castella
munitionesque disponit.

35. Quibus rebus Scipio quique cum eo essent
[comites] mirari et requirere: C. Caesarem, qui ultro
consuesset bellum inferre ac lacessere proelio, subito
commutatum non sine magno consilio suspicabantur.
2 Itaque ex eius patientia in magnum timorem

coniecti ex Gaetulis duos, quos arbitrabantur suis
rebus amicissimos, magnis praemiis pollicitationi-
busque propositis pro perfugis speculandi gratia in
Caesaris castra mittunt. Qui simul ad eum sunt 3
deducti, petierunt, ut sibi liceret verba sine periculo
proloqui. Potestate facta, 'saepenumero,' inquiunt,
imperator, complures Gaetuli, qui sumus clientes 4
C. Mari, et propemodum omnes cives Romani, qui
sunt in legione IIII. et VI., ad te voluimus in tuaque
praesidia confugere; sed custodiis equitum Numi-
darum, quo id sine periculo minus faceremus, im-
pediebamur. Nunc data facultate pro speculatoribus 5
missi a Scipione ad te cupidissime venimus, ut per-
spiceremus, num quae fossae aut insidiae elephantis
ante castra portasque valli factae essent, simulque
consilia vestra contra easdem bestias comparatio-
nemque pugnae cognosceremus atque iis renuntia-
remus.' Qui collaudati a Caesare stipendioque donati 6
ad reliquos perfugas deducuntur. Quorum orationem
celeriter veritas comprobavit; namque postero die
ex legionibus his, quas Gaetuli nominarunt, milites
legionarii complures ab Scipione in castra Caesaris
perfugerunt.

36. Dum haec ad Ruspinam geruntur, M. Cato,
qui Uticae praeerat, delectus cotidie libertinorum,
Afrorum, servorum denique et cuiusquemodi generis
hominum, qui modo per aetatem arma ferre pote-
rant, habere atque [sub manum] Scipioni in castra
submittere non intermittit. Legati interim ex oppido 2
Thisdra, in quo tritici modium milia CCC compor-
tata fuerant a negotiatoribus Italicis aratoribusque,

ad Caesarem venere, quantaque copia frumenti apud
se sit, docent, simulque orant, ut sibi praesidium
mittat, quo facilius et frumentum et copiae suae
3 conserventur. Quibus Caesar in praesentia gratias
agit praesidiumque brevi tempore se missurum dixit
4 cohortatusque ad suos cives iubet proficisci. P. Sit-
tius interim cum copiis Numidiae fines ingressus
castellum in montis loco munito locatum, in quod
Iuba belli gerendi gratia et frumentum et res ceteras,
quae ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi
expugnando est potitus.

37. Caesar, postquam legionibus, veteranis dua-
bus, equitatu levique armatura copias suas ex se-
cundo commeatu auxerat, naves [VI] onerarias statim
iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transpor-
tandum proficisci; ipse VI. Kal. Febr. circiter vigilia
prima imperat, speculatores apparitoresque omnes
2 ut sibi praesto essent. Itaque omnibus insciis neque
suspicantibus vigilia tertia iubet omnes legiones ex
castris educi atque se consequi ad oppidum Ruspi-
nam versus, in quo ipse praesidium habuit, et quod
3 primum ad amicitiam eius accessit. Inde parvulam
proclivitatem degressus sinistra parte campi propter
4 mare legiones ducit. Hic campus mirabili planicie
patet milia passuum XII; quem iugum cingens a
mari ortum neque ita praealtum velut theatri efficit
5 speciem. In hoc iugo colles sunt excelsi pauci, in
quibus singulae turres speculaeque singulae per-
veteres erant collocatae, quarum apud ultimam prae-
sidium et statio fuit Scipionis.

38. Post Caesar ad iugum, de quo docui, ascen-
dit atque in unumquemque collem *inspecturus* turres
castellaque *iter* facere coepit idque adeo minus se-
mihora efficit. Postquam non ita longe ab ultimo 2
colle turrique fuit, quae proxima fuit castris adver-
sariorum, in qua docui esse praesidium stationem-
que Numidarum, Caesar paulisper commoratus per-
spectaque natura loci, equitatu in statione disposito,
legionibus opus attribuit brachiumque medio iugo 3
ab eo loco, ad quem pervenerat, usque ad eum,
unde egressus erat, iubet dirigi ac muniri. Quod 4
postquam Scipio Labienusque animadverterunt, equi-
tatu omni ex castris educto acieque equestri in-
structa a suis munitionibus circiter passus mille
progrediuntur pedestremque copiam in secunda acie
minus CCCC passus constituunt.

39. Caesar in opere milites adhortari neque
adversariorum copiis moveri. Iam cum non amplius 2
passus MD inter hostium aciem suasque munitiones
esse animadvertisset intellexissetque ad impediendos
milites suos et ab opere depellendos hostem propius
accedere necesseque haberet legiones a munitionibus
deducere, imperat turmae Hispanorum, ad proximum
collem propere occurrerent praesidiumque inde de-
turbarent locumque caperent, eodemque iubet levis
armaturae paucos consequi subsidio. Qui missi 3
celeriter Numidas adorti partim vivos capiunt, non-
nullos equites fugientes convulneraverunt locumque
sunt potiti. Postquam id Labienus animadvertit, quo 4
celerius iis auxilium ferret, ex acie instructa equi-
tatus sui prope totum dextrum cornu avertit atque

5 suis fugientibus suppetias ire contendit. Quod ubi
Caesar conspexit, Labienum ab suis copiis longius
iam abscessisse, equitatus sui alam sinistram ad in-
tercludendos hostes immisit.

40. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur,
villa permagna turribus IIII instructa; quae Labieni
prospectum impediebat, ne posset animum adver-
2 tere ab equitatu Caesaris se intercludi. Itaque non
prius vidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo
sensit. Ex qua re subito in terrorem converso
equitatu Numidarum, recta in castra fugere con-
3 tendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex su-
periore loco et post tergum circumventi fortiterque
4 restantes conciduntur universi. Quod ubi legiones
Scipionis, quae pro castris erant instructae, animum
adverterunt, metu ac terrore obcaecatae omnibus
5 portis in sua castra fugere coeperunt. Postquam
Scipione eiusque copiis campo collibusque extur-
batis atque in castra compulsis [cum] receptui Caesar
cani iussisset equitatumque omnem intra suas mu-
nitiones recepisset, campo purgato animadvertit
mirifica corpora Gallorum Germanorumque; qui
partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti,
partim pretio pollicitationibusque adducti ad eum se
contulerant, nonnulli, qui ex Curionis proelio capti
conservatique parem gratiam in fide pariter tuenda
6 praestare voluerant. Horum corpora mirifica specie
amplitudineque caesa toto campo ac prostrata diverse
iacebant.

41. His rebus gestis Caesar postero die ex
omnibus praesidiis cohortes deduxit atque omnes

suas copias in campo instruxit. Scipio suis male
acceptis, occisis convulneratisque intra suas continere
se munitiones coepit. Caesar instructa acie secundum 2
infimas iugi radices propius munitiones leniter ac-
cessit. Iamque minus mille passus ab oppido Uzitta,
quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae, cum
Scipio veritus, ne oppidum amitteret, unde aquari
reliquisque rebus sublevari eius exercitus consuerat,
eductis omnibus copiis quadruplici acie instructa ex
instituto suo, prima equestri turmatim directa ele-
phantisque turritis interpositis [armatisque], suppetias
ire contendit. Quod ubi Caesar animadvertit, arbi- 3
tratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se
certo animo venire, in eo loco, quo paulo ante com-
memoravi, ante oppidum constitit . . . . . suamque
aciem mediam eo oppido texit; dextrum sinistrumque
cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti ad-
versariorum constituit.

42. Cum iam prope solis occasum Caesar ex-
spectavisset neque ex eo loco, quo constiterat, Sci-
pionem progredi propius se animadvertisset locoque
se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo
comminus consistere audere, non est visa ratio pro- 2
pius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi
praesidium grande Numidarum esse cognoverat ho-
stesque mediam aciem suam oppido texisse et sibi 3
difficile factu esse intellexit, simul et oppidum uno
tempore oppugnare et in acie in cornu dextro ac
sinistro ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum
milites a mane diei ieiuni sub armis stetissent defa-
tigati. Itaque reductis suis copiis in castra postero 4

die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones.

43. Interim Considius, qui Acillam . . . et VIII cohortibus stipendiariis Numidis Gaetulisque obsidebat, ubi C. Messius cohortibus praeerat, diu multumque expertus magnisque operibus saepe admotis et his ab oppidanis incensis cum proficeret nihil, subito nuntio de equestri proelio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo ceterisque rebus, quae ad victum parari solent, corruptis Acillam, quam obsidebat, deseruit atque itinere per regnum Iubae facto copias cum Scipione partitus Adrumetum se recepit.

44. Interea ex secundo commeatu, quem a Sicilia miserat Alienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius et L. Ticida, eques Romanus, ab residua classe cum erravisset delataque esset vento ad Thapson, a Vergilio scaphis naviculisque actuariis
2 excepta est et abducta. Item altera navis trieris ex eadem classe errabunda ac tempestate delata ad Aegimurum a classe Vari et M. Octavi est capta, in qua milites veterani cum uno centurione et nonnulli tirones fuerunt; quos Varus asservatos sine
3 contumelia deducendos curavit ad Scipionem. Qui postquam ad eum pervenerunt et ante suggestum eius constiterunt, 'non vestra', inquit, 'sponte vos certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu et imperio coactos cives et optimum quem-
4 que nefarie consectari. Quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si, id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defendetis,

certum est vobis vitam et pecuniam donare. Quapropter, quid sentiatis, proloquimini.'

45. Hac habita oratione Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab his gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis 2
centurio legionis XIIII. 'pro tuo,' inquit, 'summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago (non enim imperatorem te appello), quod mihi vitam incolumitatemque belli iure capto polliceris, et forsitan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adiungeretur. Egone contra Caesarem, imperatorem meum, 3
apud quem ordinem duxi, eiusque exercitum, pro cuius dignitate victoriaque amplius tricies armis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, et te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. Contra cuius enim co- 4
pias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. Elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, et constitue contra me; ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua potestate tenes, non amplius X sumam. Tum ex virtute nostra intelleges, quid ex tuis copiis sperare debeas.'

46. Postquam haec centurio praesenti animo adversus opinionem eius est locutus, ira percitus Scipio atque animi dolore incensus innuit centurionibus, quid fieri vellet, atque ante pedes centurionem interfecit reliquosque veteranos a tironibus iubet secerni. 'Abducite istos,' inquit, 'nefario sce- 2
lere contaminatos et caede civium saginatos.' Sic extra vallum deducti sunt et cruciabiliter interfecti.

3 Tirones autem iubet inter legiones dispertiri et Co-
minium cum Ticida in conspectum suum prohibet
4 adduci. Qua ex re Caesar commotus eos, quos in
stationibus cum longis navibus apud Thapsum cu-
stodiae causa in salo esse iusserat, ut suis onerariis
longisque navibus praesidio essent, ob neglegentiam
ignominiae causa dimittendos ab exercitu gravissi-
mumque in eos edictum proponendum curavit.

47. Per id tempus fere Caesaris exercitui res
accidit incredibilis auditu. Namque vergiliarum signo
confecto circiter vigilia secunda noctis nimbus cum
2 saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc
autem incommodum accesserat, quod Caesar non
more superiorum temporum in hibernis exercitum
continebat, sed in tertio quartoque die procedendo
propiusque hostem accedendo castra communiebat,
opereque faciendo milites se circumspiciendi non
3 habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exer-
citum transportabat, ut praeter ipsum militem et
arma nec vas nec mancipium neque ullam rem,
quae usui militi esse consuevit, in naves imponi
4 pateretur. In Africa autem non modo sibi quicquam
non acquisierant aut paraverant, sed etiam propter
5 annonae caritatem ante parta consumpserant. Quibus
rebus attenuati oppido perquam pauci sub pellibus
acquiescebant; reliqui ex vestimentis tentoriolis factis
atque arundinibus scopisque contextis permanebant.
6 Itaque subito imbre grandineque consecuta gravatis
pondere tentoriis aquaeque vi subrutis disiectisque,
nocte intempesta ignibus exstinctis, rebus, quae ad
victum pertinent, omnibus corruptis per castra

passim vagabantur scutisque capita contegebant. Eadem nocte v. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt.

48. Rex interim Iuba de equestri proelio Sci-
pionis certior factus evocatusque ab eodem litteris
praefecto Saburra cum parte exercitus contra Sittium
relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis adderet
exercitui Scipionis ac terrorem Caesaris, cum tribus
legionibus equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine
frenis peditibusque levis armaturae grandi numero
elephantisque XXX egressus e regno ad Scipionem
est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris 2
regiis seorsum positis cum eis copiis, quas comme-
moravi, haud ita longe ab Scipione consedit. (Erat 3
in castris Caesaris superiore tempore magnus terror,
et exspectatione copiarum regiarum exercitus eius
magis suspensiore animo ante adventum Iubae com-
movebatur; postquam vero castra castris contulit, 4
despectis eius copiis omnem timorem deponit. Ita
quam antea absens habuerat auctoritatem, eam
omnem praesens dimiserat.) Quo facto cuivis facile 5
fuit intellectu Scipioni additum animum fiduciamque
regis adventu. Nam postero die universas suas 6
regisque copias elephantis LX productis in aciem
quam speciosissime potuit instruxit ac paulo longius
progressus ab suis munitionibus haud ita diu com-
moratus se recipit in castra.

49. Caesar, postquam animadvertit Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia convenisse neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copiis progredi coepit et brachia

protinus ducere et castella munire propiusque Sci-
pionem capiendo loca excelsa occupare contendit,
2 *ne* adversarii magnitudine copiarum confisi proxi-
mum collem occuparent atque ita longius sibi pro-
3 grediendi eriperent facultatem. Eiusdem collis occu-
pandi [gratia] Labienus consilium ceperat et, quo
propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat.

50. Erat convallis satis magna latitudine, alti-
tudine praerupta crebris locis speluncae in modum
subrutis, quae erat transgredienda Caesari, ante-
quam ad eum collem, quem capere volebat, perveni-
retur, ultraque eam convallem olivetum vetus crebris
2 arboribus condensum. Hic cum Labienus animad-
vertisset, Caesarem, si vellet eum locum occupare,
prius necesse esse convallem olivetumque transgredi,
eorum locorum peritus in insidiis cum parte equi-
3 tatus levique armatura consedit et praeterea post
montem equites in occulto collocaverat, ut, cum ipse
ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se
equitatus ostenderet, et re duplici perturbatus Caesar
eiusque exercitus neque retro regrediundi neque
ultra procedendi oblata facultate circumventus con-
4 cideretur. Caesar postquam equitatu ante praemisso
inscius insidiarum [cum] ad eum locum venisset,
abditi sive obliti praeceptorum Labieni sive veriti,
ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari ac sin-
5 guli de rupe prodire et summa petere collis. Quos
Caesaris equites consecuti partim interfecerunt, par-
6 tim vivorum sunt potiti; deinde protinus collem
petere contenderunt atque eum decusso Labieni

praesidio celeriter occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem.

51. Hac re per equites gesta Caesar legionibus opera distribuit atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. Deinde ab suis maximis castris per 2
medium campum e regione oppidi Uzittae, quod inter sua castra et Scipionis in planicie positum erat tenebaturque a Scipione, duo brachia instituit duci et ita dirigere, ut ad angulum dextrum sinistrumque eius oppidi convenirent. Id hac ratione opus instrue- 3
bat, ut, cum propius oppidum copias admovisset oppugnareque coepisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur, praeterea, quo facilius colloquia fieri possent, et si qui perfugere vellent, id quod antea saepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile et sine periculo fieret. Voluit etiam experiri, cum propius hostem acces- 4
sisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam 5
ad reliquas causas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri [complures] poterant: aqua tione enim longa et angusta utebatur. Dum haec 6
opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars acie ante opus instructa sub hoste stabat; equites barbari levisque armaturae proeliis minutis comminus dimicabant.

52. Caesar ab eo opere cum iam sub vesperum copias in castra reduceret, magno incursu cum omni equitatu levique armatura Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Caesariani vi 2
universae subitaeque hostium multitudinis pulsi pa-

rumper cesserunt. Quae res aliter adversariis cecidit.
3 Namque Caesar ex medio itinere copiis reductis
equitibus suis auxilium tulit; equites autem adventu
legionum animo addito conversis equis in Numidas
cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt
atque eos convulneratos usque in castra regia reppu-
4 lerunt multosque ex iis interfecerunt. Quod nisi in
noctem proelium esset coniectum, pulvisque vento
flatus omnium prospectui offecisset, Iuba cum La-
bieno capti in potestatem Caesaris venissent, equita-
tusque cum levi armatura funditus ad internecionem
5 deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus
IIII. et VI. Scipionis milites diffugere partim in castra
Caesaris, partim in quas quisque poterat regiones
6 pervenire; itemque equites Curioniani diffisi Scipioni
eiusque copiis complures se eodem conferebant.

53. Dum haec circum Uzittam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duae, X. et VIIII., ex Sicilia navibus onerariis profectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae Caesarianas naves, quae in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum ut insidiandi gratia ibi commorantium classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt ac diu multumque iactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Caesarem perveniunt.

54. Quibus legionibus expositis memor in Italia pristinae licentiae militaris ac rapinarum certorum hominum parvulam modo causulam nactus Caesar, quod C. Avienus, tribunus militum X. legionis, navem commeatus familia sua atque iumentis occupavisset

neque militem unum ab Sicilia sustulisset, postero 2
die de suggestu convocatis omnium legionum tribunis
centurionibusque, 'maxime vellem', inquit, 'homines
suae petulantiae nimiaeque libertatis aliquando finem
fecissent meaeque lenitatis, modestiae patientiaeque
rationem habuissent. Sed quoniam illis *ab*usi sibi 3
neque modum neque terminum constituunt, quo
ceteri dissimiliter se gerant, egomet ipse documentum
more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia 4
milites populi Romani contra rempublicam instigasti
rapinasque per municipia fecisti quodque mihi reique
publicae inutilis fuisti et pro militibus tuam familiam
iumentaque in naves imposuisti, tuaque opera mili-
tibus tempore necessario respublica caret, ob eas
res ignominiae causa ab exercitu meo te removeo
hodieque ex Africa abesse et quantum pote profi-
cisci iubeo. Itemque te, Aule Fontei, quod tribunus
militum seditiosus malusque civis fuisti, te ab exer-
citu dimitto. Tite Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, cum 5
ordines in meo exercitu beneficio non virtute con-
secuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes neque
pace boni aut utiles fueritis et magis in seditione
concitandisque militibus adversum vestrum impera-
torem quam pudoris modestiaeque fueritis studio-
siores, indignos vos esse arbitror, qui in meo exer-
citu ordines ducatis missosque facio et quantum
pote abesse ex Africa iubeo'. Itaque tradit eos cen- 6
turionibus et singulos non amplius singulis additis
servis in navem imponendos separatim curavit.

55. Gaetuli interim perfugae, quos cum litteris mandatisque a Caesare missos supra docuimus, ad

suos cives perveniunt. Quorum auctoritate facile
adducti Caesarisque nomine persuasi a rege Iuba
desciscunt celeriterque cuncti arma capiunt con-
2 traque regem facere non dubitant. Quibus rebus
cognitis Iuba distentus triplici bello necessitateque
coactus de suis copiis, quas contra Caesarem ad-
duxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quae
essent praesidio contra Gaetulos.

56. Caesar brachiis perfectis promotisque usque
eo, quo telum ex oppido adigi non posset, castra
2 munit, ballistis scorpionibusque crebris ante frontem
castrorum contra oppidum collocatis defensores muri
deterrere non intermittit eoque quinque legiones ex
3 superioribus castris deducit. Qua facultate oblata
illustriores notissimique conspectum amicorum pro-
pinquorumque efflagitabant atque inter se colloque-
bantur. Quae res quid utilitatis haberet, Caesarem
4 non fallebat. Namque Gaetuli ex equitatu regio no-
biliores equitumque praefecti, quorum patres cum
Mario ante meruerant eiusque beneficio agris fini-
busque donati post Sullae victoriam sub Hiempsalis
regis erant dati potestatem, occasione capta nocte
iam luminibus accensis cum equis calonibusque suis
circiter mille perfugiunt in Caesaris castra, quae
erant in campo proxime [locum] Uzittae locata.

57. Quod postquam Scipio quique cum eo erant
cognoverunt, cum commoti ex tali incommodo essent,
2 fere per id tempus M. Aquinum cum C. Saserna
colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinum:
nihil attinere eum cum adversariis colloqui. Cum
[nihilo minus] eius sermonem nuntius ad *Scipionem*

referret: se restare, ut reliqua, quae vellet, pera-
geret, viator praeterea ab Iuba ad eum est missus,
qui diceret audiente Saserna, 'vetat te rex colloqui'.
Quo nuntio perterritus discessit et dicto audiens fuit 3
regi. Usu venisse hoc civi Romano et ei, qui ab
populo Romano honores accepisset, incolumi patria
fortunisque omnibus Iubae barbaro potius obedientem
fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuntio aut
caesis eiusdem partis civibus incolumem reverti
malle! Atque etiam superbius Iubae factum non in 4
M. Aquinum, hominem novum parvumque senatorem
sed in Scipionem, hominem illa familia, dignitate,
honoribus praestantem. Namque cum Scipio sagulo 5
purpureo ante regis adventum uti solitus esset, dicitur
Iuba cum eo egisse non oportere illum eodem uti
vestitu, atque ipse uteretur. Itaque factum est, ut 6
Scipio ad album sese vestitum transferret et Iubae
homini superbissimo inertissimoque, obtemperaret.

58. Postero die universas omnium copias de
castris omnibus educunt et supercilium quoddam
excelsum nacti non longe a Caesaris castris aciem
constituunt atque ibi consistunt. Caesar item pro- 2
ducit copias celeriterque iis instructis ante suas mu-
nitiones, quae erant in campo, constituit, sine dubio
existimans ultro adversarios, cum tam magnis copiis
auxiliisque regis essent praediti promptiusque pro-
siluissent ante, secum concursuros propiusque se acces-
suros. Equo circumvectus legionesque cohortatus signo 3
dato accessum hostium aucupabatur. Ipse enim a suis
munitionibus longius non sine ratione *non* procedebat,
quod in oppido Uzittae, quod Scipio tenebat, hostium

4 erant cohortes armatae; eidem autem oppido ad
dextrum latus eius cornu erat oppositum, vereba-
turque, ne, si praetergressus esset, ex oppido erup-
5 tione facta ab latere eum adorti conciderent. Prae-
terea haec quoque eum causa tardavit, quod erat locus
quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis
impedimento ad ultra occurrendum fore existimabat.

59. Non arbitror esse praetermittendum, quemad-
modum exercitus utriusque fuerint in aciem instructi.
2 Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte
suas et Iubae legiones, post eas autem Numidas in
subsidiaria acie ita extenuatos et in longitudinem
directos, ut procul simplex esse acies media ab
legionariis militibus videretur [in cornibus autem
3 duplex esse existimabatur]. Elephantos dextro sini-
stroque cornu collocaverat aequalibus inter eos inter-
vallis interiectis, post autem elephantos armaturas
4 leves Numidasque auxiliares substituerat. Equitatum
frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat:
sinistrum enim cornu oppido Uzitta claudebatur,
5 neque erat spatium equitatus explicandi. Praeterea
Numidas levisque armaturae infinitam multitudinem
ad dextram partem suae aciei opposuerat fere inter-
iecto non minus mille passuum spatio et ad collis
radices magis appulerat longiusque ab adversariorum
suisque copiis promovebat, id hoc consilio, ut, cum
acies duae inter se concucurrissent, initio certaminis
paulo longius eius equitatus circumvectus ex impro-
viso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris
atque perturbatum iaculis configeret. Haec fuit ratio
Scipionis eo die proeliandi.

60. Caesaris autem acies hoc modo fuit collo-
cata, ut ab sinistro eius cornu ordiar [et ad dextrum
perveniam]: habuit legionem X., VIIII. in sinistro
cornu, XXV., XXVIII., XIII., XIIII., XXVIIII., XXVI. in
media acie. In suo autem dextro cornu e secunda 2
acie veteranarum legionum partem cohortium collo-
caverat, praeterea ex tironum paucas adiecerat. Ter- 3
tiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat
et usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat
et ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex
esset. Id eo consilio fecerat, quod suum dextrum 4
latus munitionibus adiuvabatur, sinistrum autem,
equitatus hostium multitudini uti resisti posset, la-
borabat; eodemque suum omnem equitatum contulerat
et, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus
legionem V. praemiserat levemque armaturam inter
equites interposuerat. Sagittarios varie passimque 5
locis certis maximeque in cornibus collocaverat.

61. Sic utrorumque exercitus instructi non plus
passuum CCC interiecto spatio, quod forsitan ante id
tempus acciderit numquam quin dimicaretur, a mane
usque ad horam X. die perstiterunt. Iamque Caesar 2
dum exercitum intra munitiones suas reducere coe-
pisset, subito universus equitatus ulterior Numi-
darum Gaetulorumque sine frenis ab dextra parte
se movere propiusque Caesaris castra, quae erant
in colle, se conferre coepit, frenatus autem Labieni
eques in loco permanere legionesque detinere: cum 3
subito pars equitatus Caesaris cum levi armatura
contra Gaetulos iniussu ac temere longius progressi
paludemque transgressi multitudinem hostium pauci

4 sustinere non potuerunt leviqne armatura deserta
pulsi convulneratique uno equite amisso, multis equis
sauciis, levis armaturae XXVII occisis ad suos refu-
5 gerunt. Quo secundo equestri proelio facto Scipio
laetus in castra nocte copias reduxit. Quod proprium
gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit.
6 Namque postero die Caesar cum partem equitatus
sui Leptim misisset, in itinere praedatores equites
Numidas Gaetulosque ex improviso adorti circiter C
partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cae-
7 sar interim cotidie legiones in campum deducere
atque opus facere vallumque et fossam per medium
campum ducere adversariorumque excursionibus iter
8 officere non intermittit. Scipio item munitiones contra
facere et, ne iugo a Caesare excluderetur, appro-
perare. Ita duces utrique et in operibus occupati
esse, et nihilo minus equestribus proeliis inter se
cotidie dimicabant.

62. Interim Varus classem, quam antea Uticae
hiemis gratia subduxerat, cognito legionis XIII. et
XIIII. ex Sicilia adventu celeriter deducit ibique
Gaetulis remigibus epibatisque complet insidiandique
gratia progressus Adrumetum cum LV navibus per-
2 venit. Cuius adventus inscius Caesar Lucium Cispium
cum classe XXVII navium ad Thapsum versus in
stationem praesidii gratia commeatus sui mittit,
itemque Quintum Aquilam cum XIII navibus longis
3 Adrumetum eadem de causa praemittit. Cispius quo
erat missus celeriter pervenit; Aquila tempestate
iactatus promontorium superare non potuit atque
angulum quendam tutum a tempestate nactus cum

classe se longius a prospectu removit. Reliqua clas- 4
sis in salo ad Leptim egressis remigibus passimque
in litore vagantibus, partim in oppidum victus sui
mercandi gratia progressis vacua a defensoribus
stabat. Quibus rebus Varus ex perfuga cognitis oc- 5
casionem nactus vigilia secunda Adrumeto ex cothone
egressus cum primo mane Leptim universa classe
vectus naves onerarias, quae longius a portu in salo
stabant, incendit et penteres duas vacuas a defen-
soribus nullo repugnante cepit.

63. Caesar interim celeriter per nuntios in
castris, cum opera circumiret, certior factus, quae
aberant a portu milia passuum VI, equo admisso
omissis omnibus rebus celeriter pervenit Leptim
ibique hortatur, omnes ut se naves consequerentur;
[postea] ipse parvulum navigiolum conscendit, in 2
cursu Aquilam multitudine navium perterritum atque
trepidantem nactus hostium classem sequi coepit.
Interim Varus celeritate Caesaris audaciaque com- 3
motus cum universa classe conversis navibus Adru-
metum versus fugere contendit. Quem Caesar in 4
milibus passuum IIII consecutus recuperata quin-
queremi [cum suis omnibus epibatis] atque etiam
hostium custodibus CXXX in ea nave captis triremem
hostium proximam, quae in repugnando erat com-
morata, onustam remigum epibatarumque cepit.
Reliquae naves hostium promontorium superarunt 5
atque Adrumetum in cothonem se universae con-
tulerunt. Caesar eodem vento promontorium supe- 6
rare non potuit atque in salo in ancoris ea nocte
commoratus prima luce Adrumetum accedit ibique

navibus onerariis, quae erant extra cothonem, incensis omnibusque reliquis ab iis aut subductis aut in cothonem compulsis, paulisper commoratus, si forte vellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.

64. In ea nave captus est P. Vestrius, eques Romanus, et P. Ligarius Afranianus, quem Caesar in Hispania cum reliquis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat, inde ex proelio effugerat in Africamque ad Varum venerat; quem ob periurii
2 perfidiam Caesar iussit necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numeraverat, et quod ipse suam causam probaverat Caesari, se a Nasidi classe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari esse servatum, postea sibi facultatem nullam datam transeundi, ignovit.

65. Est in Africa consuetudo incolarum, ut in agris et in omnibus fere villis sub terra specus frumenti condendi gratia clam habeant atque id propter bella maxime hostiumque subitum adventum prae-
2 parent. Qua de re Caesar per indicem certior factus tertia vigilia legiones duas cum equitatu mittit ab castris suis milia passuum x atque inde magno nu-
3 mero frumenti onustos recipit in castra. Quibus rebus cognitis Labienus progressus a suis castris milia passuum VII per iugum et collem, per quem
4 Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit atque ipse cotidie existimans Caesarem eadem saepe frumentandi gratia commeaturum, cum magno equitatu levique armatura insidiaturus locis idoneis considit.

66. Caesar interim de insidiis Labieni ex per-
fugis certior factus paucos dies [ibi com]moratus,
dum hostes cotidiano instituto saepe idem faciendo
in neglegentiam adducerentur, subito mane imperat
porta decumana legiones se [V]III veteranas cum
parte equitatus sequi, atque equitibus praemissis 2
neque opinantes insidiatores subito in convallibus
latentes *ex* levi armatura concidit circiter D, reliquos
in fugam turpissimam coniecit. Interim Labienus 3
cum universo equitatu fugientibus suis suppetias
occurrit. Cuius vim multitudinis cum equites pauci 4
Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instruc-
tas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto per-
territo Labieno ac retardato suos equites recepit
incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco 5
amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes
suffixit.

67. Caesar interim, quoniam inopia frumenti
premebatur, copias omnes in castra conducit atque
praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae relicto, Cispio
Aquilaeque classe tradita, ut alter Adrumetum, alter
Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis
quarta noctis vigilia acie instructa impedimentis in
sinistra parte collocatis ex eo loco proficiscitur et
pervenit ad oppidum Aggar; quod a Gaetulis saepe
antea oppugnatum summaque vi per ipsos oppi-
danos erat defensum. Ibi in campo castris unis 2
positis ipse frumentatum circum villas cum parte
exercitus profectus magno invento hordei, olei, vini,
fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu
redit in castra. Scipio interim cognito Caesaris dis- 3

cessu cum universis copiis per iugum Caesarem subsequi coepit atque ab eius castris milia passuum VI longe trinis castris dispertitis copiis consedit.

68. Oppidum erat Zeta, quod aberat a Scipione milia passuum X, ad eius regionem et partem castrorum collocatum, a Caesare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe milia passuum XIIII. Huc Scipio legiones duas frumentandi gratia misit.
2 Quod postquam Caesar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem ac tutiora loca collatis atque ibi praesidio relicto ipse quarta vigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiis et
3 oppidum potitur. Legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari et, cum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium his legionibus occurrere suppetias. Quae res eius impetum retarda-
4 vit. Itaque capto C. Minucio Regino, equite Romano, Scipionis familiarissimo, qui ei oppido praeerat, et P. Atrio, equite Romano de conventu Uticensi, et camelis XXII regis abductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto ipse se recipere coepit ad castra.

69. Cum iam non longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi, Labienus Afraniusque cum omni equitatu levique armatura ex insidiis adorti agmini eius extremo se offerunt
2 atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis sarcinas legionarios in acervum iubet compor-
3 tare atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri, primo impetu legionum equitatus et levis armatura hostium nullo negotio

loco pulsa et deiecta est de colle. Cum iam Caesar 4
existimasset hostes pulsos deterritosque finem laces-
sendi facturos et iter inceptum pergere coepisset,
iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt atque
eadem ratione, qua ante dixi, in Caesaris legionarios
impetum faciunt Numidae levisque armaturae mira-
bili velocitate praediti, qui inter equites pugnabant
et una pariterque cum equitibus accurrere et refu-
gere consueverant. Cum hoc saepius facerent et 5
proficiscentes Iulianos insequerentur, refugerent in-
stantes, propius non accederent et singulari genere
pugnae uterentur equosque iaculis convulnerare satis
esse existimarent, Caesar intellexit nihil aliud eos
conari, nisi ut se cogerent castra eo loco ponere,
ubi omnino aquae nihil esset, ut exercitus eius
ieiunus, qui a quarta vigilia usque ad horam X.
diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent.

70. Cum iam ad solis occasum esset, et non
totos C passus in horam esset progressus, equitatu
suo propter equorum interitum extremo agmine
remoto, legiones in vicem ad extremum agmen evo-
cabat. Ita vim hostium placide leniterque procedens 2
per legionarium militem commodius sustinebat.
Interim equitum Numidarum copiae dextra sini- 3
straque per colles praecurrere coronaeque in mo-
dum cingere multitudine sua Caesaris copias, pars
agmen extremum insequi. Caesaris autem non 4
amplius III aut IIII milites veterani si se conver-
tissent et pila viribus contorta in Numidas infestos
coniecissent, amplius duum milium numero ad unum
terga vertebant, ac rursus ad aciem passim con-

versis equis se colligebant atque in spatio conseque-
5 bantur et iacula in legionarios coniciebant. Ita
Caesar modo procedendo modo resistendo tardius
itinere confecto noctis hora prima omnes suos ad
unum in castra incolumes sauciis x factis reduxit.
6 Labienus circiter CCC amissis, multis vulneratis ac
7 defessis instando omnibus ad suos se recepit. Scipio
interim legiones productas cum elephantis, quos
ante castra in acie terroris gratia in conspectu Cae-
saris collocaverat, reducit in castra.

71. Caesar contra eiusmodi hostium genera
copias suas non ut imperator exercitum veteranum
victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista
2 tirones gladiatores condocefacere; quo pede se re-
ciperent ab hoste et quemadmodum obversi adver-
sariis et in quantulo spatio resisterent, modo pro-
currerent modo recederent comminarenturque im-
petum, ac prope quo loco et quemadmodum tela
mitterent, praecipere. Mirifice enim hostium levis
armatura anxium exercitum nostrum atque solli-
citum habebat, quia et equites deterrebat proelium
inire propter equorum interitum, quod eos iaculis
interficiebat, et legionarium militem defatigabat
4 propter velocitatem: gravis enim armaturae miles
simulatque ab iis insectatus constiterat in eosque
impetum fecerat, illi veloci cursu periculum facile
vitabant.

72. Quibus ex rebus Caesar vehementer com-
movebatur, quia quodcumque proelium quotiens erat
commissum, equitatu suo sine legionario milite
hostium equitatui levique armaturae eorum nullo

modo par esse poterat. Sollicitabatur autem his re- 2
bus, quod nondum legiones hostium cognoverat et quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu levique armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec causa, 3
quod elephantorum magnitudo multitudoque animos militum detinebat in terrore. Cui uni rei tamen 4
invenerat remedium. Namque elephantos ex Italia transportari iusserat, quo et miles noster speciemque et virtutem bestiae cognosceret, et cui parti corporis eius telum facile adigi posset, ornatusque ac loricatus cum esset elephantus, quae pars corporis eius sine tegmine nuda relinqueretur, ut eo tela 5
conicerentur, praeterea, ut iumenta bestiarum odorem stridoremque et speciem consuetudine capta non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat 6
consecutus. Nam et milites bestias manibus pertractabant earumque tarditatem cognoscebant, equitesque in eos pila praepilata coniciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat.

73. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Caesar tardiorque et consideratior erat factus et ex pristina bellandi consuetudine celeritateque excesserat. Nec mirum. Copias enim 2
habebat in Gallia bellare consuetas locis campestribus et contra Gallos, homines apertos minimeque insidiosos, qui per virtutem, non per dolum dimicare consuerunt; tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites hostium dolos, insidias, 3
artificia cognoscere et quid sequi, quid vitare

4 conveniret. Itaque, quo haec celerius conciperent,
dabat operam, ut legiones non in uno loco con-
tineret, sed per causam frumentandi huc atque illuc
raptaret, ideo quod hostium copias ab se suoque
5 vestigio non discessuras existimabat. Atque post
diem tertium productas accuratius suas copias sicut
instruxerat, propter hostium castra praetergressus
aequo loco invitat ad dimicandum. Postquam abhor-
rere eos videt, reducit sub vesperum legiones in
castra.

74. Legati interim ex oppido Vaga, quod fini-
timum fuit Zetae, cuius Caesarem potitum esse de-
2 monstravimus, veniunt; petunt et obsecrant, ut sibi
praesidium mittat: se res complures, quae utiles
3 bello sint, [ad]ministraturos. Per idem tempus deo-
rum voluntate studioque erga Caesarem transfuga
suos cives facit certiores Iubam regem celeriter cum
copiis suis, antequam Caesaris praesidium eo per-
veniret, ad oppidum accucurrisse atque advenientem
multitudine circumdata eo potitum omnibusque eius
oppidi incolis ad unum interfectis dedisse oppidum
diripiendum delendumque militibus.

75. Caesar interim lustrato exercitu a. d. XII.
Kal. April. postero die productis universis copiis
progressus ab suis castris milia passuum V a Sci-
pionis circiter duum milium interiecto spatio in acie
2 constitit. Postquam satis diuque adversarios ab se
ad dimicandum invitatos supersedere pugnae anim-
3 advertit, reducit copias posteroque die castra movet
atque iter ad oppidum Sarsuram, ubi Scipio Numi-
darum habuerat praesidium frumentumque compor-

taverat, ire contendit. Quod ubi Labienus anim- 4
advertit, cum equitatu levique armatura agmen eius
extremum carpere coepit atque ita lixarum merca-
torumque, qui plostris merces portabant, interceptis
sarcinis addito animo propius audaciusque accedit
ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac
sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quae 5
res Caesarem non fefellerat: namque expeditos ex
singulis legionibus tricenos milites esse iusserat.
Itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis
suorum suppetias mittit. Tum Labienus conversis 6
equis signorum conspectu perterritus turpissime fu-
gere contendit. Multis eius occisis, compluribus vul- 7
neratis milites legionarii ad sua se recipiunt signa
atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per
iugum summum collis dextrorsus procul subsequi
non destitit.

76. Postquam Caesar ad oppidum Sarsuram
venit, inspectantibus adversariis interfecto praesidio
Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent,
fortiter repugnante P. Cornelio, evocato Scipionis,
qui ibi praeerat, atque a multitudine circumvento
interfectoque oppido potitur atque ibi frumento
exercitui dato postero die ad oppidum Thisdram
pervenit; in quo Considius per id tempus fuerat 2
cum grandi praesidio cohorteque sua gladiatorum.
Caesar oppidi natura perspecta aquae inopia ab 3
oppugnatione eius deterritus protinus profectus cir-
citer milia passuum IIII ad aquam facit castra
atque inde die quarto egressus redit rursus ad ea

castra, quae ad Aggar habuerat. Idem facit Scipio atque in antiqua castra copias reducit.

77. Thabenenses interim, qui sub dicione et potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati interfecto regio praesidio legatos ad Caesarem mittunt, rem a se gestam docent, petunt orantque, ut suis fortunis populus Romanus, cum bene meriti essent, auxilium ferret.
2 Caesar eorum consilio probato Marcium Crispum tribunum cum cohortibus tribus et sagittariis tormentisque compluribus praesidio Thabenam mittit.
3 Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti aut commeatu dato cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad milia IIII, equites CCCC, funditores sagittariique mille uno
4 commeatu Caesari occurrerunt. Itaque cum his copiis omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, V milibus passuum ab suis castris, ab Scipionis vero II milibus passuum longe constitit in campo.

78. Erat oppidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter II milium
2 numero habere consuerat. Eo equitatu dextra sinistra directo ab oppidi lateribus ipse legiones ex castris eductas atque in iugo inferiore instructas non longius fere mille passus ab suis munitionibus progres-
3 sus in acie constituit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, et tempus diei in otio consumebatur, Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erant, facere impressionem levemque armaturam, sagittarios
4 funditoresque eodem submittit. Quod ubi coeptum

est fieri, et equis concitatis Iuliani impetum fecis-
sent, Pacidius suos equites exporrigere coepit in
longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas
circumfundi et nihilo minus fortissime acerrimeque
pugnare. Quod ubi Caesar animadvertit, CCC, quos 5
ex legionibus habere expeditos consuerat, ex pro-
xima legione, quae ei proelio in acie constiterat,
iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis 6
equitibus auxilia equestria submittere sauciisque ac
defatigatis integros recentioribusque viribus equites
subministrare. Postquam equites Iuliani CCCC vim 7
hostium ad IIII milia numero sustinere non poterant
et a levi armatura Numidarum vulnerabantur minu-
tatimque cedebant. Caesar alteram alam mittit, qui
satagentibus celeriter succurrerent. Quo facto [sui] 8
sublati universi in hostes impressione facta in fugam
adversarios dederunt; multis occisis, compluribus
vulneratis insecuti per III milia passuum usque ad
colles hostibus adactis se ad suos recipiunt. Caesar 9
in horam X. commoratus, sicut erat instructus se ad
sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo 10
proelio Pacidius graviter pilo per cassidem caput
ictus compluresque duces ac fortissimus quisque
interfecti vulneratique sunt.

79. Postquam nulla condicione cogere adver-
sarios poterat, ut in aequum locum descenderent legio-
numque periculum facerent, neque ipse propius ho-
stem castra ponere propter aquae penuriam se posse
animadvertebat, adversarios non virtute eorum con-
fidere, sed aquarum inopia fretos despicere se intel-
lexit, II. Non. Apr. tertia vigilia egressus ab Aggar 2

XVI milia nocte progressus ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit oppidumque eo die circummunire coepit locaque idonea opportunaque complura praesidiis occupare, hostes ne
3 intrare ad se ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Caesaris consiliis ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suis rebus Thapsitanos et Vergilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus milia passuum VIII a Thapso binis castris consedit.

80. Erat stagnum salinarum, inter quod et mare angustiae quaedam non amplius mille et D passus intererant; quas Scipio intrare et Thapsitanis auxi-
2 lium ferre conabatur. Quod futurum Caesarem non fefellerat. Namque pridie in eo loco castello munito ibique III . . . . praesidio relicto ipse cum reliquis copiis lunatis castris Thapsum operibus circummu-
3 nivit. Scipio interim exclusus ab incepto itinere supra stagnum postero die et nocte confecto caelo albente non longe a castris praesidioque, quod supra commemoravi, mille passibus ad mare versus conse-
4 dit et castra munire coepit. Quod postquam Caesari nuntiatum est, milite ab opere deducto, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus duabus relicto, ipse cum expedita copia in eum locum citatim
5 contendit, classisque parte ad Thapsum relicta reliquas naves iubet post hostium tergum quam maxime ad litus appelli signumque suum observare, quo signo dato subito clamore facto ex improviso hostibus aversis incuterent terrorem, ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur.

81. Quo postquam Caesar pervenit et animadvertit aciem pro vallo Scipionis cum elephantis dextro sinistroque cornu collocatis et nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire, ipse acie triplici collocata, legione X. XIII.que dextro cornu, XIIII. et VIIII. sinistro oppositis, V. legione in quarta acie ad ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis levique armatura inter equites interiecta ipse pedibus circum milites concursans virtutesque veteranorum proeliaque superiora commemorans blandeque appellans animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimi- 2
cassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem aemularentur eorumque famam, locum, nomen victoria parta cuperent possidere.

82. Itaque in circumeundo exercitum animadvertit hostes circa vallum trepidare atque ultro citroque pavidos concursare et modo se intra portas recipere modo inconstanter immoderateque prodire. Cum idem a pluribus animadverti coeptum esset, 2
subito legati evocatique obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam a dîs immortalibus portendi. Dubitante Caesare atque 3
eorum studio cupiditatique resistente sibique eruptione pugnari non placere clamitante et etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu Caesaris tubicen a militibus coactus canere coepit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem 4
coepere inferri, cum centuriones pectore adverso

resisterent vique continerent milites, ne iniussu impe-
ratoris concurrerent, nec quicquam proficerent.

83. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis
militum animis resisti nullo modo posse, signo Feli-
citatis dato equo admisso in hostem contra principes
2 ire contendit. A dextro interim cornu funditores
sagittariique concita tela in elephantos frequentes
3 iniciunt. Quo facto bestiae stridore fundarum lapi-
dumque perterritae sese convertere et suos post se
frequentes stipatosque proterere et in portas valli
4 semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites,
qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio
5 deserti principes fugiunt. Ita celeriter bestiis cir-
cumitis legiones vallo hostium sunt potitae, et paucis
acriter repugnantibus interfectisque reliqui concitati
in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt.

84. Non videtur esse praetermittendum de vir-
tute militis veterani v. legionis. Nam cum in sinistro
cornu elephans vulnere ictus et dolore concitatus in
lixam inermem impetum fecisset eumque sub pedem
subditum dein genu innixus pondere suo proboscide
erecta vibrantique stridore maximo premeret atque
enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatus
2 bestiae offerret. Quem postquam elephans ad se telo
infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem
proboscide circumdat atque in sublime extollit.
3 Armatus, qui in eiusmodi periculo constanter agen-
dum sibi videret, gladio proboscidem, qua erat cir-
cumdatus, caedere quantum viribus poterat non de-
stitit. Quo dolore adductus elephans milite abiecto

maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit.

85. Interim Thapso qui erant praesidio ex oppido eruptionem porta maritima faciunt et, sive ut suis subsidio occurrerent, sive ut oppido deserto fuga salutem sibi parerent, egrediuntur atque ita per mare umbilici fine ingressi terram petebant. Qui a servitiis 2
puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisque prohibiti terram attingere rursus in oppidum se receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis passimque 3
toto campo fugientibus confestim Caesaris legiones consequi spatiumque se non dare colligendi. Qui 4
postquam ad ea castra, quae petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent, ducemque aliquem requirerent, quem respicerent, cuius auctoritate imperioque rem gererent, [qui] postquam anim- 5
adverterunt neminem ibi esse praesidio, protinus armis abiectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, ea quoque ab Iulianis 6
teneri vident. Desperata salute in quodam colle consistunt atque armis demissis salutationem more militari faciunt. Quibus miseris ea res parvo prae- 7
sidio fuit. Namque milites veterani ira et dolore incensi non modo, ut parcerent hosti, non poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt aut interfecerunt; in quo numero fuit Tullius 8
Rufus quaestorius, qui pilo traiectus consulto a milite interiit; item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Caesarem accucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites Ro- 9

mani senatoresque perterriti ex proelio se receperunt,
ne a militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi
assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter
maximas res gestas spe, ipsi quoque interficerentur.
10 Itaque ii omnes Scipionis milites, cum fidem Cae-
saris implorarent, inspectante ipso Caesare et a mi-
litibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt
interfecti.

86. Caesar trinis castris potitus occisisque hostium
L milibus fugatisque compluribus se recepit L mili-
tibus amissis, paucis sauciis in castra et statim ex
2 itinere ante oppidum Thapsum constitit elephantosque
LX ornatos armatosque [cum turribus ornamentisque
capit] captos ante oppidum instructos constituit, id
hoc consilio, si posset Vergilius quique cum eo ob-
sidebantur rei male gestae suorum indicio pertinacia
3 deduci. Deinde ipse Vergilium appellavit invitavit-
que ad deditionem suamque lenitatem et clementiam
commemoravit. Quem postquam animadvertit re-
4 sponsum sibi non dare, ab oppido discessit. Postero
die divina re facta contione advocata in conspectu
oppidanorum milites collaudat totumque exercitum
veteranum donavit, praemia fortissimo cuique ac bene
5 merenti pro suggestu tribuit ac statim inde digressus
Rebilo proconsule cum III ad Thapsum legionibus
et Cn. Domitio cum duabus Thisdrae, ubi Considius
praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messala Uticam
ante praemisso cum equitatu, ipse eodem iter facere
contendit.

87. Equites interim Scipionis, qui ex proelio
fugerant, cum Uticam versus iter facerent, perve-

niunt ad oppidum Paradam. Ubi cum ab incolis non
reciperentur, ideo quod fama de victoria Caesaris
praecucurrisset, vi oppido potiti in medio foro lignis
coacervatis omnibusque rebus eorum congestis ignem
subiciunt atque eius oppidi incolas cuiusque generis
aetatisque vivos constrictosque in flammam coniciunt
atque ita acerbissimo afficiunt supplicio; deinde pro-
tinus Uticam perveniunt. Superiore tempore M. 2
Cato, quod in Uticensibus propter beneficium legis
Iuliae parum suis partibus praesidii esse existima-
verat, plebem inermem oppido eiecerat et ante por-
tam bellicam castris fossaque parvula duntaxat mu-
nierat ibique custodiis circumdatis habitare coëgerat;
senatum autem oppidi custodia tenebat. Eorum castra 3
hi equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod
eos Caesaris partibus favisse sciebant, ut eis inter-
fectis eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur.
Uticenses animo addito ex Caesaris victoria lapi- 4
dibus fustibusque equites reppulerunt. Itaque postea-
quam castra non potuerant potiri, Uticam se in
oppidum coniecerunt atque ibi multos Uticenses inter-
fecerunt domosque eorum expugnaverunt ac diripu-
erunt. Quibus cum Cato persuadere nulla ratione 5
quiret, ut secum oppidum defenderent et caede ra-
pinisque desisterent, et quid sibi vellent sciret, se-
dandae eorum importunitatis gratia singulis C divisit.
Idem Sulla Faustus fecit ac de sua pecunia largitus
est unaque cum iis ab Utica proficiscitur atque in
regnum ire intendit.

88. Complures interim ex fuga Uticam perve-
niunt. Quos omnes Cato convocatos una cum CCC,

qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent oppidum-
2 que defenderent. Quorum cum partem assentire, partem animum mentemque perterritam atque in fugam destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit navesque iis attribuit, ut in
3 quas quisque partes vellet proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissime constitutis liberis suis Lucio Caesari, qui tum ei pro quaestore fuerat, commendatis et sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit
4 atque ita se traiècit. Qui dum anima nondum exspirata concidisset, et impetu facto in cubiculum ex suspicione medicus familiaresque continere atque vulnus obligare coepissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit atque animo praesenti se inter-
5 emit. Quem Uticenses, quamquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem et quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat quodque Uticam mirificis operibus munierat turresque
6 auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto L. Caesar aliquid sibi ex ea re auxilii ratus convocato populo contione habita cohortatur omnes, ut portae aperirentur: se in C. Caesaris clementia magnam spem
7 habere. Itaque portis patefactis Utica egressus Caesari imperatori obviam proficiscitur. Messala, ut erat imperatum, Uticam pervenit omnibusque portis custodias ponit.

89. Caesar interim a Thapso progressus Ussetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum,

armorum, telorum ceterarumque rerum cum parvo praesidio habuerat. Id adveniens potitur: deinde 2
Adrumetum pervenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerant, vitam concessit. Deinde eodem die Adrumeto egressus Livi- 3
neio Regulo cum legione ibi relicto Uticam ire contendit. Cui in itinere fit obvius L. Caesar et subito se ad genua proiecit vitamque sibi neque amplius quicquam deprecatur. Cui Caesar facile et pro 4
natura sua et pro instituto concessit, item Caecinae, † Ceteio, P. Atrio, L. Cellae patri et filio, M. Eppio, M. Aquino, Catonis filio Damasippique liberis ex sua consuetudine tribuit circiterque luminibus accensis Uticam pervenit atque extra oppidum ea nocte mansit.

90. Postero die mane in oppidum introiit contioneque advocata Uticenses incolas cohortatus gratias pro eorum erga se studio agit, cives autem Romanos 2
negotiatores et eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo et Scipioni, multis verbis accusatos et de eorum sceleribus longiore habita oratione ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis 3
duntaxat vitam concessurum; bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, qui eorum ipse sua bona redemisset, se bonorum venditionem inducturum et pecuniam multae nomine relaturum, ut incolumitatem retinere posset. Quibus metu exsanguibus de vitaque 4
ex suo promerito desperantibus subito oblata salute libentes cupidique condicionem acceperunt petieruntque a Caesare, ut universis CCC uno nomine

5 pecuniam imperaret. Itaque bis milies sestertio his
imposito, ut per triennium sex pensionibus populo
Romano solverent, nullo eorum recusante ac se eo
die demum natos praedicantes laeti gratias agunt
Caesari.

91. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una
cum Petreio interdiu in villis latitando tandem
2 nocturnis itineribus confectis in regnum pervenit atque
ad oppidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges
liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem
pecuniam carissimasque res comportaverat quodque
3 inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem
antea oppidani rumore exoptato de Caesaris victoria
audito ob has causas oppido prohibuerunt, quod
bello contra populum Romanum suscepto in oppido
Zamae lignis congestis maximam in medio foro
pyram construxerat, ut, si forte bello foret superatus,
omnibus rebus eo coacervatis, dein civibus cunctis
interfectis eodemque proiectis igne subiecto tum
demum se ipse insuper interficeret atque una cum
liberis, coniugibus, civibus cunctaque gaza regia
4 cremaretur. Postquam Iuba ante portas diu multum-
que primo minis pro imperio egisset cum Zamen-
sibus, dein, cum se parum proficere intellexisset,
precibus orasset, uti se ad suos deos penates ad-
mitterent, ubi eos perstare in sententia animadvertit
nec minis nec precibus suis moveri, quo magis se
reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi coniuges libe-
5 rosque redderent, ut secum eos asportaret. Post-
quam sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere
animadvertit, nulla re ab his impetrata ab Zama

discedit atque ad villam suam se cum M. Petreio
paucisque equitibus confert.

92. Zamenses interim legatos de his rebus ad
Caesarem Uticam mittunt petuntque ab eo, uti,
antequam rex manum colligeret seseque oppugnaret,
sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi
quoad vita suppeteret, oppidum seque ei reservare.
Legatos collaudatos Caesar domum iubet antecedere 2
ac suum adventum praenuntiare. Ipse postero die
Utica egressus cum equitatu in regnum ire conten-
dit. Interim in itinere ex regiis copiis duces com- 3
plures ad Caesarem veniunt orantque, ut sibi igno-
scat. Quibus supplicibus venia data Zamam per- 4
venit. Rumore interim perlato de eius lenitate cle-
mentiaque propemodum omnes regni equites Zamam
perveniunt ad Caesarem ab eoque sunt metu peri-
culoque liberati.

93. Dum haec utrobique geruntur, Considius,
qui Thisdrae cum familia sua, gladiatoria manu
Gaetulisque praeerat, cognita caede suarum Domitii-
que et legionum adventu perterritus desperata salute
oppidum deserit seque clam cum paucis barbaris
pecunia onustus subducit atque in regnum fugere
contendit. Quem Gaetuli, sui comites, in itinere 2
praedae cupidi concidunt seque in quascumque po-
tuere partes conferunt. C. interim Vergilius, post- 3
quam terra marique clausus se nihil proficere intel-
lexit suosque interfectos aut fugatos, Marcum Ca-
tonem Uticae sibi ipsi manus attulisse, regem vagum
a suisque desertum ab omnibus aspernari, Saburram
eiusque copias ab Sittio esse deletas, Uticae Caesarem

sine mora receptum, de tanto exercitu reliquias esse nullas, sibi suisque liberis a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta seque et sua omnia et oppidum proconsuli tradit.

94. Rex interim ab omnibus civitatibus exclusus
desperata salute, cum iam coenatus esset cum Pe-
treio, ut cum virtute interfecti esse viderentur, ferro
inter se depugnant, atque firmior imbecilliorem Iuba
2 Petreium facile ferro consumpsit. Dein cum ipse
sibi conaretur gladio traicere pectus nec posset, pre-
cibus a servo suo impetravit, ut se interficeret [idque
obtinuit].

95. P. Sittius interim pulso exercitu Saburrae,
praefecti Iubae, ipsoque interfecto, cum iter cum
paucis per Mauritaniam ad Caesarem faceret, forte
incidit in Faustum Afraniumque, qui eam manum
habebant, quae Uticam diripuerat, iterque in Hispa-
niam intendebant et erant numero circiter mille.
2 Itaque celeriter nocturno tempore insidiis dispositis
cum prima luce adortus praeter paucos equites, qui
ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit aut
in deditionem accipit, Afranium et Faustum cum
3 coniuge et liberis vivos capit. Paucis post diebus
dissensione in exercitu orta Faustus et Afranius
interficiuntur; Pompeiae cum Fausti liberis Caesar
incolumitatem suaque omnia concessit.

96. Scipio interim cum Damasippo et Torquato
et Plaetorio Rustiano navibus longis diu multumque
iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hipponem re-
gium deferuntur; ubi classis P. Sitti per id tempus
2 erat. A qua pauciora ab amplioribus circumventa

navigia deprimuntur, ibique Scipio cum quibus paulo ante nominavi interiit.

97. Caesar interim Zamae auctione regia facta bonisque eorum venditis, qui cives Romani contra populum Romanum arma tulerant, praemiisque Zamensibus, qui de rege excludendo consilium ceperant, tributis vectigalibusque regiis erogatis ex regnoque provincia facta atque ibi Sallustio pro consule cum imperio relicto ipse Zama egressus Uticam se
recepit. Ibi bonis venditis eorum, qui sub Iuba 2
Petreioque ordines duxerant, Thapsitanis HS XX, conventui eorum HS XXX, itemque Adrumetinis HS XXX, conventui eorum HS L multae nomine imponit; civitates bonaque eorum ab omni iniuria
rapinisque defendit. Leptitanos, quorum superioribus 3
annis bona Iuba diripuerat, et ad senatum questi per legatos atque arbitris a senatu datis sua receperant, XXX centenis milibus pondo olei in annos singulos multat, ideo quod initio per dissensionem principum societatem cum Iuba inierant eumque ar-
mis, militibus, pecunia iuverant. Thisdritanos propter 4
humilitatem civitatis certo numero frumenti multat.

98. His rebus gestis Idibus Iun. Uticae classem conscendit et post diem tertium Caralis in Sardiniam pervenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium eiusque classem receperant copiisque iuverant, HS C multat et pro decumis octavas pendere iubet bonaque pau-
corum vendit et ante diem IIII. Kal. Quintil. naves 2
conscendit et a Caralibus secundum terram provectus duodetricesimo die, ideo quod tempestatibus in portibus cohibebatur, ad urbem Romam venit.

BELLUM HISPANIENSE.

ARGUMENTUM.

[A. U. C. 708. 709.] Collectis Pompeianarum partium reliquiis auxiliisque et precibus et vi comparatis Cn. Pompeius filius in Hispania ulteriore denuo bellum contra Caesarem parat c. 1. Caesar quartum consul creatus ad Cordubam proficiscitur, quam Sext. Pompeius occupatam tenebat c. 2; Uliae ab Cn. Pompeio obsessae tempestatis beneficio praesidium immittit c. 3, ipse Cordubam aggreditur. Iam fratris litteris arcessitus Cn. Pompeius, Uliae obsessione dimissa c. 4, Caesari flumen Baetim transgressuro occurrit. Cum crebro nec tamen ullo eventu esset pugnatum, Caesar noctu Ateguam signa movet, eumque insequitur Pompeius c. 5. 6. Castra uterque muniunt ad flumen Salsum in locis ad bellum gerendum maxime natura idoneis c. 7. 8. Pompeius castellum quoddam Caesaris adortus repellitur c. 9; paulo post castris incensis Cordubam contendit c. 10. Capiuntur a Caesaris equitibus homines commeatum ex oppido in Pompei castra portantes c. 11. Oppidani erumpentes repelluntur c. 12. Pompeius castra munitione cum flumine Salso coniungit. Caesar Ateguam oppugnare pergit; imprimis tormentis eminus pugnatur c. 13. Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit; proelio equestri facto Pompeiani Caesarianos repellunt; deinde adductis ab Caesare auxiliis cedere coguntur c. 14. Quae sit proelii equestris ratio, exponitur. Brevi post, cum ad murum pugnarentur, oppidani hospites, qui in oppido

erant, iugulant et de muro praecipitant c. 15. Oppidani cum Pompeio se coniuncturi eruptionem faciunt; at repelluntur c. 16. Tullius quidam cum Caesare de deditione agit c. 17. Continuatur oppidi oppugnatio c. 18. Oppidum Caesari deditur c. 19. Castris Pompei ad Ucubam versus motis Caesar eodem iter facit c. 20. Cum transfugarum ex Pompeiano exercitu numerus in dies augeretur, Pompeius eos, qui Caesari favere dicebantur, supplicio tradit c. 21. Ursaonenses, Ateguae capti, legati ad suos dimittuntur; interfecti sunt a Pompeianis, qui Ursaonem praesidio tenebant c. 22. Caesar Pompei castris castra confert; Caesariani operibus occupati lacessuntur a Pompeianis. Fit leve proelium c. 23; gravius proelium postero die editur nec sine magno Pompeianorum detrimento c. 24. Q. Pompeius Niger cum Antistio Turpione ad singulare certamen provocante congreditur c. 25. Equites aliquot Romani ad Caesarem transeunt; intercipiuntur Cn. Pompei litterae c. 26. Castris utrimque in campo Mundensi positis c. 27 maximum ibi proelium committitur. Cum hostes natura loci adiuvarentur utpote ex loco superiore pugnantes, Caesariani prope de victoria desperabant; at legionis X. et equitum virtute proelium est restitutum hostesque in fugam coniecti sunt c. 28—31. Pompeianorum pars Mundam confugit; ad eos obsidendos parte exercitus relicta c. 32 Caesar ipse Cordubam aggreditur et expugnat c. 33. 34. Deinde Hispalim recipit. Praesidium, quod ibi relinquit, mox opprimitur a Philone cum Lusitanorum manu oppidum noctu ingresso c. 35. Eruptione facta oppidani naves in Baeti flumine incendunt; quos persecuti Caesariani oppido ipso potiuntur. Asta Caesari deditur; coniuratio ab transfugis Pompeianis concitata opprimitur c. 36. Pompeius navium numero occupato Carteia profugit; insequitur eum Didius, qui Gadibus Caesarianae classi praeerat, naviumque partem incendit, partem capit c. 37. Pompeius saucius in lectica effugit; infeliciter cum persequentibus Caesarianis pugnat c. 38. Cum in specum se abdidisset, captivorum indicio deprehensus interficitur c. 39. Lusitani, qui ex Pompeiano exercitu supererant, Didium navibus reficiendis occupatum crebris proeliis

lacessunt, naves incendunt, ipsum occidunt c. 40. Interim Fabius Maximus ad Mundam obsidendam a Caesare relictus oppidum expugnat; inde Ursaonem obsidere instituit c. 41. Contio, quam Caesar Hispali habuit c. 42.

1. Pharnace superato ..... Africa recepta qui ex his proeliis cum adulescente Cn. Pompeio profugissent, ... cum et ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur, quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque civitatis confugere
2 coepit. Ita partim precibus partim vi bene magna
3 comparata manu provinciam vastare. Quibus in rebus nonnullae civitates sua sponte auxilia mitte-
4 bant, item nonnullae portas contra cludebant. Ex quibus si qua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea civitate optime [de Cn. Pompeio] meritus civis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inferebatur causa, ut eo de medio sublato ex eius pecunia la-
5 tronum largitio fieret. Ita pacis commodo *modo* hostis furato maiores augebantur copiae. Hoc crebrius nuntiis in Italiam missis civitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant.

2. Caesar dictator tertio, *consul* designatus quarto multis ante iter rebus confectis cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam [cum] venisset, legatique Cordubenses, qui a Cn.
2 Pompeio discessissent, Caesari obviam venissent, a quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod necopinantibus adversariis eius provinciae potitus esset, simulque quod tabellariis, qui a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis

essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Caesaris adventu facerent..... Multa praeterea verisimilia
proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos 3
ante exercitui praefecerat, Q. Pedium et Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores utque sibi equitatus, qui ex provincia fuisset, praesidio esset.
Ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appro- 4
pinquavit neque, ut ipse voluit, equitatum sibi praesidio habuit.

3. [Erat] idem temporis Sex. Pompeius frater [qui] cum praesidio Cordubam tenebat, quod eius provinciae caput esse existimabatur; ipse autem Cn. Pompeius adulescens Uliam oppidum oppugnabat et fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur.
Quo ex oppido cognito Caesaris adventu legati 2
clam praesidia Cn. Pompei Caesarem cum adissent, petere coeperunt, ut sibi primo quoque tempore
subsidium mitteret. Caesar *ad* eam civitatem omni 3
tempore optime de populo Romano meritam [esse] celeriter sex cohortes secunda vigilia iubet proficisci, pari equites numero. Quibus praefecit hominem eius provinciae notum et non parum scien-
tem, L. Iunium Paciaecum. Qui cum ad Cn. Pom- 4
pei praesidia venisset, incidit idem temporis, ut tempestate adversa vehementique vento afflictaretur;
quae vis tempestatis ita obscurabat, ut vix proxi- 5
mum agnoscere possent. Cuius incommodum sum-
mam utilitatem ipsis praebebat. Ita cum ad eum 6
venerunt, iubet binos equos conscendere, et recta per adversariorum praesidia ad oppidum conten-
dunt. Mediisque eorum praesidiis cum essent.... 7

unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant; et partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam praestare, partim illo
8 responso deterrebantur. Cum ad portam appropinquassent, signo dato ab oppidanis sunt recepti, et pedites dispositi partim ibi remanserunt, equites clamore facto eruptionem in adversariorum castra fecerunt. Sic in illo facto, cum inscientibus accidisset, existimabant prope magna pars hominum, qui in his castris fuissent, se prope captos esse.

4. Hoc misso ad Uliam praesidio Caesar ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit exque itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante praemisit; qui simul in conspe-
2 ctum oppidi se dederunt, equis recipiuntur. Hoc a Cordubensibus nequaquam poterat animum adverti. Appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exissent, loricati, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt et magnum proelium fecerunt, sic uti ex infinita hominum multitudine pauci in oppidum se reciperent. Hoc timore
3 adductus Sex. Pompeius litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio veniret, ne prius Caesar Cordubam caperet, quam ipse illo venisset. Itaque facit:
4 Ulia prope capta litteris fratris excitus cum copiis ad Cordubam iter facere coepit.

5. Caesar cum ad flumen Baetim venisset neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus orbes plenos demisit: ita insuper ponte facto
2 copias ad castra tripartito traduxit. Tenebat ad-

versus oppidum e regione pontis castra, ut supra
scripsimus, tripartito. Huc cum Pompeius cum suis 3
copiis venisset, ex adverso pari ratione castra ponit.
Caesar, ut eum ab oppido commeatuque excluderet,
brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem con-
dicione Pompeius. Hic inter duces duos fit con- 4
tentio, uter prius pontem occuparet; ex qua con-
tentione cotidiana minuta proelia fiebant, ut modo
hi, nonnumquam illi superiores discederent. Quae 5
res cum ad maiorem contentionem venisset, ab
utrisque comminus pugna iniqua, dum cupidius
locum student tenere, propter pontem coangusta-
bantur, fluminis ripas appropinquantes coangustati
praecipitabantur. Hic alternis non solum morti 6
mortem exaggerabant, sed tumulos tumulis exae-
quabant. Ita diebus compluribus cupiebat Caesar,
si qua condicione posset, adversarios in aequum
locum deducere et primo quoque tempore de bello
decernere.

6. Id cum animadverteret adversarios minime
velle, quo eos, quomodo ab Ulia retraxerat, in
aequum deduceret, copiis flumine traductis noctu
iubet ignes fieri magnos ..... ita firmissimum eius
praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius 2
ex perfugis rescisset † qua die facultatem et angu-
stias .... carra complura mulosque onustos retraxit
et ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus 3
Ateguam oppugnare et brachia circumducere coepit.
Qui cum [de] Pompeio nuntius esset allatus, eo die
proficiscitur. Cuius in adventum praesidii causa 4
Caesar *cum* complura castella occupasset, partim

ubi equitatus partim ubi pedestris copia in statione et in excubitu castris praesidio esse possent, hic in adventu Pompeio incidit, ut matutino tempore ne-
5 bula esset crassissima. Ita illa obscuratione cum aliquot cohortibus et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites et concidunt, sic ut vix in ea caede pauci effugerent.

7. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius et trans flumen Salsum per convalles castra inter duo oppida Ateguam et Ucubim in monte constituit. Caesar in*terim* munitionibus ceterisque, quae ad oppugnandum opus fuerunt *perfectis*, aggerem
2 vineasque agere instituit. Haec loca sunt montuosa et natura edita ad rem militarem; quae planicie dividuntur *et* Salso flumine, proxime tamen Ateguam
3 ut flumen sit, circiter passuum duo milia. Ex ea regione oppidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque oppidorum, ne-
4 que suis ausus est subsidio venire. Aquilas et signa habuit XIII legionum. Sed ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt vernaculae, quae a Trebonio transfugerant; una facta ex coloniis, quae fuerunt in his regionibus; quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. Re-
5 liquae ex fugitivis [auxiliares] consistebant..... Nam de levi armatura et equitatu longe et virtute et numero nostri erant superiores.

8. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita et ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecundi-

tatem et non minus copiosam aquationem inopem
difficilemque habet oppugnationem. Hic etiam propter 2
barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae
sunt ab oppidis remota, turribus et munitionibus
retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis te-
guntur; simulque in his habent speculas et propter 3
altitudinem longe lateque prospiciunt. Item oppi- 4
dorum magna pars eius provinciae montibus fere
munita et natura excellentibus locis est constituta,
ut simul aditus ascensusque habeat difficiles. Ita ab 5
oppugnationibus natura loci distinentur, ut civitates
Hispaniae non facile ab hoste capiantur. Id quod
in hoc contigit bello. Nam cum inter Ateguam et 6
Ucubim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius
habuit castra constituta in conspectu duorum oppi-
dorum, ab suis castris circiter milia passuum IIII
grumus est excellens natura, qui appellatur castra
Postumiana: ibi praesidii causa castellum Caesar
habuit constitutum.

9. [Quod] Pompeius, quod eodem iugo tegebatur
loci natura, et remotum erat *castellum* a castris
Caesaris, animadvertebat loci difficultate et, quia
flumine Salso intercludebatur, non esse commis-
surum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad
subsidium mittendum se committeret. Ita fretus 2
opinione tertia vigilia profectus castellum oppugnare
coepit. Cum appropinquassent, clamore repentino 3
telorumque multitudine iactus facere coeperunt, uti
magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo 4
peracto cum ex castello repugnare coepissent, ma-
ioribusque castris Caesari nuntius esset allatus, cum

III legionibus est profectus, ut laborantibus succur-
5 reret nostris; et cum ad eos appropinquasset, fuga perterriti multi sunt interfecti, complures capti, in quibus duo .... multi praeterea armis exuti fugerunt, quorum scuta sunt relata LXXX.

10. Insequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. Is signa Saguntinorum rettulit quin-
2 que, quae ab oppidanis cepit. Suo loco praeteritum est, quod equites ex Italia cum Asprenate ad Cae-
3 sarem venissent. Ea nocte Pompeius castra sua incendit et ad Cordubam versus iter facere coepit.
4 Rex nomine Indo, qui cum equitatu suas copias adduxerat, dum cupidius agmen adversariorum insequitur, a vernaculis legionariis exceptus est et interfectus.

11. Postero die equites nostri longius ad Cordubam versus prosecuti sunt eos, qui commeatus ad castra Pompei ex oppido portabant. Ex his capti L cum iumentis ad nostra adducti sunt castra. Eodem
2 die Q. Marcius, tribunus militum qui fuisset Pompei, ad nos transfugit; et noctis tertia vigilia in oppido acerrime pugnatum est, ignemque multum miserunt [sc. omne genus *telorum* quibus ignis per
3 iactus solitus est mitti]. Hoc praeterito tempore Gaius Fundanius, eques Romanus, ex castris adversariorum ad nos confugit.

12. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris II, qui dixerunt se
2 servos esse. Cum venirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio et Pedio fuerant et Trebonio [transfugerant]. Eis ad ignoscendum nulla facultas

est data, et a militibus nostris interfecti sunt. Idem 3
temporis capti tabellarii, qui a Corduba ad Pom-
peium missi erant perperamque ad nostra castra
pervenerant, praecisis manibus missi sunt facti. Pari 4
consuetudine vigilia secunda ex oppido ignem mul-
tum telorumque multitudinem iactando bene ma-
gnum tempus consumpserunt compluresque vulneri-
bus affecerunt. Praeterito tempore noctis eruptionem 5
ad legionem VI. fecerunt, cum in opere nostri
distenti essent, acriterque pugnare coeperunt; quorum
vis repressa a nostris, etsi oppidani superiore loco
defendebantur. Hi cum eruptionem facere coepissent, 6
tamen virtute militum nostrorum, [qui] etsi inferiore
loco premebantur, [tamen] repulsi adversarii bene
multis vulneribus affecti in oppidum se contu-
lerunt.

13. Postero die Pompeius ex castris suis bra-
chium *ducere* coepit ad flumen Salsum; et cum nostri
equites pauci in statione fuissent a pluribus reperti,
de statione sunt deiecti et occisi tres. Eo die Aulus 2
Valgius, senatoris filius, cuius frater in castris Pom-
pei fuisset, omnibus suis rebus relictis equum con-
scendit et fugit. Speculator de legione II. Pompeiana 3
captus a militibus et interfectus est; idemque tem-
poris glans missa est inscripta: quo die ad oppidum
capiendum accederent, se scutum esse positurum.
Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum 4
ascendere et oppido potiri posse se sperant, po-
stero die ad murum opus facere coeperunt et
bene magna prioris muri parte deiecta . . . . . .
Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium 5

essent, conservati . . . . . . missos facere loricatos,
qui praesidii causa praepositi oppido a Pompeio
essent, orabant. Quibus respondit Caesar: se con-
6 diciones dare, non accipere consuevisse. Ibi cum in
oppidum revertissent, relato responso, clamore sub-
lato, omni genere telorum emisso pugnare pro muro
7 toto coeperunt; propter quod fere magna pars ho-
minum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt,
quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona
8 circumdata pugnatum est aliquamdiu vehementissime,
simulque ballista missa a nostris turrem deiecit,
qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, quinque
deiecti sunt et puer, qui ballistam solitus erat ob-
servare.

14. Eius *diei* praeterito tempore Pompeius trans
flumen Salsum castellum constituit neque a nostris
prohibitus falsaque illa opinione gloriatus est, quod
2 prope in nostris partibus locum tenuisset. Item inse-
quenti die eadem consuetudine dum longius prose-
quitur, quo loco equites nostri stationem habuerant,
aliquot turmae cum levi armatura, impetu facto loco
sunt deiecti et propter paucitatem nostrorum equitum
simul cum levi armatura inter turmas adversariorum
3 protriti. Hoc in conspectu utrorumque castrorum
gerebatur, et maiore Pompeiani exsultabant gloria,
longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent.
4 Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut
consuessent, ex simili virtute clamore facto aversati
sunt proelium facere.

15. Fere apud exercitus haec est equestris
proelii consuetudo: cum eques ad dimicandum

dimisso equo cum pedite congreditur, nequaquam par habetur. Id quod *contra* in hoc accidit proelio. 2
Cum pedites levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris necopinantibus venissent, idque in proelio animadversum esset, complures ex equis descenderunt. Ita exiguo tempore eques pedestre 3
[pedes equestre] proelium facere coepit, usque eo ut caedem proxime a vallo fecerint. In quo proelio 4
adversariorum ceciderunt CXXIII, compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. Nostri ceciderunt III; saucii XII pedites et equites V.
Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine 5
pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam 6
multitudinem telorum ignemque nostris defendentibus iniecissent, nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare et de muro praecipites mittere coeperunt, sicuti apud barbaros; quod post hominum memoriam numquam est factum.

16. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam [ad] nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent et tertia vigilia eruptionem facerent. Ita igne telorumque multitudine 2
iacta cum bene magnam partem temporis consumpsissent, portam, quae e regione et in conspectu Pompei castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeque totae eruptionem fecerunt secumque extulerunt virgulta, crates ad fossas complendas et harpagones ad casas, quae stramenticiae ab nostris hibernorum causa aedificatae erant, diruendas et incendendas, praeterea argentum, vestimenta, ut, dum nostri in 3

praeda detinentur, illi caede facta ad praesidia Pompei se reciperent: nam quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra stabat flumen Sal-
4 sum in acie. Quod factum licet necopinantibus nostris esset gestum, tamen virtute freti repulsos multisque vulneribus affectos oppido represserunt, praedam armaque eorum sunt potiti vivosque aliquos ceperunt, qui postero die sunt interfecti. Eodemque
5 tempore transfuga nuntiavit ex oppido Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta clamasse facinus se nefandum et scelus fecisse: nam
6 eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras et focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse; multa praeterea dixisse, qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse.

17. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit et apud Caesarem verba fecit: 'Utinam quidem dii immortales fecissent, ut tuus potius miles quam Cn. Pompei factus essem et hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius cala-
2 mitate praestarem. Cuius funestae laudes quoniam ad hanc fortunam reciderunt, ut cives Romani indigentes praesidii . . . . . et propter patriae luctuosam perniciem dedimur hostium numero, qui neque in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus [victoriam].
3 Qui legionum tot impetus sustentantes, nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus telorumque missus exceptantes, relicti et deserti a Pompeio, tua virtute superati salutem a tua clementia deposci-

mus, petimus, ut qualem . . . .' '. . . . gentibus me 4
praestiti, similem in civium deditione praestabo.'

18. Remissis legatis cum ad portam venissent, Ti. Tullius . . . . et cum introëuntem Cato Lusitanus insecutus non esset, revertit ad portam et hominem apprehendit. Quod Tiberius cum fieri animadvertit, 2
simul pugionem eduxit et manum eius incidit. Ita refugerunt ad Caesarem. Eodemque tempore si- 3
gnifer de legione prima transfugit et nuntiavit, quo die equestre proelium factum esset, suo signo perisse homines xxxv, neque licere castris Cn. Pompei nuntiare neque dicere perisse quemquam. Servus, 4
cuius dominus in Caesaris castris fuisset (uxorem et filios in oppido reliquerat), dominum iugulavit et ita clam a Caesaris praesidiis in Pompei castra discessit et indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Caesar, quae in oppido ad defendendum compararentur. Ita litteris acceptis, cum 5
in oppidum revertisset, qui mittere glandem inscriptam solebat. . . . Insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugae nuntiarunt, cum Pompeius contionem habuisset, 'quoniam oppido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum': unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent; eum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarii eius deprehensi, 6
qui ad oppidum veniebant; quorum litteras Caesar oppidanis abiecit et qui vitam sibi peteret iussit turrem ligneam oppidanorum incendere; id si fe- 7
cisset, ei se promisit omnia concessurum. Quod

difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis
8 incenderet. Ita [fune] crure deligato cum propius
accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte
transfuga nuntiavit Pompeium et Labienum de iugu-
latione oppidanorum indignatos esse.

19. Vigilia secunda propter multitudinem te-
lorum turris nostra, quae lignea fuisset, ab imo
vitium fecit usque ad tabulatum secundum et ter-
2 tium. Eodem tempore pro muro pugnarunt acer-
rime et turrim nostram ut superiorem incenderunt,
idcirco quod ventum oppidani secundum habuerunt.
3 Insequenti luce materfamilias de muro se deiecit,
ad nos transiliit dixitque se cum familia constitutum
habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem: illam
4 oppressam et iugulatam. Hoc praeterea tempore
tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum
est inventum: 'L. Munatius Caesari. Si mihi vitam
tribues, quoniam ab Cn. Pompeio sum desertus,
qualem me illi praestiti, tali virtute et constantia
5 [futurum] me in te praestabo.' Eodem tempore
oppidani legati, qui antea exierant, Caesarem adie-
runt: si sibi vitam concederet, sese insequenti luce
6 oppidum esse dedituros. Quibus respondit: se
Caesarem esse fidemque praestaturum. Ita ante
diem XI. Kal. Mart. oppido potitus imperator est
appellatus.

20. Quod Pompeius, ex perfugis cum dedi-
tionem oppidi factam esse scisset, castra movit
Ucubim versus et circum ea loca castella disposuit
et munitionibus se continere coepit, *etiam* Caesar
2 movit et propius castra castris contulit. Eodem

tempore mane loricatus unus ex legione vernacula
ad nos transfugit et nuntiavit Pompeium oppidanos
Ucubenses convocasse eisque ita imperavisse, ut dili-
gentia adhibita perquirerent, qui essent suarum
partium itemque adversariorum victoriae fautores.
Hoc praeterito tempore in oppido, quod fuit captum, 3
servus est prensus in cuniculo, quem supra demon-
stravimus dominum iugulasse: is vivus est combustus.
Idemque temporis centuriones loricati VIII ad Cae- 4
sarem transfugerunt ex legione vernacula, et equites
nostri cum adversariorum equitibus congressi sunt,
et saucii aliquot occiderunt levi armatura. Ea nocte 5
speculatores prensi servi III et unus ex legione ver-
nacula. Servi sunt in crucem sublati, militi cervices
abscisae.

21. Postero die equites cum levi armatura ex
adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo 2
tempore circiter XL equites ad aquatores nostros ex-
cucurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios vivos
abduxerunt; e quibus capti sunt equites VIII. Inse- 3
quenti die Pompeius securi percussit homines LXXIIII,
qui dicebantur esse fautores Caesaris victoriae, reli-
quos versum oppidum iussit deduci; ex quibus effu-
gerunt CXX et ad Caesarem venerunt.

22. Hoc praeterito tempore, qui in oppido
Ategua Ursavonenses capti sunt, legati profecti
sunt cum nostris, uti rem gestam Ursavonensibus
referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum vi-
derent hospites iugulari, praeterea multa scelera ab
iis fieri, qui praesidii causa ab his reciperentur.
Qui *cum* ad oppidum venissent, nostri, qui fuissent 2

equites Romani et senatores, non sunt ausi introire
in oppidum, praeterquam qui eius civitatis fuissent.
3 Quorum responsis ultro citroque acceptis et red-
ditis cum ad nostros se reciperent, qui extra oppi-
dum fuissent, illi praesidio insecuti ex aversione
4 legatos iugularunt. Duo reliqui ex eis fugerunt,
Caesari rem gestam detulerunt . . . . . . et specula-
tores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum
certum comperissent legatorum responsa ita esse
gesta, quemadmodum illi rettulissent, ab oppidanis
concursu facto eum, qui legatos iugulasset, lapidare
et ei manus intentare coeperunt: illius opera se
5 perisse. Ita vix periculo liberatus petiit ab oppi-
danis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci:
6 illi se satisfacturum. Potestate data cum inde esset
profectus, praesidio comparato, cum bene magnam
manum fecisset et nocturno tempore per fallaciam in
oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit
principibusque, qui sibi contrarii fuissent, interfectis
7 oppidum in suam potestatem recipit. Hoc praeterito
tempore servi transfugae nuntiaverunt oppidanorum
bona venire neque extra vallum licere exire nisi
discinctum, idcirco quod, ex quo die oppidum Ategua
esset captum, metu conterritos complures profugere
8 in Baeturiam; neque sibi ullam spem victoriae pro-
positam habere, et si qui ex nostris transfugerit, in
levem armaturam conici eumque non amplius XVII
accipere.

23. Insequenti tempore Caesar castris castra
contulit et brachium ad flumen Salsum ducere
2 coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent,

complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt nec desistentibus nostris multis telis iniectis complures vulneribus affecere. Hic tum, ut ait En- 3
nius, nostri cessere parumper. Itaque praeter consuetudinem cum nostris animadversum esset accidere, centuriones ex legione V. flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute 4
plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. Ita cum eius compar 5
proelium facere coepisset, cum undique se circumveniri animum advertisset, regressus pedem offendit. In huius concidentis, centurionis ac viri fortis, in- 6
signia cum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi inferiore loco adversarios ad vallum agere coeperunt. Ita cupidius 7
dum intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis et levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. Nam et munitione praesidii ita coangustabantur, ut eques spatio intercluso vix se defendere posset. Ex 8
utroque genere pugnae complures sunt vulneribus affecti, in quîs etiam Clodius Arquitius; inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris praeter duos centuriones sit nemo desideratus gloria se efferentes.

24. Postero die ad Soricam utrorumque convenere copiae. Nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius cum animadverteret castello se excludi 2
Aspavia, quod est ab Ucubi milia passuum V, haec res necessario devocabat eum ad dimicandum ut descenderet; neque tamen aequo loco sui pote- 3

statem faciebat, sed ex grumo . . . . . . excelsum
tumulum capiebat, usque eo ut necessario cogeretur
4 iniquum locum subire. Quo de facto cum utrorumque
copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a
nostris sunt, deiecti planicie. Quae res secundum
5 nostris efficiebat proelium. Undique cedentibus ad-
versariis non parum magna in caede versabantur.
Quibus mons, non virtus saluti fuit. Quo subsidio
nisi advesperasset, a paucioribus nostris [omni
6 auxilio] privati essent. Nam ceciderunt ex levi ar-
matura CCCXXIIII, ex legionariis CXXXVIII, praeter-
quam quorum arma et spolia allata sunt. Ita pridie
duorum centurionum interitio hac adversariorum
poena est litata.

25. Insequenti die pari consuetudine cum ad
eundem locum eius praesidium venisset, pristino illo
suo utebantur instituto: nam praeter equites nulli
2 loco aequo se committere audebant. Cum nostri in
opere essent, equitum copiae concursus facere coe-
perunt, simulque vociferantibus legionariis, cum
locum efflagitarent † ut consueti insequi existimare
posses paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex
humili convalle bene longe sunt egressi et planicie
3 iniquiore loco constituerunt. Illi tamen procul dubio
ad congrediendum in aequum locum non sunt ausi
descendere praeter unum Antistium Turpionem; qui
fidens viribus ex adversariis sibi parem esse nemi-
4 nem agitare coepit. Hic, ut fertur Achillis Memno-
nisque congressus, Q. Pompeius Niger, eques Ro-
manus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum
5 progressus est. Quoniam ferocitas Antisti omnium

mentes converterat ab opere ad spectandum, acies
sunt dispositae. Nam inter bellatores principes dubia 6
erat posita victoria, ut prope videretur finem bel-
landi duorum dirimere pugna. Ita avidi cupidique
† suarum quisque ex partium virorum fautorumque
voluntas habebatur. Quorum virtute alacri, cum ad 7
dimicandum in planiciem se contulissent, scutorum-
que laudis insignia praefulgens opus caelatum......
quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi
propter equitum congressum, ut supra demonstravi-
mus, levem armaturam praesidii causa non longe
ab opere...... castra constituit. Ut nostros equi- 8
tes in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii
cupidius sunt insecuti, universi clamore facto im-
petum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga
essent, multis amissis in castra se recipiunt.

26. Caesar ob virtutem turmae Cassianae dona-
vit milia XIII et praefecto torques aureos V et levi
armaturae milia XII. Hoc die A. Baebius et C. Fla- 2
vius et A. Trebellius, equites Romani Astenses, ar-
gento prope tectis equis ad Caesarem transfugerunt;
qui nuntiaverunt equites Romanos coniurasse omnes, 3
qui in castris Pompei essent, ut transitionem facerent:
servi indicio omnes in custodiam esse coniectos, e
quibus occasione capta se transfugisse. Item hoc die
litterae sunt deprensae, quas mittebat Ursaonem 4
Cn. Pompeius: 'S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra 5
felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos....
qui si aequo loco sui potestatem facerent, celerius,
quam vestra opinio fert, bellum confecissem. Sed 6
exercitum tironem non audent in campum deducere

nostrisque adhuc fixi praesidiis bellum ducunt. Nam
singulas civitates circumsederunt: inde sib comme-
7 atus capiunt. Quare et civitates nostrarum partium
conservabo et bellum primo quoque tempore confi-
ciam. Cohortes in animo habeo ad vos mittere.
Profecto nostro commeatu privati necessario ad dimi-
candum descendent.'

27. Insequenti tempore cum nostri in opere
distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur,
2 interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nun-
tiaverunt, a. d. III. Non. Mart. proelium ad Soricam
quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum,
3 et Attium Varum circum castella praeesse. Eo die
Pompeius castra movit et contra Hispalim in oli-
veto constituit. Caesar priusquam eodem est pro-
4 fectus, luna hora circiter sexta visa est. Ita castris
motis Ucubim Pompeius praesidium, quod reliquit,
iussit ut incenderent et deusto oppido in castra
5 maiora se reciperent. Insequenti tempore Venti-
ponem oppidum cum oppugnare coepisset, deditione
facta iter fecit in Carrucam, contra Pompeium castra
posuit. Pompeius oppidum, quod contra sua prae-
6 sidia portas clausisset, incendit; milesque, qui fra-
trem suum in castris iugulasset, interceptus est a
nostris et fusti percussus. Hinc itinere facto in cam-
pum Mundensem cum esset ventum, castra contra
Pompeium constituit.

28. Sequenti die cum iter facere Caesar cum
copiis vellet, renuntiatum est a speculatoribus Pom-
2 peium de tertia vigilia in acie stetisse. Hoc nuntio
allato vexillum proposuit. Idcirco enim copias edu-

xerat, quod Ursaonensium civitati, *qui sui* fuissent
faŭtores, antea litteras miserat, Caesarem nolle in
convallem descendere, quod maiorem partem exer-
citus tironem haberet. Hae litterae vehementer con- 3
firmabant mentes oppidanorum. Ita hac opinione
fretus totos......facere posse existimabat. Etenim
et natura loci defendebatur et ipsius oppidi muni-
tione, ubi castra constituta. Namque superius de- 4
monstravimus loca excellentia tumulis contineri,
intervallo planiciei dividi....... id quod eo incidit
tempore.

29. Planicies inter ŭtraque castra intercedebat
circiter milia passuum v, ut praesidia Pompei duabus
defenderentur rebus, oppido et excelsi loci natura.
Hinc dirigens proxima planicies aequabatur. Cuius 2
decursum antecedebat rivus, qui ad [eorum] accessum
summam efficiebat loci iniquitatem; nam palustri et
voraginoso solo currens erat ad dextram. Itaque 3
Caesar, cum aciem directam vidisset, non habuit
dubium, quin media planicie in aequum ad dimi-
candum adversarii procederent. Hoc erat in omnium 4
conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie
aequitatem *daret et* ornare*tur* diei solisque serenitate,
ut mirificum et optandum tempus prope ab diis im-
mortalibus illud tributum esset ad proelium commit-
tendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod 5
in eum locum res fortunaeque omnium deducerentur,
ut, quicquid post horam casus tribuisset, in dubio
poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, 6
id quod adversarios existimabamus esse facturos; qui
tamen a munitione oppidi longius non audebant pro-

cedere, † in quo sibi prope murum adversariis con-
7 stituebant. Itaque nostri procedunt. Interdum aequi-
tas loci adversarios efflagitabat, ut tali condicione
8 contenderent ad victoriam; neque tamen illi a sua
consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco aut
ab oppido discederent. Nostri pede presso propius
rivum cum appropinquassent, adversarii patrocinari
loco iniquo non desinunt.

30. Erat acies XIII aquilis constituta, quae late-
ribus equitatu tegebatur cum levi armatura milibus
sex, praeterea auxiliares accedebant prope alterum
tantum; nostra praesidia LXXX cohortibus et VIIII
2 milibus equitum. Ita cum in extrema planicie in-
iquum in locum nostri appropinquassent, paratus
hostis erat superior, ut transeundum superius iter
3 vehementer esset periculosum. Quod cum a Caesare
esset animadversum, ne quid temere culpa secus
admitteretur, eum locum definire coepit. Quod cum
hominum auribus esset obiectum, moleste et acerbe
accipiebant impediri, quo minus proelium conficere
4 possent. Haec mora adversarios alacriores efficiebat:
Caesaris copias timore impediri ad committendum
5 proelium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem
efficiebant, ut magno tamen periculo accessus eorum
6 haberetur. Hic decumani suum locum, cornu dex-
trum tenebant, sinistrum III. et V, legio itemque et
cetera auxilia et equitatus. Proelium clamore facto
committitur.

31. Hic etsi virtute nostri antecedebant, adver-
sarii loco superiore se defendebant acerrime, et ve-
hemens fiebat ab utrisque clamor telorumque missu

concursus, sic ut prope nostri diffiderent victoriae.
Congressus enim et clamor, quibus rebus maxime 2
hostis conterretur, in collatu pari erant condicione.
Itaque ex utroque genere pugnae cum parem vir- 3
tutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa
cumulatur et concidit adversariorum multitudo. Dex- 4
trum demonstravimus decumanos cornu tenuisse;
qui etsi erant pauci, tamen propter virtutem magno
adversarios timore eorum opera afficiebant, quod a
suo loco hostes vehementer premere coeperunt, ut
ad subsidium, ne ab latere nostri occuparent, legio
adversariorum traduci coepta sit a dextro. Quae 5
simul est mota, equitatus Caesaris sinistro cornu
premere coepit: at illi eximia virtute proelium fa-
cere, ut locus in aciem ad subsidium veniundi non
daretur. Ita cum clamor esset intermixtus gemitu 6
gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum
mentes timor praepediebat. Hic, ut ait Ennius, pes 7
pede premitur, armis teruntur arma, adversariosque
vehementissime pugnantes nostri agere coeperunt;
quibus oppidum fuit subsidio. Ita ipsis Liberalibus 8
fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum
confugissent, ex quo erant egressi. In quo proelio 9
ceciderunt milia hominum circiter XXX et si quid
amplius, praeterea Labienus, Attius Varus, quibus
occisis utrisque funus est factum, itemque equites
Romani partim ex urbe partim ex provincia ad
milia III. Nostri desiderati ad hominum mille partim 10
equitum partim peditum; saucii ..... adversariorum
aquilae sunt ablatae XIII et signa et fasces prae-
terea hos habuit .....

32. ...... ex fuga hac qui oppidum Mundam
sibi constituissent praesidium, nostrique cogebantur
2 necessario eos circumvallare. Ex hostium armis
scuta et pila pro vallo, pro caespite cadauera collo-
cabantur, insuper abscisa in gladiorum mucrone
capita hominum ordinata ad oppidum conversa, ut
et ad hostium timorem virtutisque insignia propo-
sita viderent et vallo circumcluderentur adversarii.
Ita*que* Galli tragulis iaculisque oppidum ex hostium
cadaveribus [sunt] circumplexi oppugnare coeperunt.
3 Ex hoc proelio Valerius adulescens Cordubam cum
paucis equitibus fugit, Sex. Pompeio, qui Cordubae
4 fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio
quos equites secum habuit, quod pecuniae secum
habuit, eis distribuit et oppidanis dixit se de pace
ad Caesarem proficisci et secunda vigilia ab op-
5 pido discessit. Cn. Pompeius cum equitibus paucis
nonnullisque peditibus ad navale praesidium parte
altera Carteiam contendit, quod oppidum abest a
6 Corduba milia passuum CLXX. Quo cum ad octa-
vum miliarium venisset, P. Caucilius, qui castris
antea Pompei praepositus esset, eius verbis nuntium
mittit, eum minus belle habere: ut mitterent lecti-
cam, qua in oppidum deferri posset. Litteris missis
7 Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium
fautores essent, conveniunt in domum, quo erat
delatus (qui arbitrati sunt clanculum venisse), ut ab
eo, quae vellent, de bello requirerent. Cum fre-
quentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in
fidem confugit.

33. Caesar ex proelio *Munda* munitione circumdata Cordubam venit. Qui ex caede eo refugerant, pontem occuparunt. Cum eo ventum esset, convi- 2
ciari coeperunt: nos ex proelio paucos superesse; quo fugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caesar flumen traiecit et castra posuit. Scapula, 3
totius seditionis, familiae et libertinorum caput, ex proelio Cordubam cum venisset, familiam et libertos convocavit, pyram sibi exstruxit, coenam afferri 4
quam optimam imperavit, item optimis insternendum vestimentis; pecuniam et argentum in praesentia familiae donavit. Ipse de tempore coenare, resinam 5
et nardum identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum iussit et libertum, qui fuisset eius concubinus, alterum se iugulare, alterum pyram incendere.

34. Oppidani autem, simul Caesar castra contra oppidum posuit, discordare coeperunt, usque eo ut clamor in castra nostra perveniret [fere inter Caesarianos et inter Pompeianos]. Erant hic legiones, 2
quae ex perfugis conscriptae, partim oppidanorum servi, qui erant a Sexto Pompeio manumissi; qui in Caesaris adventu discedere coeperunt. Legio 3
XIII. oppidum defendere coepit; *ete*nim cum iam depugnarent, turres ex parte et murum occuparunt. Denique legatos ad Caesarem mittunt, ut sibi le- 4
giones subsidio intromitteret. Hoc cum animadverterent homines fugitivi, oppidum incendere coeperunt. Qui superati a nostris sunt interfecti hominum milia XXII, praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caesar oppido potitur. Dum hic detinetur, ex 5

proelio quos circummunitos superius demonstravimus,
eruptionem fecerunt et bene multis interfectis in op-
pidum sunt redacti.

35. Caesar Hispalim cum contendisset, legati
deprecatum venerunt. Ita cum ad oppidum esset
ventum, Caninium legatum cum praesidio intro-
2 mittit; ipse castra ad oppidum ponit. Erat bene
magna *manus* intra Pompeianarum partium, quae
praesidium receptum indignaretur. Clam quendam
Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset
defensor acerrimus (is tota Lusitania notissimus
3 erat) — hic clam praesidia *in* Lusitaniam proficiscitur
et Caecilium Nigrum, hominem barbarum, ad Len-
nium convenit, qui bene magnam manum Lusita-
4 norum haberet. Rursus Hispalim *in* oppidum denuo
noctu per murum recipitur: praesidium, vigiles
iugulant, portas praecludunt, de integro pugnare
coeperunt.

36. Dum haec geruntur, legati Carteienses re-
nuntiaverunt, quod Pompeium in potestate haberent.
Quod ante Caesari portas praeclusissent, illo bene-
ficio suum maleficium existimabant se lucri facere.
Lusitani Hispali pugnare nullo tempore desistebant.
2 Quod Caesar cum animadverteret, si oppidum ca-
pere contenderet, *fore* ut homines perditi incende-
rent et moenia delerent, ita consilio habito noctu
patitur Lusitanos eruptionem facere; id quod con-
3 sulto non existimabant fieri. Ita erumpendo naves,
quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. Nostri
dum incendio detinentur . . . . . . illi profugiunt et ab
4 equitibus conciduntur. Quo facto oppido recuperato

Astam iter facere coepit; ex qua civitate legati ad
deditionem venerunt. Mundensesque, qui ex proelio
in oppidum confugerant, cum diutius circumsiderentur,
bene multi deditionem faciunt, et cum essent in le-
gionem distributi, coniurant inter sese, ut noctu signo
dato, qui in oppido fuissent eruptionem facerent, illi
caedem in castris administrarent. Hac re cognita inse- 5
quenti nocte vigilia tertia tessera data extra vallum
omnes sunt concisi.

37. Carteienses, dum Caesar in itinere reliqua
oppida oppugnat, propter Pompeium dissentire coe-
perunt. Pars erat, quae legatos ad Caesarem mi-
serat, pars erat, qui Pompeianarum partium fautores
essent. Seditione concitata portas occupant; caedes 2
fit magna; saucius Pompeius naves XX occupat lon-
gas et profugit. Didius, qui *ad* Gades classi prae-
fuisset, simulatque nuntius allatus est, confestim sequi
coepit; partim peditum et equitatus ad persequendum
celeriter terrestre faciebant iter navigationem con-
festim insequentes. Quarto die navigationis, quod 3
imparati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad
terram applicant. Dum aquantur, Didius classe ac-
currit, naves incendit, nonnullas capit.

38. Pompeius cum paucis profugit [et locum
quendam munitum natura occupat]. Equites et co-
hortes, quae ad persequendum missae essent, specu-
latoribus antemissis certiores fiunt: diem et noctem
iter faciunt. Pompeius umero et sinistro crure ve- 2
hementer erat saucius; huc accedebat, ut etiam
talum intorsisset; quae res maxime impediebat.
Ita lectica ad turrem cum esset ablatus, [in ea 3

ferebatur] Lusitanus, more militari *ex eius* praesidio
speculator missus, cum fuisset conspectus, celeriter
4 equitatu cohortibusque Caesaris circumcluditur. Erat
accessus loci difficillimus. Nam idcirco [propter]
quod ille e suo praesidio fuisset conspectus, celeriter
ad*eo* munitum locum natura ceperat sibi Pompeius,
ut quamvis magna multitudine adducta *pauci* homi-
nes ex superiore loco defendere possent. Subeunt*es*
5 [in adventu] nos*tros* depellunt [qui] telis. Quibus
cedentibus cupidius insequebantur adversarii et
confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius facto
animadvertebatur nostro magno id fieri periculo.
6 Opere circummunire instituunt; pari autem et celeri
festinatione circum munitiones iugo dirigunt, ut
aequo pede cum adversariis congredi possent. A
quibus cum animadversum esset, fuga sibi praesidium
capiunt.

39. Pompeius, ut supra demonstravimus, sau-
cius et intorto talo idcirco tardabatur ad fugiendum,
itemque propter loci difficultatem neque equo neque
2 vehiculo saluti suae praesidium parare poterat. Caedes
3 a nostris undique administrabatur. Conclusa muni-
tione amissisque auxiliis ad convallem exesumque
locum in speluncam Pompeius se occultare coepit,
ut a nostris non facile inveniretur nisi captivorum
4 indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar Gadibus
fuisset, Hispalim II. Id. April. caput allatum et po-
pulo datum est in conspectum.

40. Interfecto Cn. Pompeio adulescente Didius,
quem supra demonstravimus, illa affectus laetitia
proximo se recepit castello nonnullasque naves ad